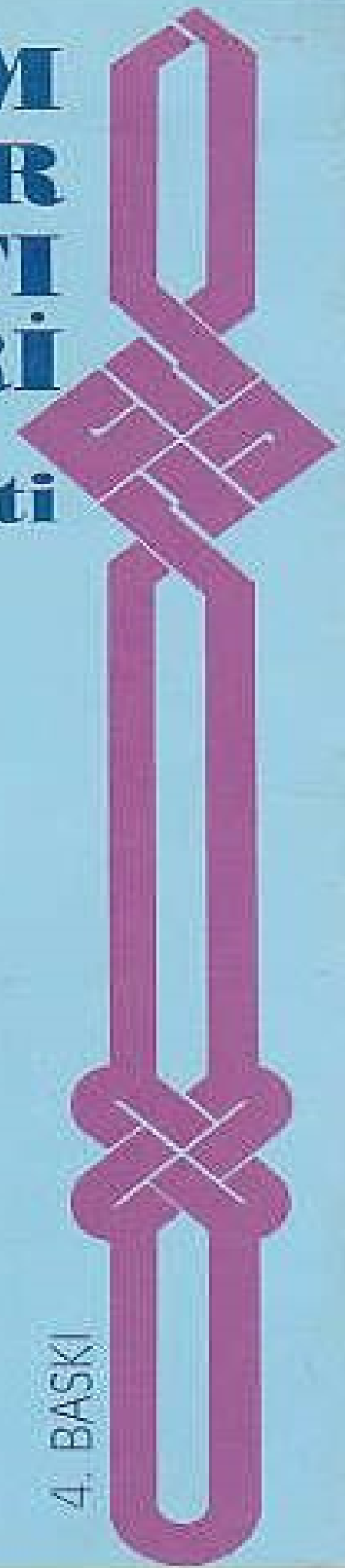
MARKSİZM VE DİĞER BATI DÜŞÜNCELERİ

dr. ali şeriati

4. BASKI

Ali Şeriati - Marksizm ve Diğer Batı Düşünceleri

ZAFER MATBAASI İSTANBUL — 1980

Türkçesi Fatih SELİM

DÜŞÜNCE YAYINLARI No:; 28 Şehitler Serisi No: 6 Ali Şeriati : 3

Farsça'dan İngilizce'ye E, CAMPBELL

Birinci Basım

Temmuz/1980

DÜŞÜNCE YAYINLARI

Büyük Haydar Efendi Sokak

Başak İş Hanı No: 26/7 Beyazıt İST.

Tel: 28 08 57

İÇİNDEKİLER

Önsoz/9

Hümanizm Üzerine/19

Modern Felaketler/39

Din ve Marksizm Arasında însanlık/81

Mistisizm, Eşitlik ve Hürriyet/121

ÖNSÖZ

Bu kitab, sanki bana uzun ve övgü dolu bir önsöz yazm diyor. Bu kitaba duyduğumuz tabiî ilgiyi, çağımızın en alçak zorbalarından birini yere sermeye ve yeni bir devlet, toplum, ekonomi ve kültür yaratmaya doğru engellenemez adımlarla yürüyen müslüman İran'ın politik ve entellektüel konumu daha da artırıyor.

Bu eylemin mimarları arasında en önemli yeri, eşsiz tavır ve davranışlarıyla, yalnız politik ve dinî liderliği üstlenmekle kalmayıp, aynı zamanda İran ulusal ruhunun sembolü ve hepsinin ötesinde ideal İslâmî kişiliğin kıymetli bir örneği oluşuyla hiç tartışmasız İmam Humeynî alıyor. Fakat, İmam Humeynî'den başka, hiç kimsenin bu eserin yazan merhum Ali Şeriatî kadar güçlü bir etkisi olmamıştır. Burada, Ali Şeriatî'nin bir başka yerde yayınlanan (1) detaylı ve

(1) Şeriati'nin biyografisi için, Gulam Abbas'ın, Şeriati'nin «On the Sociology of İslam» eserinin başına bak. (Bu eser. «İslâm Sosyolojisi Üzerine» adıyla Düşünce Yayınları arasında çıktı.)

açıklamalı biyografisini verecek değiliz, bunun yerine dikkatimizi, îran devrimi üzerinde özellikle ölümünden sonra yaptığı etkinin büyüklük ve derinliğine çevireceğiz.

Ali Şeriati'nin bütün konuşma, yazı ve sohbetlerinde Pehlevî rejimi altındaki İran'ın politik, ekonomik ve diğer zavallılıkları üzerine belki tek bir söz bulamayız, ama buna rağmen o, İran İslâm devriminin baş fikir babasıdır. Hüseyni İrşad'da olsun,

ülkenin başka yerlerinde olsun, verdiği (ve genellikle banta alman, yazıya dökülen ve her yana dağıtılan) konferanslar, İslâm'a yalnızca özel bir tapınma şekli olarak değil, tümden bağımsız, geçmişin ve şu ânın bütün ideoloji ve dinlerinden üstün ve kalbinde devrimci bir öz taşıyan bütün bir dünya görüşü (çok sevdiği deyimle cihanbinî) olarak yeni bir ilgi ve güven uyandırmıştır. Lâik eğitimden geçmiş, — dolayısıyla İslâm'dan ve îran halk kitlelerinden uzaklaşmış pek çok aydın, Şeriatî'nin doyurucu, etkileyici ve kendine özgü düşünce biçimiyle yeniden İslâm'a kazandırılmıştır. Onun, günümüz müslüman düşünürleri arasında özel bir üslûp eşsizliği vardır. Eski ve yeni Batı düşüncesini kelimenin tam anlamıyla kavramış, her türlü aşağılık duygusunu, yapmacık modernizmi ve «her iki dünyanın» iyi yanlarını alıp kaynaştırma fikrini bir yana bırakıp, milyonlarca İranlı'yı inandıran ve düşündüren, İslâm'ın manevî ve felsefî özü konusundaki yeni, derlitoplu ve güçlü görüşüyle buna karşı çıkabilmiştir. Öyle ki, İran içinde yapılan dinî konulardaki tartışmalara, bile Şeriatî, yeni bir düşünce tonu, yeni bir konuşma yöntemi ve yeni bir terimler dizisi kazandırmıştır. Bu da kuşkusuz, devrimci bir başarıydı.

Bu başarı, 1978'de başlayıp, Pehlevî Hanedânmın

yıkılarak, İran Islâm Cumhuriyetinin doğuşuna neden olan on iki aylık güçlü mücadelede meyvesini verdi. Iran camileri devrimin fikir ve örgüt merkezleri olduğundan, Ali Şeriatî'nin İran'ın müslüman halkında şehâdet özlemleri doğuran eser ve fikirlerinin yankılan, vaaz ve hutbelerin pek çoğunda duyulabiliyordu. Yazılarının hatrlanabilen cümleleri, açıklama ve yorum gerektirmeksizin devrimin hazır sloganları görevi gördü ve bütün büyük gösterilerde pankart olarak taşındı. «Şehit tarihin kalbidir!», «Her gün Aşure, her yer Kerbelâ'dır»... En önemlisi, kanlarıyla bu dünyada Islâm Cumhuriyeti'nin temellerini atan ve Cennet'i kazananlann pek çoğu, doğrudan veya dolaylı olarak Şeriatî'nin öğrencileriydi.

★

23 Nisan 1979'da Fürkan adında terörist bir grup, devrimden sonra ilk Iran Genel Kurmay Başkanı general Muhammed Velî Karanî'yi öldürdü. Bunu, 1 Mayısta, İmam Humeynî'nin yakın çalışma arkadaşı Ayetullah Murtaza Mutahharî'nin öldürülmesi ve üç haf ta sonra da Ayetullah Haşimî Rafsencanî'ye yapılan suikast izledi; bu cinayetlerin hepsinin sorumluluğunu da yine Furkan üstlendi. Tahran'da yayınlanan

— ve devrim savcısı tarafından kaptılmadan önce bu tür şeyleri basmaya pek hevesli olan — Ayendegan gazetesine gönderilen bir yazıda, Furkan'm bilinmeyen elleri, Şeriatî'nin düşüncesinin hizmetinde olduklanm ve onun hoca (molla) sız — yani kurulu dinî liderlik — bir İslâm görüşünü gerçekleştirmeğe çalıştıklannı ilân ediyorlardı.

Kuvvetle inanıyoruz ki, Furkan temelde önceki rejime, ve bu kovulmuş despotluğun Amerikalı patlı

ronlarına bağlı olan kişilerin emrindedir. Amerikan yönetimi, Şeriatî'nin eserlerine hiç kuşkusuz ilgi göstermeğe başlamıştır. Örneğin, Ocak'ta Dış İşleri Bakanlığı görüş ve etkileriyle ilgili araştırmalar yapmaya başladı; üç ay sonra, da, o zaman İran'a büyükelçi olarak atanan Cutler'a aynı konuda bilgi vermesi için bir kişiyi görevlendirme girişimlerinde bulunuldu. Furkan'ın eylemlerini, İran İslâm Cumhuriyeti'nin tam anlamıyla oturmaması için sürekli çalışan emperyalist faaliyetlerle bir arada incelediğimizde, bu eylemlerin, bir yanda, tutumunda mollalara karşı bir tavır görülen Şeriatî'yi izlemek, öte yanda dini liderliğe ve doğal olarak İmam Humeynî'ye karşı çıkmak gibi bir düşünceyle İslâmî harekette ayrılıklar meydana getirmek için bir taktik niteliği taşıdığını görürüz.

Furkan'm eylemlerinin bu karşı devrimci görünen yönüne bakarak, örgütün — öldürme olaylarına katılan — bazı üyelerinin Ulemâyı yok etme gereğine şiddetle inandıkları sonucuna varılabilir. İslâm'la tanışmışlığı son zamanlarda ve yüzeysel olan genç sayısı pek çoktur İran'da ve bunlar için İslâm, kalıcı ve kontrol edilemez devrimci bir tutkudan başka bir şey değildir. Merhum Ayetullah Mutahharî'nin belirttiği gibi, münafiklar plânlarını gerçekleştirmek için her zaman bir takım aptallara muhtaçtır; ve öyle görünüyor ki, Furkan sersem aptalların ve dümenci münafikların hiç kuşkusuz işbirlikçisidir. Aptalları kullanmanın en etkili yolu da, herhalde Şeriatî'yi ulemâsız İslâm'ın güya fikir babası olarak diriltmek olmuş olmalı.

Bazı sözde üniversite yetkilileri, Furkan'ın iddialarına Şeriatî'nin mirasına sahip çıkma, şeklinde haklılık kazandırma girişiminde bulunduklarından, burada, Şeriatî'nin ulemâya karşı olan gerçek tavrını aydınlatmak istiyoruz. Şeriatî'nin onlardan biri olmadığı ve fikirlerinin her zaman için ulemânın zevkiyle uyuşmayan bir özellik taşıdığı ortadadır. Batı düşünce ve tarihine çoğunlukla olumsuz yönde ve eleştiri niteliğinde değinimlerle dolu olan eserleri, aşırı gelenekçiler üzerinde sevimsiz bir etki yapmış olabilir. Hattâ öyle ki, Şeriatî, zâlim yönetimlerle uzlaşan ve servet yığan «resmî bir din adamları smıfı»nın varlığını, sürekli ve evrensel sosyolojik bir olgu olarak zulüm düzenlerinin belli başlı parçalarından biri diye tarif eder. Böyle bir din adamları sınıfı İslâmî ve Şiî bir ortamda da bulunabilir ve bu yüzden Şeriatî, herkesin kutsadığı bazı din adamlarının işlevi dine hizmetten çok, dini yıkmak olan bu sınıfın bir temsilcisi olarak görmüştür.

Bunların hiç biri, Şeriatî'nin dinî bir liderlik kurumunu reddettiği anlamına gelmez. Gelenekçi olmama, gelenekçiliğe karşı

olmaktan farklı olup, geçmişteki bazı dinî liderlerin eleştirilmesi hiç bir zaman, şu andakilerin tamamının veya bir kısmının reddedilmesi demek değildir. Şeriatî, ulemâya karşı tavrını, bir yandan resmî olduklarından reddederek, öte yandan önemli bir boşluğu doldurduklarını söyleyerek ortaya koymuştur. Din âlimliği açığını kapamak, ayrıcalı ve özel bir mevki istemediği gibi, hiç bir zaman bir hristiyan papazı gibi atanmayı da gerektirmez. Dinî ilimler için uzman yetiştirilmesi her zaman duyulan ve giderilmesi gerekli olan bir ihtiyaç olup, ulemânın gördüğü işlev de ümmet yararına ve ümmet içindir. Kendilerini bu göreve adamış olan ulemâ meşru olmakla kalmaz, kesinlikle gereklidir de. (2)

(2) Ali Şeriati: «Şia», Mecmuayı Âsar (bir araya toplanmış eserler), Tahran: 1958, s: 182.

Ulemânın politik ve sosyal eksiklikleri dolayısiyle Şeriatî'nin yaptığı eleştirilerin belki daha fazlasını bizzat Ayetullah Humeynî'nin yapmış olduğunu da belirtmeliyiz. 1969'da Necef'te verdiği derslerde, Humeynî, dikkatlerini günlük ibadetlerin ayrıntılarına hapsederek, mensüb oldukları sınıfın şeref ve gerçek misyonuna ihanet eden bu tür din bilginlerini yerden yere vurmuştur. (3) Belki söyleyiş ve anlatış farklılıklarına rağmen, hem Şeriatî, hem Humeynî İran'da, eylem ruhunun ve dinî düşüncenin dirilişine katkıda bulunmuşlar ve etkileri çoğunlukla bütünleyici ve yapıcı türde olmuştur. İran devriminden zerre kadar haberi olan herkes, sayısız İranlmın kendilerini İmam Humeynî'nin izleyicileri ve Şeriatî'nin müridleri olarak gördüğünü bilir ve bu ne bağlılıkların bölünmesini, ne de düşünce ayrılıklarını gerektirmez. İslâm devriminde birbiriyle savaşan gruplar doğurmak ve bu yoldan devrimi başarısızlığa uğratmak için bir takım aşın heyecanlan olan bilgisiz İran gençlerini kullanacaklannı ümid edenler, sanırız hayâl kırıklığına uğrayacaklardır.

İran Devrimi, başka özelliklerinin yanısıra, dev rimci bir ideoloji ve İran toplumunun sorunlarına çözüm getirici veya genelde bütün insanlık için hayati önemde bir doktrin olarak Marxizmi açıkça reddetmiştir. Batı'da, İran Devrimi süresince, «marksistlerle müslümanlar arasında, doğal olmayan bir birleşme» şeklinde sözler söylendi ve Şah'tan sonra Marxistlerin müslümanları kesinlikle yutacağı ileri sürüldü. (Öte yandan, pek az gözlemci, Şah'ı destekleme ve al(3) Ayetullah Humeynî: Htikümeti İslâmî, (Necef: 1971). s: 11, 2425 (Bu eser de «İslâm Fıkhında Devlet» adıyla Hüseyin Hatemî tarafından türkçeye çevrilmiş ve Düşünce Yayınları arasında yayınlanmıştır.)

kışlama konusunda büyüklü küçüklü bütün ülkelerin birleşme ilginçliğine dikkat edebildi.) Devrim süresince olduğu kadar, devrimden bu yana da gelişen olaylar, İran solunun gerçekte ne kadar zayıf ve etkisiz olduğunu göstermiş bulunuyor. Bu durum, biraz da, Marxist grupların İran'da yıllardır işlediği yanlışlık ve cinayetlerin bir sonucudur. Bunun yanısıra Pehlevî diktatörlüğü süresince ve özellikle son on yıldır yapı lagelen ideolojik tartışmaları da göz ardı edemeyiz. Müslümanların ve marksistlerin İran'da olsun, bir başka yerde olsun karşı karşıya gelişleri bitmiş değil, fakat İran İslâm devrimi kesinkes gösteriyor ki, kavga müslümanlar lehinde gelişiyor. Marxizm'in önemli ve süregelen çok sayıda yanlışlıkları bu sonucun elle edilmesinde yardımcı olmuştur. Burada, Celâleddin Farisi'nin «Dershayi der bâreye Marksizm» (Marksizm Üzerine Dersler), Abd'ülKerim Saruş'un «Nakdi ve derâmedi ber tezaddi dialektikî» (Dialektik Çelişki Teorisine Eleştirici Bir Giriş) isimli eserleriyle, Ali Şeriatî'nin çeşitli yazılarını, özellikle elinizdeki şu eserini anmadan da geçerniyeceğim.

Bütün bu kitablan (özellikle Şeriatî'ninkileri) İslâm dünyasının başka yerlerinde yapılan Marksizm eleştirilerinden ayıran özellikler: (1) Marksizm ve felsefî temelleri hakkında derin bir bilgi, (2) İslâm ve Marksizm arasındaki farklılıkları Kur'an'dan delil ler getirerek ortaya koymak yerine, Marksizm'in kendi içinde yaşıdığı mantıki çelişki ve tutarsızlıkların sergilenmesidir. Şeriatî, Marksizm'i reddederken, Marksizmin Avrupa düşüncesindeki öncülerini ve Batı'ya karşı kavga verecek bir araç diye Üçüncü Dünyaya ihraç edilmiş olmasına rağmen, doktrin üzerinde Batı'nın silinemez etkilerini bırakan düşünce tarihinin özelliklerini çok iyi bilmesinden yararlanmıştır. Onun Marksizmi eleştirisi, İslâmî bütün bir nizam olarak görüp anlatmasının dışında tutulamaz; Marksizmi eleştirirken hiç bir zaman yalnızca onu se vme mediğinden hareket etmez. Bütün bu faktörlerin birleşimi ortaya köktenci ve uzlaşmasız olduğu kadar, ciddî ve yeterli bir eleştiri ve reddiye çıkanr.

Elinizdeki eserin tümü, gizlice verilmiş ve farklı durumlarda arka arkaya yayınlanmış bir dizi konferanstan oluşuyor. 1976'da ikinci tutuklanışının ardından serbest bırakılması üzerine, Tahran'da günlük olarak yayınlanan Keyhan gazetesinde 15 Şubat 15 Mart 1977 günleri arasında, «İnsan, Marksizm ve İslâm» adıyla yayınlanmıştır. Bu yayınlanma işi Şeriatî'nin nzası dışında olmuş olup, Şah rejimiyle işbirliği yapıyor imajı verme amacını taşıyordu: salmmasının nedeni de kuşkusuz bu olsa gerekti. Şeriatî bu durumu protesto etti, öyle ki Keyhan'm yayınlay^cılanna karşı dâva açtı, ama tabiî ki boşunaydı. Kitab, yurt dışında «İnsan, İslâm ve Batı Düşünce Ekolleri» adıyla yeniden basıldı. Bu kitab, devrim boyunca elden ele dolaşan sayısız nüshaları ve bizim çevirimiz için temel alındı. «Marksizm ve Diğer Batı Safsataları» başlığı yaymlayıcmın koyduğu başlıktır.

Bu kitabdaki ikinci ve daha kısa olan, «Mistisizm, Eşitlik ve Hürriyet» bölümü ilk kez 1978'de, Şeriatî'nin bir araya toplanan eserlerinin ikinci cildinde yayınlandı. (s: 6190) Bazı ufak tefek üzerinde duruş farklılıkları olsa da, birinci bölümdeki aynı ana temaları işlediğinden, bir tür tamamlayıcı olarak buraya koymanın yararlı olacağını düşündük. Şeriatî'nin sayısız konuşmalarını alan bir teypten yazıya geçirildiğinden ve ölümünden sonra yayınlandığından, doğal olarak kendisi tarafından

gözden geçirilme imkânı yoktu. Babası Muhammed Takî Şeriatî, yazıyı basılmadan önce okuma fırsatını buldu ve dipnotlar şeklinde bazı açıklamalarda bulunulmasını uygun gördü. Elinizdeki baskıda notlardan sonra ismi parantez içinde verilmektedir.

Elinizdeki kitabda yer alan her iki konu da, orijinalin bütünüyle aynısıdır. Çevirenin yaptığı ufaJk tefek müdahaleler, tekrarları çıkarmak ve hazırlık verilen bir konferans üslûbuna doğal olarak hâkim olan gevşek anlatım ve cümle örgüsünü pekiştirmek amacıyladır.

Marks ve başka yazarlardan çok sayıdaki alıntılar üzerinde Şeriatî'nin yorumları vardır ki, biz ana kaynaklarını belirtmek için hiç bir girişimde bulunmadık.

Berkeley

Zilhicce 1400/Kasım 1979

HAMİD ALGAR Berkeley Üniversitesi Öğretim Üyesi «EIBeyan» Dergisi Yönetmeni

HÜMANİZM ÜZERİNE

İnsan üzerinde kesin ve mantıki bir tarifte bulunmak, böyle bir tarif, bilimsel görüş açısı, felsefî ekol ve dinî inanca göre değişiklik göstereceğinden cidden çok zordur.

Bilim, bu küçük evren üzerindeki sır perdesini henüz kaldırabilmiş değildir. Alexis Carrel'in dediği gibi, «İnsan dış dünya içinde boğulup, bu alanda elde ettiği başarı ve ilerlemeleri ölçüsünde kendinden uzaklaşmakta ve kendi gerçeğini unutmaktadır.» Çağımızın en önde gelen kişilerinden ve «Fransa İnsan Sorunlarını İnceleme Kurumu» kurucusu Carrel'in insandan «bilinmeyen» (meçhul) olarak sözetmesi yadırganacak bir şey değildir. Kişi, özü ve özgün gerçeği konusunda tam bir kavrayışa ermek için bulunduğu insanı bilme girişimlerinden vazgeçemez; çünkü her şeyden önce, insanı bilmek demek, kendimizi bilmek demek olup, bu bilgiye ermeden, parlak bilim ve bilinç lâmbasının bizi hiç bir yere götüremiyeceği açıktır, kendi kendimizi bilmeme karanlığına gömülür kalırız.

Bu boşluk öyle bir felâkete varmaktadır ki, insan bilim dünyasında elde ettiği şaşırtıcı başarılara rağmen, yine de hayatının anlamını ve varlığının önemini tam ve doğru bir şekilde kavrayabilmiş değildir. Dewey'e göre, bugünkü insan, kendini yönetme açısından dünkü insandan daha zayıf ve bilgisizdir.

Evet, bu bilinmeyeni, yani insanlığı bilmek, bir başka şeyi bilmekten çok daha gerekli bir ihtiyaçtır. Hayatî bir bilgidir bu! Eğer, insanı gerçek hürriyetine kavuşturmak ve ona mutluluk duygusu kazandırmak için yapılan bütün çağdaş bilimsel, sosyal ve ideolojik girişimlerin başarısızlığa uğramasının nedeni, bütün bu girişim ve az buçuk başarıların konusu — yani insan — şu veya bu şekilde bilinemediğinden veya unutulduğundandır desek, hiç de abartma yapmış olmayız.

Bizim önde gelen bazı mühendis ve mimarlarımız, son derece gelişmiş teknik imkânlara dayanarak en iyi ve en çok kullanışlı evler yaptıklarını söylerler de, bu evde nasıl bir aile oturacaktır, nasıl bir özelliği vardır, tavır ve amacı nedir, temel ihtiyaçları nelerdir hiç düşünmezler... Bu durumda en güzel evi yapmışsın, ne çıkar?!

Büyük teknolojik imkânlar ve psikoloji alanındaki en son bilimsel bulgular sonucu, günümüz eğitim sisteminde şaşırtıcı ilerlemeler kaydedilmiştir. Ama, bütün bunlara rağmen yine de, bırakın (yeni bir nesli bilimsel ve teknik öğrenim ve zihnî gelişim peşinde koşturmaktan başka) parlak başarılar elde etmeği, pek çok bakımdan, öyle ki dünün öğretim sistem ve kurallarıyla karşılaştırdığımızda bile, sonuç koskocaman bir sıfır olarak karşımıza çıkmaktadır.

Böyledir işte modem insan; belki bir insana atalarının bazısından daha iyi şekil verebilir de, neye şekil verdiğini onlar kadar bilmez. Yaşadığı hayat mı! istediği biçimde yaşayabilir de, ama 'niçinini' bilmediğinden 'nasıl' yaşadığını da bilmez. Bunlar, kapi talist toplumlarda kimsenin cevab veremediği, komünist toplumlarda ise cevab vermeğe cesaret bile edemediği temel sorulardır.

Burada, eski dinlerin yerini almaya çalışan bu yeni ideolojiler neden insanın temel ihtiyaçlarını karşı lıyamıyor ve neden sonunda insanları bir boşluğa itiyor ve bir yerlerde bağlayıp kalıyor; bunları belirtmeğe çalışacağız. Sonra, Batı liberalizmi

olsun, Doğu komünizmi olsun, bu sistemlerin egemen olduğu dünyalarda hayat felsefesine yer yoktur, çünkü her ikisinde kurban edilen, temel insan fitratının serbestçe gelişmesidir. Böyle bir sonuca varmadan önce, temel insan fitratının anlamını da bilmemiz gerekir; sonra da serbestçe gelişmesini, geçirdiği değişiklikleri ve öneminin yitirilişini tartışabilelim.

îşe, insanın özünü ve özgün gerçeğini tanımlamakla başlıyoruz, çünkü her ekolün ve her yaşama biçiminin değeri veya yararsızlığı için ölçü insandır.

★

İnsan varlığının anlamını bilme konusunda bilimin bütün çıkmazlarına ve her felsefî ekol ve dinin değişik açıklamalarına rağmen, üzerinde belli başlı bilimsel, dinî ve sosyal düşünce ekollerinin genellikle birleştiği insan anlayışını ele alacağız.

Bütün bu genellikle kabul edilen varsayımların tamamına, ana hedefinin, en önemli varlık gözüyle baktığı insanı hürriyetine kavuşturup olgunlaştırma olduğunu ilân eden ve insan türünü şekillendiren bu temel ihtiyaçları karşılamayı ana ilke kabul eden ekol olarak «hümanizm» adını verebiliriz.

Bugün, karşılıklı çelişen niteliklerine rağmen, bu hümanizmi temsil ettiğini ileri süren dört zihnî akımla karşılaşıyoruz : 1) Batı liberalizmi, 2) Marksizm, 3) Existansiyalizm (varoluşçuluk), 4) Din.

Batı liberalizmi, eski Yunan'dan kaynaklanıp, günümüz Avrupasmda herhalde zirvesine ulaşan düşünce ve kültür akımının devamı olarak görülen tarihî liberalizmin düşünce ve kültür mirasçısı olarak karşımıza çıkar. Batı hümanizmi, eski Yunana özgü, gökle yer (tanrıların dünyasıyla, insanların dünyası) arasında sürekli bir çekişmenin, kavganın, ve öyle ki bir tür kıskançlığın egemen olduğu, ve tanrıların, ne olursa olsun insanlara zulmetmek ve ben bilincine, bağımsızlık, hürriyet ve tabiat üzerinde hâkimiyet kurmalarına engel olmak için çalışıp çabalayan insan düşmanı güçler olarak görüldüğü mitolojik düşüncelere dayanır. Bu yollardan herhangi birine adım atan insan, — tanrılara karşı gelmekle — büyük bir günaha batmış kabûl edilir ve öbür dünyada en şiddetli azab ve cezalara çarptırılır. Diyebiliriz ki, insanlık sürekli olarak bu kıskaçtan kurtulmaya çalışıyor. Kaderini tanrıların mutlak kudret pençesinden alıp, kendi serbest iradesi ve seçimine vermek için, tanrısal güçler kazanarak bağımsızlığını elde etmeğe çabalıyor.

Kuşkusuz, tanrılarla insanlar arasındaki böyle bir düşmanlık zinciri, Yunan mitolojisi için hiç de mantıksız ve tuhaf değildi — bir bakıma normal ve ilerici bir tutumdu da; çünkü tanrılar, deniz, ırmak, yer, yağmur, güzellik, fizik gücü, ekonomik bolluk, mevsimler, fırtına, deprem, hastalık ve kuraklık gibi tabiat güçlerinin kaynaklarıydı. Dolayısiyle, tanrılar ve insanlar arasındaki savaş, gerçekte insanın, yaşantısı, iradesi ve kaderine hükmeden fizikî güçlerin egemenliğine karşı verdiği savaş niteliğindeydi; insan gittikçe artan gücü ve uyanıklığıyla kendini bu güçlerin yönetiminden kurtarmaya ve kendi kendisinin yöneticisi olmaya çabalıyor. En büyük yerleşik güç olan tabiatı yenme,

— yani tabiatın insanlık üzerindeki egemenliğini simgeleyen Zeus'un yerini alma kavgası veriyor.

Diderot'dan Voltaire'e, Feuerbach'tan Marx'a kadar, bütün son zamanlar hümanistlerinin en büyük ve en şaşırtıcı yanılgısı, maddî tabiatın sınırlan içinde kalan eski Yunan'm mitolojik dünyasını, eski dinlerin manevî ve kutsal dünyasıyle aynı düzeyde görmeleridir. Onlar .insanlığın Zeus'la olan ilişkisini, Ahuramazda, Rama, Tao, Mesih ve Allah'la olan ilişkisiyle karşılaştırmaya kalktılar, hattâ bir tuttular; fakat bu iki ilişki şekli bütünüyle birbirinin karşıtıydı.

Yunan'm dünyasında, insanlığa «tanrısal ateşi» kazandıran Prometheus, önce tanrılar uyurken ateşlerini çalar ve gizlice yeryüzüne getirir; sonra da bu günahından dolayı tanrıların elinde azap çekme cezasına çarptırılır. Dinlerin dünyasmda ise, Allah'ın en yüksek rütbeli meleği İblis, öbür meleklerin aksine Âdem'e secde etmekten kaçındığı için Allah'ın lânetine uğrar. Hem, bu dünyada «tanrısal ateş», İlâhî hikmet ışığı, yani vahy şeklinde, Allah tarafından insanlara iletmeleri için peygamberlere emanet edilir ve beraberinde getirdiği yüce duygular, — ümit ve Allah korkusuyla (havf ve recâ) — Âdem'in nesli karanlıktan aydınlığa çıkmaya çağrılır.

Görüyoruz ki, Zeus'un aksine Allah, insanlığın tabiatın büyük kölelik boyunduruğundan kurtulmasını murad etmektedir; ve bu aynı ışık altında kurtuluşa giden yolu da açıklıyor O. Sonuç olarak şuraya varıyoruz: Büyük dinlerin dünya görüşlerinde Allah insanlığı Zeus'u yenmeğe çağırır ve «bütün meleklerin Âdem'e secde ettiğini, deniz ve karanın da senin emrine verildiğini» ilân eder.

Böylece, eski Yunan'm mitolojik dünya görüşünde hümanizmin — tabiat kuvvetlerinin kaynağı olan — tanrılara itaat etmeğe ve tapınmağa karşı çıkarak gelişeceği ve insanlık ile tanrıcılık (bu durumda, çok tanrıcılık Şirk) arasında sürekli bir zıtlaşmanın var olacağı sonucu ortaya çıkıyor.

Bu temelden hareket eden Yunan hümanizmi, tanrıları reddedip, egemenliklerine inanmayarak ve gökle insan arasındaki bağı koparark insan merkezli bir evrene varmak — insanı doğrunun ve yanlışın vurulduğu mihenk taşı yapmak, insanın şeklini güzelliğin ölçüsü kabul etmek ve yalnızca insanın gücünü ve zevklerini artıran yaşama araç gereçlerine önem vermek için kavga verdi.

İnsanın bu şekilde merkez kabul edilişi, İlâhî olana karşı çıkma biçimine büründüğünden, doğal olarak dünyalık olacak ve materyalizme meyledecekti. Nitekim, Batı düşüncesinde hümanizm — eski Yunandan günümüz Avrupa'sına değin — materyalizme, çekilmiş ve Marksist ve Batı burjuva kültürlü ansiklopedistlerin liberalizminin kaderine benzer bir kader çizgisini izlemiştir.

Yine, Batı'da tanrıcılığa daha zıt bir şekle bürünen hümanizm, Hristiyanlığı insanlıkla çelişir gösteren Orta Çağlar Katolisizmi şeklini alıyordu; bu Hümanizm de, eski Yunan ve Roma'da ortaya çıkan yer ve gök arasındaki aynı anlaşmazlığı sürdürüyor ve insanın Cennet'ten kovuluşu ve işlediği ilk günahla ilgili Yunan tipi yorumuyla, insanı, tanrıların bayağı bir dünyadan hoşlanmadıklarından ve onu hakir, zavallı ve zayıf bir günahkâr olarak ilân ettiklerinden, çaresiz

bir suçlu olarak görüyordu. O zamanki toplumda, yalnızca din adamları, ruh taşıyıcıları sınıfı bunun dışındaydı ve diğer insanlar için tek kurtuluş yolu, neden ve niçinini sormadan bu sınıfın izinden gitmekten ve Allah'ın resmen tanmmış emir ve yasaklarını yeryüzünde uygulayan kuruma üye olmaktan geçiyordu.

Bu düşünce türü, tanrıcılığı hümanizmle karşı karşıya getirdi. Tanrısal yönetimin gerçekleştirilmesine giden yolun, hümanizmin kurban edildiği tapınaktan geçmesi gerekiyordu ve dolayısiyle, Orta Çağlar boyunca hümanizm ortadan kalkacaktı. Bilim ve kültürde, yaşantı ve ahlâkiyatta, hattâ Orta Çağların san'at ve estetik anlayışında insana güvenilmiyor ve hiç yer verilmiyordu. Orta Çağlar'm san'at ve estetik eserlerinin tümü tabiatüstü ve insanüstünün tasvirinden ibaretti; Kutsal Ruh, Mesih, Melekler ve çeşitli mucizeler... Karşılaşabileceğiniz insan şekilleri, o zaman bile baştan ayağa uzun ve bol giysilerle örtülü, genellikle yüzleri peçeli ve kutsal bir ışık hâlesiyle çevrilmiş peygamber ve azizlerin resimleriydi yalnızca.

San'at mı? Bu fabllerin tasviri...

Edebiyat mı? Bu masalların anlatılması...

Bilim mi? Bu anlayışların geçerlilik kazanması..

Ahlâkiyat mı? İlk işlenen günaha keffaret olarak bütün doğal arzulardan arınma.,.

Bu dünya, hayatı mı? öte dünya hayatını kazanmak için feda edilmesi gerek...

Orta Çağ katolisizminin egemen olduğu her yerde, insanı insan yapan bütün niteliklerin yok edilmesiyle Tanrı'ya ulaşılmaya çalışıldığını, yani insanın Tanrı'nm zevklerinin aracı olması gerektiği inancmı görüyoruz. Bu hristiyan tanrısı Zeus'a ne kadar da benziyor! Eski Yunan hümanizminin devamı olan Rönesans sonrası modem Avrupa hümanizmi mi; Yunan efsanelerindeki kutsal gökselliğin bir devamı olan, Orta Çağ hristiyanlığınm «gökselliğinden» hiç de farklı değil. Batı'da, Orta Çağlarda olsun, son zamanlarda olsun, herkes suyunu Yunan çeşmesinden alır; zaten Batı kültürünün tarihi, — ister dinden söz edilsin, ister bilimden — aynı kaynaktan çıkan bu iki zıt akımın yatağından başka bir şey değildir.

Sorun yavaş yavaş aydınlanıyor. Bugün, birbirine göre ters tarafa akan bu ırmaklardan ikisinin de ana kaynağı Yunan hümnizmidir. Burjuva liberalizmi ve Marksizm, teoride ve uygulamada bu İnsanî materyalizmi paylaşırlar; Voltaire ve Marx, ikisi de insanın içindeki manevî boyutlara gözlerini kapamışlardır. Burjuva liberal toplumu ve örgütlenmiş komünist toplumu, sonuç olarak aynı insanlık, insan hayatı ve insan toplumu anlayışında birleşir. Gelişmiş komünist toplumların — artık daha fazla gözden kaçınlamıyacak olan — burjuvazi eğilimleri öyle rastgele ortaya çıkmış sapma ve revizyonist hareketler değildir, çünkü her şey varır vanr, insanda sona erer ve en tabiî durum da, kalkış noktaları ne olursa olsun, insan anlayışları aynı olan bu felsefelerin eninde sonunda aynı yola girmeleri ve aynı hedefte buluşmalarıdır.

Ne durumda olursa olsun, Batı burjuvazisi de, Marksizm de hümanist olmakla övünürler. Birincisi, kişilerin serbestçe düşünüp, bilimsel araştırmalar; zihnî çalışma ve ekonomik üretimde bulunmalarına izin vermekle, insanın doğuştan getirdiği yeteneklerin gelişip, çiçeklenmesini sağladığını ileri sürer. îkincisf ise, inkâr ettiği bütün bu hürriyetleri, toplumu, halklara tek yönlü bir birlik kazandıran tek bir ideolojiye dayalı tek bir örgüt hâlinde yöneten bir dikta rejimine vermekle aynı hedefi gerçekleştirdiğini iddia eder. Gerçek hayat ve insan düşüncesi, ikisi için de liberal burjuva felsefesinde yatan aynı düşüncedir: toplumun bütün üyeleri için burjuva hayatını gerçekleştirme.

Ama, şöyle bir soru sorsak, sanırım şaka yapmış olmayız: «Marksizm, burjuvaziden daha çok burjuvazi değil midir?»

Evet, hümanizm görüşü açısından gerçeğin ta kendisiyse de, yine de şakadır diyelim.

Nasıl ki, Batı'nm burjuva liberalizmi kendini tarihi insan kültürünün vârisi olarak görüyor, ve Marksizm kendini tüm insanları kapsayan hümanizmin gerçekleşmesi için bir yol olarak sunuyor, öyle de exis.tentializm de (varoşçuluk) bir hümanizmdir; hem hiç kuşkusuz iddiasında ilk iki atasından çok daha haklıdır.

Bir diğer dördüncü akım daha var, yukarıda sözünü ettiğimiz diğer üç akımdan daha eski ve daha köklü; dinsel dünya görüşü. Her din, görevinin insanlığı nihaî kurtuluşa götürmek olduğunu ilân ettiğine ve her birinin doğal olarak kendi özel antropolojisi olduğuna göre; evet yine de, insanın anlamı açıklığa kavuşmadan insanın kurtuluşundan söz edilemez. Bu nedenle, bütün dinler, bir yaratılış, insanın yaratılışı felsefesiyle başlar.

Şimdi, günümüz dünyasında genel geçer olan ve uygulanabilirlilik iddiaları için insanlığı bir ilke, temel ve başlıca varlık türü olarak gören bu dört farklı entellektüel akımın yardımıyla, gündemdeki sorunların çözümü için tek kalkış noktası olarak insanı tanımlamaya girişebiliriz.

*

Onsekizinci ve ondokuzuncu yüzyılın ilk yıllan Avrupa'sı «yeni hümanizmi» nin en önde gelen savunucu ve entelektüellerinden olan köktenciler, 1800'de yayınladıkları bir bildiriyle şunu ilân ettiler: «Ahlâkiyatın temeli olarak Tanrı'yı bir yana atın ve onun yerine Bilinci yerleştirin.» İnsanın, görüşlerince ilk ve temel özelliğinden kaynaklanan ve insan olma tabiatının gerektirdiği ahlâk bilincine sahip olan bir varlık olduğu inancmdaydılar. (1) Ahlâk bilincine olduğu kadar, insan tabiatına da duyulan bu güven, çağımızdaki Batı'nm tanrı tanımaz hümanizminin en önemli temelini oluşturur.

Bilimsel analiz çağının gelişi ve özellikle (psikolojiyi, kolunu kanadını kırıp yele veren) sosyolojinin gelişmesiyle, insan fitratı önemli bir ilke olarak, önce kuşkulara konu oldu ve sonra da toptan reddedildi. Bu noktada, ahlâk bilinci, fitratının derinliklerinden kaynaklandığı varsayımı yerine, insanın sosyal çevresinin değişken yönünde yatan ve dolayısiyle değişken olan bir sosyal bilince dönüştü. Böylece, kutsal ve fizik ötesi değerler birikimi olarak ahlâkiyat köklü bir değişime kurban edildi ve hemen hemen ortadan kalktı.

Bununla birlikte, — Batı burjuva liberalizminin bir sistem olarak dayandığı — yeni hümanizm, insanlığı, insanın temel odak noktasını oluşturduğu sonsuz ahlâkî faziletler ve soylu, madde üstü değerler sahibi olarak görür. İşte bu noktada, tabiat ve tabiatötesine karşı olarak, kendi ve kendinde olan insana güvenir.

Bu hümanizm, İnsanî ahlâkiyatı bir bütün olarak

(1) Bir eğitim sistemi olarak talihsiz sonuçlar doğuran bu felsefe, resmen terkedilerek okullardan kalktı. Isoulet'in dediği gibi, «bu yöntem Fransa'da görülen ahlâkî bir çözülüşe neden oldu; Allah'ı bütün ahlâkî esasların üstüne çıkarmak için Sokrates'tan bu yana yapılan çabalar yok olma tehlikesiyle karşı karşıya kalmıştı.»

dinden soyutlar, fakat, bu ahlâkiyatın dinî kaynağını reddederken, Allah'a inanmadan da, ahlâkî faziletlere bağlı kalmarak manevî gelişmenin mümkün olduğunu iieri sürmekten geri durmaz.

Bu konuda, Marksizm'in iki değişik yönünü görüyoruz; bir yandan Marx zamanındaki kapitalist düzene karşı çıkıp, şiddetle saldırmakta, öte yandan ise, komünist bir sosyal düzen kurma yolunda görülmektedir. Marksizm'in «olumlu» yönünü yansıtan ikinci durumda, öyle görünüyor ki, Marx'm insanın ahlâkî değerleri karşısındaki harika duyarlılığını, komünist ekonomi ve politikasına olan devrimci tutkusu gölgede bırakmakta ve böylece, kuvvet için aç ve politik zafer için sevdalı bir başka, politik lider karşımıza çıkmaktadır.

Ne de olsa, — Marx'm daha aldatıcı ve kapitalizmin sömürdüğü yüz binlerin kalb ve zihinlerini çelen — «eleştiri» aşamasmda, sisteme «yüksek insan değerlerini alçaltıcı» olarak saldırırken, bu duyarlılığı açıkça görülmektedir. Mistik bir tonla, şevkli, ben bilincine sahip, doğru, gururlu, hür, bilen ve ahlâkî faziletlerle bezenmiş diye söz ettiği insanlığın, «acımasız, zâlim, duygusuz» makine düzeni içinde, «sömürücü, ahlâk yıkıcı ve bencil» kapitalizmle kendinden uzaklaştığını söylüyordu. «Çalışma insanlık için ge • reklidir; kapitalizm onu maddî bir ürün olarak görâyor ve ona parasal bir değer biçiyor; böylece de işçi midesinin kölesi hâline getiriliyor» diye bas bas bağırıyordu.

Üretim ilkesinden, üretim âletlerinin değerinden, ekonomik bolluk prensibinden ve özellikle sosyalizm altında toplumun

bütünü için ekonomik bir plân î^apmaktan söz ederken ise, bu mistik ton, materyalist bir ezgiye bürünüyordu.

Marksizm'in olumsuz yönünde parlayan insanlık Aron, Duverger ve hattâ Lefebvre gibi bilginleri, Marx'ın eleştirisel ve felsefî eserleri için, — cidden veya şakadan — «mistik bir hümanizm» den söz edecek noktaya götürmüştür.

Korkunç felsefesiyle Existentialism (varoşçuluk), bu dünyada tek tek örülmüş gevşek bir örgü olarak söz eder insanlıktan; insan, Allah'a veya tabiata hiç bir karar özellik veya niteliği borcu olmayan, seçim ve eyleminde serbest ve böylece kendi gerçeğini kurup, yaratabilen varlıktır.

Büyük Doğu dinlerinde, insanlığın Tanrı'sıyla özgün bir ilişkisi vardır. Zerdüşt dininde, insan Ahuramazda'nın yoldaşıdır; öyle ki, büyük yaratma savaşında iyinin (hayır) Angra Mainyu ve yandaşlarını yenmesi için ittifak bile ederler. Varlıkların Birliğine dayalı mistik dinlerde — ve hepsinin başı Hinduizm'de — Tanrı, insan ve sevgi, varlıkların dünyasını yeniden yaratmak için bir tür işbirliği içindedir. İnsan ve Tanrı bu dinde, bizim büyük sufilerimizin eserlerinde görüldüğü gibi, birbirinden ayrılmıyacak şekilde iç içedir.

İslâm'da, insandan Allah'a varan ara yol sonsuza değin uzanmaktaysa da, Allah'tan insana gelen uzantı kesilmiş durumdadır. İnsan, yaratıklar içinde İlâhî ruhu taşıyan, İlâhî emaneti yüklenme sorumluluğunu üstlenmiş ve bu ruh ve emanette varsayımlı İlâhî nitelikler arayan tek varlıktır.

Hümanistlerin genellikle kabûl ettiği en temel İnsanî nitelikler şöyle sıralanabilir:

1. İnsan birincil varlıktır. Yani, bütün tabiatta bulunan ve tabiatüstü varlıklar arasında insanın bağımsız bir benliği ve soylu bir özü vardır.

2. İnsan ifade sahibidir. Bu, onun en olağanüstü ve açıklanamaz gücüdür: İnsanlığın, evren, tarih ve toplumun ilk ve bağımsız sebep (illet) olarak bütünüyle bağlı olduğu bu sebep (illiyet nedensellik) zincirine halkalanmış olması ve bu kader çizgisi üzerinde müdahelelerle yaşantısını sürdürmesi anlamında bir irade.

Hürriyet ve seçme serbestisi insanm iki varoluş niteliği ona tanrıca bir özellik kazandırmıştır.

3. İnsan vâkıf (vuEuf sahibi) bir varlıktır. Onun en önde gelen özelliği budur: Harika ve olağanüstü yansıtım gücüyle dış dünyada olup bitenleri kavraması, duyularca tanmmayan gizlilikleri keşfetmesi ve her realiteyi, her olayı açıklayabilmesi anlamında vukuf. Duyular ve etkiler yüzeyinde kalmadan, duyuların gerisindekini sezer ve olaylardan sebep sonuç imbikler. Bu yolla, hem duyularının sınırını aşar, hem de sonlu bağlarını geçmiş ve geleceğe, yaşamadığı zamanlara kadar uzatır ve çevresi hakkmda doğru, geniş ve derin bir bilgi sahibi olur.

Pascal'm deyimiyle, «insan ince bir çöpten başka bir şey .değildir. Küçük bir damla yeterlidir onu yıkmak için, fakat bütün dünya onu yok etmeğe girişse bile, o yine bütün dünyadan daha soyludur: dünya insanı yok ettiğinin farkında, değildir, fakat insan yok olup gitmekte olduğunu bilir.» Sözün kısası, vukuf sahibi olma, var olmadan daha soylu bir şeydir.

4. İnsan, ben bilinci olan bir varlıktır. Bu de mektir ki, o kendi varlığının bilincinde olan tek canlıdır. Kendini inceleyebilir, ve böylece kendini ayrıştırabilir, bilip değerlendirebilir ve sonuçta — kendinden ayrı bir varlık olarak — kendini değiştirebilir.

Toynbee, şu çağdaş büyük tarih filozofu şöyle diyor: «Bugünkü insan medeniyeti geçirdiği tarihî aşamanın son noktasına gelmiş bulunuyor; evet ama, kendisinin çökmekte olduğunu gören tek medeniyet de bu günkü medeniyettir!»

5. İnsan yaratıcı bir varlıktır. Davranışının bu yaratıcı yönü onu tabiattan ayırır ve Tann'nm yanma kor; ona mûcizemsi bir güç verip, tabiatta kendi denklerini aşmasına, sınırsız bir var oluş boyutuna ermesine ve tabiatta bulamadığı şeylerden de faydalanacak noktaya gelmesine yardım eden bu yönüdür.

Sonra, yine bu yaratıcı gücüyle insan, istediği güce erişmek için tabiatta olmayan şeyleri de meydana getirdi. Gelişmesinin ilk aşamasında âletleri üretti ve ikinci aşamasında ise san'atları...

6. İnsan idealist bir varlıktır, bir ideal âşığıdır. Bununla demek istiyoruz ki, o hiç bir zaman olanla yetinmez, olanı olması gerekene doğru değiştirmeğe çalışır. Bundan dolayı hep yeniden yaratma işiyle uğraşır durur; ve bundan dolayı çevresinin ürünü olmaktan çok yapıcısı olduğunu gösteren tek varlıktır O; kısaca, bu nedenle her şeyi idealine uygun yapmak için didinir de didinir. Böylece, o yalnızca sürekli bir hareket, tamlığa giden bir hareket içinde olmakla kalmaz, ayrıca, diğer

canlıların aksine, kendi evriminin yolunu çizer ve bu konuda ileri görüşlülüğünü kullanabilir.

İdealizm, var olanm (tabiatta ve hayat biçiminde) dar kalıplan içinde kalmaya izin vermeyen, insan hareket ve evrimindeki en önemli faktördür. Dış dünyada ve ruh dünyasmda insanı sürekli düşünmeğe, bul* maya, araştırmaya, icad etme ve yaratmaya iten güç budur.

Hüner, san'at, edebiyat ürünleri ve insan kültürünün bütün zenginlikleri, hiç bir zaman dünyanın sağladığı imkânlara bağlı kalmayan bu varlığın idealist ruhunun dışa yansımalarıdır.

7. İnsan, ahlâklı bir varlıktır. Burada, çok önemli olan değer sorunu ortaya çıkıyor. Değer, kendisinde yarardan çok daha yüce bir itim olan herhangi bir davranış, hareket veya durumla insan arasındaki bağ lantıdan oluşur. Şöyle de diyebiliriz: İnsanların uğrunda hayatlarını adamaya veya vermeğe değer gördükleri ölçüde saygı ve tapınma isteyen kutsal bir bağ. Şöyle bir yorumda bulunmak da yanlış olmayacaktır: Hayatı verme konusunda tabiî, aklî ve bilimsel bir yargı söz konusu değildir; hem, insan türünün en ulvî var oluş yansıması olarak bu kutlu duyuş, tarih boyunca bütün kültür ve dinlerde, kaynakların en büyüğünü, ihtişamların en yücesini, duyguların en kıymetlisini ve olayların en harikasını oluşturucu olarak tanınır ve ilân edilir.

San'at, edebiyat ve bilim uğruna maddî varlıklarını önemsemeyenlerden din şehidlerine, gerçek arayıcılarına ve her ulusun kahramanlarına kadar; evlenirken aşkı uygunluktan üstün tutan kişiden, inanç, ülke veya insanlık uğruna gözlerini kişisel aşkına, hattâ kendine kapan kişiye kadar — evet, bütün bunlar insan hayatmda İnsanî değerlerin yaratıcılarıdır. Değer ve yarar iki zıt terim olup, insana maddî olmayan bir varlık, tabiattaki bütün diğer varlıklardan ayrı bir yer ve üstünlük kazandıran şey, değer için beslediği yüksek saygı ve duygulardır.

Tabiatta değerlerin varlığına, dışsal ve maddî kimliğine yer yoktur. Bu nedenle, realizm, değerlerin varlığını kabul edemez, çünkü insanlık olmadan değerlerden sözedilemez. Burada, istesek de vazgeçemediğimiz bir sonuca varıyoruz: Değerler insandan kaynaklanır, dolayısıyla ideal veya öznel düzendedirler; bu nedenle de realistler onları inkâr etmek zorundadır. Ama, nasıl olur da bir kişi, insan türünün en soylu varoluş göstergelerini inkâr edebilir? Kuşkusuz, böyle bir şeye kalkışmak zor ve aynı şekilde utanç verici ve öldürücü bir iştir; ama realistin başvuracak başka yeri var mıdır ki? Demek istiyoruz ki, maddî gerçeklik karşısında insana, veya madde karşısında zihne öncelik tanımaya yanaşmadıkça... ancak bu tür inançlar da realizmi inkâr etmeye yarar yalnızca!...

Fakat, realist filozoflar — örneğin, sosyoloji, psikoloji ve antropolojinin zanlarmdan başka bir şeye dayanmayan materyalist ve natüralistler, değerleri, bâtıl inançlar, boşuna varsayımlar, süregelen alışkanlıklar veya maddî şekillerden kaynaklanan sosyal fazlalıklar, veyahut da, bu «konuşan hayvan» m psikolojisinde yer alan duygusal durumlar kabûl ederek inkâr etmekte hiç tereddüd etmezler. Acımasız ve duygusuz sözde bilimsel analizleriyle, realistler değerlerin temel fazilet ve kutsallığını bozarak, onları, canlı, zayıf bir varlığı ölü ruhuna ve maddî parçalarına ayırır gibi parçalarlar.

Böylece, realistler, bilimsel bulgulara dalıp kendini unutan biriyle, veya hayatını ülkesine adayan, veya ideallerini çıkarlarından üstün tutan, ya da güzellik ve iyiliğe kişisel zevk ve yarardan daha çok değer veren biriyle karşılaştıklarında, bu kişinin duygularını bir sünnet merasiminde bulunmayı açıklar gibi açıklarlar!

işte tam bu noktada Marksizm, bir ideolojinin yakalanabildiği oldukça zayıf bir duruma düşer. Bir açıdan Marx, Sartre gibi, «Serbestçe, serbest seçim ve iyi niyetlerle seçtiğin her şey bir değer ve bir iyiliği oluşturur» (ne kadar çok kötü ve bayağı bencilliğe yararsa yarasın) diyebilecek kadar hür bir filozof materyalist değildir yalnızca. Marx, çağının proleteryasma politik önderlik eden bir sosyal ideolog ve «eylem sahnesi» üzerinde bir parti kurucusu olarak, Sartre'ın aksine, «bunlar seçmeniz gereken şeyledir» ve ardından, «bunlardan sorumlusunuz ve bu sorumluluklar karşısmda bu özel ideallerin gerçekleşmesi için kavga verip, fedakârlıkta bulunmalısınız» diyen özel bir program yapıcısı ve yayımlayıcısıdır. Şöyle demek ister yani Marx: «Bu kavga uğruna bütün maddî itimlerinizi, ekonomik ihtiyaçlarınızı, doğal isteklerinizi, kişisel avantajlarınızı ve hattâ hayatınızı bile ortaya koymalısınız.»

Marx'm da bir değerler grubu'ndan — kişisel çıkar ters düşen ve insanın maddî varlığını aşan değerlerden söz ettiğinden hiç kuşku duyulmasın. Kapitalist sistemin ve burjuva psikolojisinin, insanın varlık değerlerini para, insanlığı ahlâkî çöküntüye sü rükleme ve tefessüh etmiş bir toplum kurma terimleriyle değerlendirdiğini söylerken, düşüncesini ahlâkî değerlere oturtur.

Düşüncesinin gerçek yapısını ortaya koyup, dia lektik materyalizmi tartışırken, realizme bağlılığını ve yalnızca doğal bilimlerin maddî ve biyolojik dayanaklarına uygun düşen şeylere değer verdiğini ispatlamak için elinden geleni yapar. Ve İnsanî değerleri hiç temeli olmayan bir şeyler durumuna indirgemede, en katı realistlerin de içinde bulunduğu diğer materyalistlerin izinden gider.

Marx, övünçle ve sürekli olarak, insan şerefini koruma adına oyuncak ettiği bilimsel bir hokkabazlığa dayanır, şöyle ki: Dialektik, insanı, diğer materyalizm ve natüralizm şekillerinin düşündüğü gibi — yani, saat gibi işleyen bir evrende değişmez bir varlık olarak — düşünmez; ya, tarihî dialektikle birlikte ileriye doğru giden ve sürekli evrim geçiren bir varlık olarak tanıtır. Marx, böyle bir hileyle insanlığı tabiatın alanından tarihin alanına, aktarıverir.

Fakat, böyle bir değişimle insan hiç bir şey kazanamaz. Çünkü, Marx'a göre tarih, «maddî tabiat hareketlerinin bir sürekliliği» olduğundan, insan eninde sonunda maddî bir varlık olarak, natüralistlerin mekanikı tabiatına geri dönecektir. Böylece Marx, toplum içinde insana verdiği bütün değerleri dialektik materyalizm eliyle geri alır. (Burada Chandel'i hatırlamamak elde değil: «Filozof Marx, insanın bütün öz değerlerini kör bir dialektik materyalizm tanrısının tekerlekleri altında ezer; fakat politikacı ve önder Marx, bu değerleri en ateşli ve elektrikli bir biçimde överek güç ve zafer uğruna halkı harekete geçirir.»)

Mars'ın gerçekliğine hiç de inanmadığı bu değerlere dayanışı, savaş taktiklerinin basit bir parçası değil midir? Cevabınız «evet» ise, bu apaçık politik bir hileden başka bir şey değildir.

★

Genel geçer dört modern entellektüel akımın insan hakkında paylaştıkları temel ve karşı çıkılamaz görüşlerini göz önünde bulundurarak, şöyle bir tarife varabiliriz: İnsan, evrende eşsiz bir öze sahip birincil bir varlık olup, bir yaratık vfeya bir olgu olarak soyludur ve benzeri yoktur. İrade sahibi olduğundan, bağımsız bir etken olarak tabiata müdahelede bulunur, seçme gücü ve doğal kaderinin aksine, kendisi için yeni bir kader tesbitinde eli vardır. Bir değerler sistemine dayanmadan ortaya konduğunda anlamsız olacak bir iş, bir sorumluluk yükler bu güç ona.

İnsan, aynı zamanda, tabiat alanında olsun, toplum veya benlik alanında olsun, görüleni gerçeğe,

— yani «olan»ı «olması gereken»e — çevirmek için çabalayan idealist bir varlıktır. Bu çevirme işlemi, içinde olgunlaşmaya doğru bir hareket meydana getirir. O, hareketlerinde tabiatmkine zıt bir güç sergileyen bir varlıktır da; böylece hareketleriyle hem dünyanın tabiatını, hem kendi tabiatını yeniden yaratır. Yaratma gücünü kullanarak, hem tabiatın ve hem de kendi varlığının gelişmesini artırır. Aynı şekilde, güzellik, san'at ve edebiyatı yaratarak, maddî dünyaya yoksun olduğu şeyleri kazandırıp, hünerinin ürünleriyle de, tabiatın kendine vermediği şeyleri sağlar.

Yine, insan düşünen bir varlıktır; fizik ötesini aşan yeteneğiyle dünyayı ve kendini tanıma bilincini ve aynı zamanda yaşadığı dünyanın, toplumun ve dönemin şartlarını geliştirir. Düşüncesiyle, varoluş kapasitesi, fizikî varlığının sınırlarını aşarken, zihnî kapasitesi de, bir yandan duyulabilir olguların yüzeyinden derinliklere dalar, bir yandan da maddî dünyanın alçak çatılarından çok yükseklere çıkar. Çevreresinin sona erdiği yerde, o, içinde sınır nedir bilmeyen varoluş yüceliği yolunda yürümeğe devam eder.

Kısaca, insan kutsal bir öz taşır ve bu kutsal özden, tapınmanın, tabiatüstülerin en yücesi ve varlığın mantık ötesi yankıları olduğu ulvîliklere kanat açar. Bunlar bir arada İnsanî değerleri oluşturur; insanlığın ihtişamlarını ve manevî kaynaklarını açıklayan, tarihin tanıdığı aşk, ibâdet ve fedakârlık eylemlerini meydana getiren değerleri. İnsanî değerler, uygulanma bakımından değişiklik gösterse de, ancak insan türü değiştiği veya yok olduğu zaman değişebilecek sonsuz, mutlak ve kutsal idealardır.

Büyük filozof Nietzsche'nin hayatmı bir yük beygirini kurtarmak için feda ettiği söylenir. Materyalist bir düşünce böyle bir davranışı yalnızca saçma kabül etmekle kalmaz, aynı zamanda, fecî ve lânetlenmeğe de müstahak görür, çünkü bu şekilde, bir beygir değil, bir dâhi yok olmuştur. Ama, kim ne derse desin, bu harika insan tabiatında, böyle bir olayla karşılaştığında, kendisine kutsal bir şeye uygun bir övgü ve ihtişam kazandıracak olağanüstü bir unsur vardır. Bu unsur, böyle bir olaya büyük değer verir, çünkü Nietzsche, kendini feda etmekle, bir vücudun — hattâ bir dâhinin vücudunun — varoluş değerinden daha yüksek bir değer, ahlâkî bir değer yaratmıştır.

însanda bu tür yargı ve itimi doğuran, insan varlığının fizik ötesine varan boyutudur; materyalizm ve dialektik materyalizm bunu inkâr etmekle insanı inkâr etmiş, kabül etmekle de kendilerini inkâr etmiş olmaktadır.

MODERN FELÂKETLER

İnsanlığı insan olmaktan çıkaran ve bir başka şekle çeviren modem felâketler, iki ana başlık altında ele alınabilir: 1) Sosyal sistemler, 2) Zihnî sistem ler.

Dıştan birbirinin karşıtıymış gibi görünen ve modem insanı kucaklayan veya kucağına çağıran sosyal sistemlerin en göze

çarpan yönü, üstün ve maddeüstü bir özü olan insanı ne yazık ki, unutmuş oldukları gerçeğidir.

Bu sosyal sistemlerin ikisi de, Kapitalizm olsun, Komünizm olsun, her ne kadar dışardan bakan için birbirinden farklıymış izlenimini veriyorlarsa da, insanı ekonomik bir hayvan olarak ele alırlar; ikisi arasında tek farklı görünen nokta, bu hayvanm ihtiyaçlarını hangisinin daha başarıyla, giderebileceği sorunudur.

'Ekonomizm', Francis Bacon'un deyimiyle, «bili min gerçeği aramayı bırakıp, kuvveti aramaya yöneldiği», endüstrileşmiş Batı Kapitalist top!umunun temel yaşama felsefesidir.

Her gün ortaya çıkan ve (çılgınca yarışan dev üretim makinalarını doyurmak için sayı, kalite ve tür bakımından tüketim hacminin genişlemesi amacıyla) gittikçe artan maddî «ihtiyaçlar», halkı tüketimin kullan hâline getirmektedir. Günbegün, çılgın insanlığa biraz daha ağır yükler yüklenmekte ve korkunç teknolojik üretim hızının ayak uyduramadığı sun'î maddî ihtiyaçları, şimdiye kadar insanlığı el işine köle olmaktan kurtarıp, halkın boş vakitlerini artırmış olması gereken modern teknolojik ucûbeler bile karşılayamamaktadır. İnsanlık her geçen gün daha bir çok alienasyona uğruyor ve delicesine bir hızla bu tüketim bataklığına batıyor da batıyor. İnsanî değerler, ahlâkî yücelik ve manevî yönelişler bakımından gelişmek için bırakın boş vakit bulabilmeyi, tüketim için çalışmaya ve çalışmak için tüketime doğru bu başaşağı yuvarlanış, lüks ve eğlenceler için bu delicesine yarış, geleneksel ahlâkî değerlerin unutulup, büsbütün ortadan kalkmasına neden oldu.

Öte yandan komünist toplumda da, İnsanî değerler için aşağıya yönelik benzer bir eğri görüyoruz. Komünist ve kapitalist toplumlar arasmdaki politik ve ekonomik karşıtlıklar için kafa yoran pek çok aydın, antropoloji, hayat felsefesi ve hümanizm açısından birincisinin İkinciden farlkı olduğunu ileri sürer. Fakat, açık seçik görülüyor ki, komünist toplumlar, her ne kadar belli bir ekonomik büyüme aşamasına gelmişlerse de, sosyal davranış, sosyal psikoloji, kişisel bakış, hayat felsefesi ve insan niteliği bakımından burjuva Batı'ya tıpa tıp benzemektedir; ve bugün komünist toplumlarda, Fourierism (1), 'burjuvalaşma' v& hattâ liberalizm adı altında, gündemde olan konu, çağdaş Batılı insana yönelmekten başka bir şey değildir;: öte yandan, her iki toplumda da kişisel yaşantıda egemen olan lüks ve moda tutkusu ve devlet üretim sistemi, sonunda gele gele, Marksist ve kapitalist toplumlann insan tarihi pazarına aynı türde insan sunmakta oldukları gerçeğinden kaynaklanıyor.

Demokrasi ve Batı liberalizmi — teoride kendilerine ne kadar saygı duyulursa duyulsun — uygulamada, bu ruhu daha kuvvetle ortaya koymak ve insanı ekonomik, tüketici bir hayvana döndürmeğe kendilerini adamış kâr canavarlarının gittikçe artan bir hız ve şehvetle bir arena kurabilmeleri için serbestçe değerlendirilebilecek fırsat ve imkânlardan başka bir şey değildir.

Sonuçta şunlar ortaya çıkıyor: sosyalizm adı altında devlet kapitalizmi, «proleterya diktatörlüğü» adı altında diktatörce yönetim, tek parti adı altında fikir ve düşünce zulmü, «diamat» (2) adı altında inanç tutuculuğu, ve son olarak da, «sosyalizm'den komünizm'e geçmek için çabucak ekonomik bolluğa» ulaşma adı altmda makinalaşma ve ekonomizm ilkelerine bağlı kalma! Kutsal, hür ve yaratıcı irade adı altmda insanlığın sırtına sarılan ve onu «el yapması sosyal bir araç» gibi, kaba, zâlim, fakat her şeyi kuşatan bir örgütün içine, — yani, Marx'm burjuva insanla ilgili olarak sö(1) Kelimenin edebiyat eserlerinde geçen yazılışı «furalism»dir. Kelimenin, «formalism» anlamında söylenmiş olabileceğini de sanıyoruz, (ç.)

(2) Diamat: «Dialektik materyalizm»in, yani, gençlerin eğitiminin, bilimsel araştırı, edebiyat ve san'at, felsefe ve bilimsel bakışın dayandığı inanç ilkeleri» diye sunulan materyalizmin kısa yazılışı. Kısaca, dinsiz bir din kuralı.

zünü ettiği aynı en adî politik ve zihnî yabancılaşmaya iten yüklerdir bütün bunlar.

Modem felâketlerin ikinci bölümünü ideolojik felâketler oluşturuyor. (Burada, «ideoloji» terimini mümkün olan en geniş anlamda kullanıyoruz. Çağdaş bilimden kaynaklandıklarını iddia eden çeşitli çağdaş ideolojilerin hepsi, hümanist olmakla övünenleri için de olmak üzere insanı birincil varlık olarak görmez.)

Historisizm (Tarihizm) tarihi, kendi yolunda giderken, tarihî akışın amansız kanunlarına uygun olarak maddî unsurlardan insan diye bir şey yapan tek bir determinatif maddî akım olarak tanıtır. Görüyoruz ki, nihaî yargıda historisizm, insanı edilgen bir parça olarak gören maddeci determinişme varmaktadır.

Tabiatın kanunlarına öncelik tanıyan Biyoîojizm, bir hayvanı nasıl ele alıyorsa, insanı da öyle ele alır, şu kadar var ki, evrim zincirinin son halkası olarak görür onu. Öte yandan, insanın dışa vuran bütün manevî yönlerine, doğal güdüler gibi, insanın fizikî oluşumunun sonucu olan özgün nitelikler gözüyle bakar.

Sosyolojizm, insanı kendi sosyal çevresi bahçesinde biten ve dolayısiyle uygun iklim ve toprak arayan bir bitki olarak görür; bu durumda, ancak bahçe değiştiğinde insanın verdiği ürün değişecektir; ve öncekilerde olduğu gibi, bu işlem de, insanın müdahele sınırlarını aşan bilimsel kanunlara, yani, insanın eylemlerini ve öyle ki, kişiliğini bile yöneten kanunlara göre

cereyan eder.

Bu ekollere, (insanı biri maddî bir araç, diğeri bir hayvan olarak gören) materyalizm ve natüralizmi de ■eklersek, çağımızdaki ideolojik felâketlerin bir resmini elde etmiş oluruz.

Bu ideolojiler içinde Marksizm'in konumu karışıkçadır. Marx, yaşantısının bir döneminde materyalist olduğundan, insana maddî dünyanın sınırlan içinde bir unsur olmaktan öte bir değer vermez. (Onu, Darvin'in eserlerini inceledikten sonra Engels'e şunlan yazarken'görüyoruz: «Bu görüşü, tarih felsefemin biyolojik temeli olarak kabul ediyorum.)

Bir başka döneminde Marx, aşın bir sosyolojizm taraftandır. Bu noktada, natüralist ve hümanist eğilimler karşılığında topluma bağımsızlığını lütfeder, sonra da kendi aklı ve hevasiyle toplumun unsurlarını altyapı ve üstyapı diye ikiye ayırmakla, (birinci maddî üretimi, ikinci ise kültür, ahlâkiyat, felsefe, san'at, ideoloji vs. yi temsil eder) aslında insanı üstyapıya denk olarak tanıtır ki, burada insan bütün bu parçaların toplamından başka bir şey değildir. Kısaca, insanlık, maddî üretim modelinin bir ürünü olarak karşımıza çıkar. Marx, aynı zamanda, üretim modelinin üretim âletlerinden oluştuğunu özellikle vurguladığından, nihaî yargıda, insanın Marksizm'deki önceliği âletlerin önceliğinden dolayıdır; yani hümanizm yerine «faydacılık» diyebilir, veya, insanlığın, İslâm'da olduğu gibi Âdem'in çocukları değil, âletlerin çocukları olduğu sonucuna varabilirsiniz!

Marx, «diyalektik»i «materyalizm»e ekleyerek, insanlıktan ihtişam tacını çekip almakla kalmaz, insanı kuşatan tarihî determinizmin üstüne, bir başka zincir hâlinde materyalist determinizmi de yerleştirir. Bu, doğrudan doğruya, dünyada insanın öncelik kaynağı olan iradesine vurulmuş bir zincir demektir; böylece insanlık gide gide, bâtıl din öğretileri din diye yutturanlarm (veya, daha doğrusu, politik kurumlarla bütünleşen filozof ve ilâhiyatçıların) kendisi için kazmış olduğu aynı fatalizm (cebriye) çukuruna düşmekten kurtulamaz.

Zincir bir tanedir ve hep aynıdır — öteki ucu şimdilerde göklere değil, yere bağlanmış durumdadır. Bu materyalizme «tutucu (fanatik)» demek, ona rastgele atılmış bir çamurdan daha ötede bir şey' olsa ge rek...

★

Görülüyor ki, bugün insanlığın karşılaştığı felâket, herşeyden önce İnsanî bir felâkettir. İnsanlık, yok olmaya doğru giden bir canlı türüdür; bir değişim geçiriyor ve tıpkı koza içindeki bir kelebek gibi, kendi hünerinin ve emeğinin başarısından doğan bir tehlike içindedir.

Ama, tarih boyunca, insanlığın çok kez kendi kurtuluşu amacına kurban edilmesi daha şaşırtıcı geliyor bize. Tarihî bir ters gidiş içinde, insanlığı tutsak eden zincirleri döven ve kurtuluş sözleriyle halkı tuzağa düşüren, nedense hep kurtuluş özlemleri olmuştur!

Hem güçlü bir aşk, hem de kurtuluşa ve olgunluğa bir çağrı olan din, ilk ve duru kaynaklarından çıktıktan sonra, zamanla renk, tat, koku, kısaca nitelikleri bakımından değişikliklere uğramış ve akışını, şu tarihin tacını elinde tutan ve «sosyal dönem» de başı çeken aynı güçler kontrol altına almıştır.

Örneğin Çin'e bakalım: Lao Tzu'nun ekolü başlangıçta, dürüst insanı zincire bağlayan, gerçekte İlk Fıtrat, yani Tao'yla uyuşum içinde olan ilk insan tabiatını kirleten ve saptıran zâlim bir medeniyet, parçalı bir düşünce ve sun'î bir hayata tutsaklıktan kurtuluşa çağıran davetiyelerden oluşuyordu. Lao Tzu'nun bu ekolü zamanla, sayısız tanrılara, insanlığı sömüren, zihnî güçlerini darmadağın eden ve sınırsız zillet ve korkulara mahkûm eden tanrılara tapınmaya dönüştü.

Konfiçyüs, insanları bu hayalî güçlerin köleliğinden kurtarmak için bâtıl inanışlara karşı savaş açtı. Halkı, anlamsız fantezilerin, bitmez tükenmez kurbanlıkların, ahdlerin, yalvarışların ve kendi kendini küçültüşlerin kucağından çekip, tarihe, topluma, hayata ve akla yöneltti. Sosyal hayatın akıllıca düzenlenişinin temeli olarak 'i' (3) denilen ilkeyi yerleştirdi. Sonraki dönemlerde, bu temel ilke, her türlü sosyal değişimi öldüren saçma bir itaat prensibine bağlı değişmez gelenekler şeklini alacaktır. Halk, kutup buzullarının oluşturduğu kasketler içinde donmuş kalmış hayvanlara dönüştü; kımıldayamaz bir durumda ve tutucu bir muhafazakârlık içindeydi. Bir sosyologun belirttiği gibi, «Eğer, Çin toplum ve medeniyetinin yirmi beş yüzyıldır ne tümüyle yıkılıp gittiğini, ne de gelişip, belirli çıkışlar yaptığını göremiyorsak, bu, muhafazakâr ve gelenekçi Konfiçyüs zihniyetinin egemen oluşundandır!»

Kendi içinde derin bir tanrı, tabiat ve insan birliği anlayışıyla, — dünyanın cesedine ruh şırınga eden ve insan ruhunun yücelmesi yolunda bir güç vazifesi gören bir anlayış — birlikte açık bir insan bilgisi taşıyan Hind dini, tanrıların anlar gibi insanların başına üşüştüğü ürkütücü bir bâtıl inançlar yığınına dönüştü. Bu tanrılar talihsiz kullannm son ekmek kırmtılannı da çalıyor ve ardından, kurtuluşa çağıranlarla, yüksek Doğu mistisizmini bâtıl inançlı ölü zâhitler ve resmî dinî kurumlann zavallı

köleleri olmaya mahkûm ediyorlardı.

(3) Konftiçyanizm'de «doğruluk, ahlâk» bildiren işaret, (ç.)

Buda, Hinduları kurtarmak için geldi; onları yıldızdan tanrılara tapınma bağından kurtuluşa çağırdı. Fakat, izleyicileri öylesine Buda'ya tapıcılar hâline geldi ki, Farsça'da — 'Şirk'in en ağır şeklini ifade için kullanılan — 'butperest' kelimesinde gördüğümüz, 'but' kelimesi «Buda» dan gelir.

Mesih — va'dedilen kurtarıcı — insanlığı maddecilik ve hahamca âyincilik bağlarından, dini ise, İsrailli ırkçılara ve tüccarlara hizmetçi olmaktan kurtarmak ve barışı, sevgiyi ve ruhun güvenliğini yerleştirmek için geldi. O böylece, ferisi (4) ve hahamların bâtıl inanç büyüleri ve Roma emperyalizmi altında ezilen insanları hürriyetlerine kavuşturmak istiyordu. Fakat, emperyal düzeni sağlamlaştıran Roma kilisesinin yanısıra, Hristiyanlığm nasıl da Roma tahtına çıkıverdiğini; skolastisizmin Orta Çağ derebeyliğinin zihni temellerini nasıl attığını ve hür düşünceyi, insanın serbestçe gelişmesini ve hür bilimi nasıl öldürdüğünü hep birlikte gördük. «Barış dini»nin tarihte kendinden önce geçen kan akıtıcılardan nasıl daha serbest kan akıttığına, ve insanın (manevî ve ahlâkî yönden) taıırı'ya özenmesi gerekirken, tanrının nasıl da insan gibi oluverdiğine hep şâhit olduk.

Son olarak, İslâm'a geliyoruz; tarihî dinlerin gelişmesinde son halka olan ve İslâm askerinin deyimiyle, «insanlığı yerin alçaklığından göklerin yüksekliğine» (5) çağırmak için tevhid ve kurtuluş sancağıyla gelen Islâma. Fakat onun da Arap Hilâfeti altında nasıl şekil değiştirdiğini, vahşî sultanların eylemlerinin haklılığı için bir kaynak hâline geldiğini, ve za,(4) Eski Yahudilerde kendilerini pek kutsal sayan bir fırka

mensuplarına verilen ad. (ç.)

(5) Bu asker, İsfahan'ı fetheden îslâm ordusunun bir askeri.

manla nasıl da, hukuk, skolastik ilahiyat ve yanlış bir tasavvuf adı altında kuvvetli bir kültürel güç olduğunu, Selçuklularm ve Moğolların derebeylik yönetimlerine dinî bir ruh üflediğini ve müslüman halkı, başkaları tarafından önceden tesbit edilmiş kader zincirine nasıl bağladığını hepimiz biliyoruz. Kurtuluşa giden yol, artık daha fazla tevhid'den, ibâdetlerden ve bilgiden geçmiyordu. Bunlar yerine, kuşaktan kuşağa devrolan kör bir itaat geleneğinin, yalvarıp yakarışların, verilen sözlerin edilen yeminlerin ve rica niyazların; veya gerçekten, toplumdan ve hayattan yıldızların dünyasına kaçışm içinden uzanıp gidiyordu. Bu yol, insan tarihi, ilerlemesi ve bu dünyada insanın kurtuluşuyla ilgili olarak karamsarlık kokan ve bütün tabiî insan istek ve eğilimlerinin bastırıldığı bir yoldu.

Dinin, — insanlığın zihnî, manevî ve iradî yönden gelişmesini yasaklayıp, bir yığın formaliteler, tabular ve bâtıl inançlar doğurarak ve Kilise'yle Papa'nın başını çektiği resmî koruyucuları kanalıyla ulusların kader ve fikirleri üzerinde egemen olarak — bilimsel ve sosyal ilerlemeleri durduran bir güç vazifesi gördüğü bir çağda, Rönesans, (aydınların doğuşundan çok, toplumun itim ruhunun ayaklanışı olarak ele alıyoruz) dinî koruyucuların egemenliği altındaki Orta Çağlar durgunluğu ile Yunan ve Roma'nm altın çağı arasındaki karşıtlıkları görerek, papalığın Lâtin emperyalizmine karşı milliyetçilik yoluyla kendi halkına, katı ve bâtıl inançlardan oluşan Katolik Skolastisizmine karşı bilim yoluyla bütün insanlığa kurtuluş davetiyesi çıkardı.

Bu ayaklanmaların parolaları neydi? Bütün zorlayıcı göksel irade bağlarından insanı kurtarmak, aklı dinî inançların egemenliğinden kurtarmak, bilimi sko

lastik dogmalardan arındırmak, dinin öte dünya için va'dettiği cenneti yeryüzünde kurmak için gökten yere dönmek!

Ne heyecanlandırıcı sloganlar! Akıl hürriyeti, kılavuzluğumuzu yapacak olan bilim; yaşadığımız yerde cennet! Fakat, hangi eller kuracaktı bu cenneti yeryüzünde? Bilimsel teknolojinin yardımıyla, sömürgeleştirilmiş ulusların ve sömürülen insanların elleri.

Ve işte, gele gele geldik bilim ve sermaye sorununa.

Bilim, dine kölelikten kurtuluyor, ama kuvvetlinin emrinde ve kuvvete köle oluyordu. Mesih'i öldürüp, Sezar'ın bir başka uşağı hâline gelen kıt görüşlü ve katı bir bilime dönüşüyordu. Tabiata egemen olmak ve işe kölelikten kurtulması için insanlığın âleti olması gereken makine, kendisi insanı köleleştiren bir mekanizma hâlini aldı.

Son olarak, bu cennetin kapı bekçisine bir göz atalım: Kapitalizm, fakat, bilim ve teknolojiyle silâhlanmış olan kapitalizm —

insanlığı, tekno bürokrasi ve makinalaşmanın acımasız ağır tekerlekleri arasındaki yeni tutsaklığına iten yeni bir büyücü. Ve insan? Tek görevi bu cennette otlamak olan ekonomik bir hayvan. «Tüketim, tüketim» ve yine «tüketim» felsefesi!...

Ya parolalar? Liberilazm! — yani, duygusuzluk. Demokrasi! — yani, «senin nasibini zaten ayırmış olanları seçmek»! Hayat mı? Maddî varoluş. Ahlâkiyat mı? Fırsat kollayıcılık (oportünizm) ve bencillik. Hedef? Tüketim. Hayat felsefesi? Doğal iştahlan doyurmak. Son hedef? Zevk ve eğlence içinde bir hayat. İnanç? İdeal? Aşk? Varlığın anlamı? İnsanın anlamı? Onları da unutuver canım!

Fakat Âdem isyan etti, bu yeryüzü cennetinde

bile,

'k

Marksizm: Kapitalizmi red, sınırları red, sömürüyü red, özelleştirmeği, servet biriktirmeği, kendini düşünme ilkelerini red — hepsinin ötesinde, üretim ve sosyal düzen sisteminde insanın temel fıtratını bozan insanın tutsak edilişini red. Ne harika! Yalnız, «herkese işine göre» değil, aynı zamanda «herkese ihtiyaçlarına göre» de ilkesine dayalı bir toplum kurulacak!

Ne demektir bu? Bütün insanların mutlak eşit olması demek. Yani, herkesin hakkını almasmm öte sinde ve gerisinde, herkesin verdiğinden daha çok alacağı bir toplum va'dediliyor. Bir hayal? Bir ütopya? Hayır, hayır! Bu kez, cennetten söz eden bir din değil, Fazilet Şehri'ni (6) kuran bir felsefe de değil, idealistler değil, ahlâkçı sosyalist ütopyacılar da değil; ya; sorunun çözümünü üstüne alan «bilimsel felsefe».

Hangi eller bu ideal toplumu kuracak? Evet, kurmaktan çok, kurulmak sorunun daha önemli — tarihin kaçınılmaz kanunlarının keşfinden sonra, bu toplumun kurulmasının kaçınılmaz olduğu yolunda «müjdeler» veriliyor! Kapitalizm'in neden olduğu yoksulluk ve sömürüye katlanamaz duruma gelen işçiler, burjuva cennetine karşı ayaklanan aydınlar ve insanın kurtuluşunu hayâl eden düşünürler — nedir bunların aradığı?

Bir kez daha görüyoruz ki, devlet yıkılmıyor, tersine proleterya diktatörlüğü kuruluyor; «hür bir toplum ve çalışma hürriyeti» yerine, «her kişiye belli bir rolün ayrıldığı tepeden tırnağa, plânlı bir toplum» karşımıza çıkıyor; makinalaşmanm ortadan kalkması ye(6) Fazilet Şehri; kökleri Eflâtun'uh Cumhuriyetine ve Farabi'yle çok daha yakından ilgili olan İslâm felsefesine kadar inen bir kavram. Sâkinlerinin gerçek adalet, mutluluk ve olgunluğa erişmek için çabaladığı ve hâkimlerin yönettiği bir şehir demek, (ç.)

rine, kendisi kapitalizmin makina felsefesine dayanan «üretimin devrimci hızı» üzerinde durudukça duruluyor; «insanın burjuva bürokrasisinden kurtarılması» bir tarafa atılmış, yerini tek yönlü bir yönetim bürokrasisine tutsaklık almış; kapitalist yayılmacılığın neden olduğu artan insani özelleştirmeye son vermenin yerinde, yönetim yayılmacılığına bağlı daha çok özelleştirme var; insanın «kapitalist ekonomik yönetim örgütleri»nden kurtarılmasının yerine, aşın örgütçü bir topluma insanın köle edilişi; insan hürriyetinde artış yerine, insan toplum, kültür ve ahlâkının kalıplaştmlmasi; Kilise'ye bağlılık ve kör bir taklit yerine, ideolojik komitelere karşı aynı tavır söz konusu; ve tarihte kişiselliğin reddi yerine, kişisellik mezhebi oturtulmuş. İdeoloji açısından söz edecek olursak, insanlık, rezil ekonomik materyalizmin eline düşeliden beri, varlıklara efendilik etmek için sahip olduğu üstün yeteneği demek olan duyarlı iradesini ve ben bilincini yitirerek, kör bir tarihî yarışta bir piyon ve kendini yöneten materyalist diyalektiğin bilgisiz bir ürünü derecesine düşmüştür.

Kapitalizmin serbest insanına ve Marksizm'in zincire vurulmuş insanına, kapitalizmin sözde insanına ve Marksizm'in kalıplaşmış insanına bakıyoruz da —acaba hangisi daha elem verici diye düşünüyo ruz! |

i

Existensiyalizm (Varoluşçuluk) bunların her ikisine karşı da ayaklandı. Her zaman insanın hürriyeti ve bağımsızlığı peşinde koşmuş olan insaniyetçiler, kapitalizm ve makinalaşmanm karakterindeki tehlikeleri daha 18'inci, özellikle 19'uncu yüzyıllarda hissetmişler ve bilimsel analiz ve mantıkî gerekçelerle olduğu kadar, estetik ve ahlâkî gerekçelerle de bunlara saldırmaya başlamışlardı. Bunun yanısıra, kendinden Marksizm'in de bol bol beslendiği zengin ve parlak bir edebiyat yaratmışlardı. (Raymond Aron'un dediği gibi; «Marksizm, marksist olmayanların söylediklerinin ustaca biriktirilip, yığılmasından başka bir şey değildir.»)

Burada ilgimizi çeken şey, son çağm en ileri medeniyeti olan Avrupa medeniyetinin açılıp, çiçeklenmesinde kapitalist sistemin parlak başarılan ve kesin zaferinin ardından, insan ruhunun hissedilir en güçlü karşı koyuşunun yine bu sisteme karşı ortaya

çıkması — onunla savaşmanın insaniyetçi aydınların en temel görevi hâline gelmesidir.

Sermaye üreticidir, sermaye malların değerinin ölçüsüdür, sermaye gerçeğin deposudur. Emek, insanlığın bu dışa yansıyan en yüce niteliği sermayenin emrindedir!

Ne tuhaf! Sermaye, çağımızın büyük putu hâline gelmiştir. Onun yanında insan bir hiç; kendinden uzaklaşmış, basit bir köle, bir uşak.

Ve bunun yanısıra şekillenen insanın bir başka macerası da yine acı, yine felâket.

İdeolojik olarak tamamlanıştan sonra bir yarım yüzyıl, marksizm, beklenmeyen bir yerde, Marx'm Rusya'ya karşı ilk tartışmalanna baktığımızda kesin olarak onaylaması imkânı olmayan bir bölgede uygulamaya kondu. Ve, şimdi de karşımızda yeni bir put. İnsan, toplumun çocuğu — insanın zihni, bilinci, değerleri, ahlâkı, kültürü, fikirleri, duygularıyla birlikte bir toplumun — bugün makina anlamma gelen 'üretim araçları'ndan doğuyor!

Eski bir hikâyedir: Şair, gözlerinin tehlikeli büyüsünden kurtulmak için, sevgilisiyle ilişkilerini keser. Onu unutmak için kendini çiçekçiliğe verir. Peşini bırakmayan bu deli gözleri, bu yeni meşguliyetiyle unu

tacağı ümidindedir; ama yine de şikâyet etmekten kendini alamaz:

Tam çekilip gitmişken kış bulutlan,

Hasta yatıyor nazlı nergisler Hep çiçekler içinde gizlenmiş saplan;

Her birinde var, heyhat, gözlerinden eser.

Makinalaşmadan kaçan bu aynı adamlar, Mark sizm'e yakalandılar; (Marksizm, makinalaşma üzerine en güçlü saldırılan yapıyordu) bu ideolojinin zafer kazanıp, komünist rejimler olarak iktidara gelmesinden sonra ise, makinalaşma tuzağına daha çok battılar. Çünkü, ideal komünal toplumu gerçekleştirmek için «maddî bolluk» temel ön gereklilik ilân ediliyor, ve bu bolluk için ön gereklilik olarak da, toplumun tamamiyle endüstrileşmiş bir sisteme dönüştürülmesi amacı güdülüyordu. Bu dönüşüm, Lenin'in deyimiyle, «kapitalizm'den öğrenilmesi gereken» ilkelere dayanmalıydı! —• Yani, özelleştirme, tipik bir tekno bürokratik kurumlaşma çatısı ve kişisel çıkara dayalı rekabet. Bütün bunlann gerisinde, toplumun bütün ferdlerini kucaklamak için hızla çalışan tek bir örgüt ve bunun da üstünde, — kapitalistler gibi — önde gelen bürokratlardan oluşan yeni bir yöneticiler sınıfı bulunacaktı.

Marksizm, Batı Kapitalizm parasının öbür yüzünden başka bir şey midir sanki?

İnsan hürriyeti havası, yayılmasını sürdürdü. Özlükle, II. Dünya Savaşı'ndan sonra, Asya ve Afrika ulusları, tarihî Tcökleriyle yeni bir temasa geçmek ve gerçek kültürel değerlerine dönmenin yanısıra, ilerici ve anti koloniyalist bir ulusçuluk yoluna girdiler, ulusal karakterlerinin bir dirilişiydi bu. Öte yandan, bütün dinî bağlarını koparmış, kapitalist sistemden nefret eden ve şimdi de komünizmin va'dettiği ülkeden ümidini kesen bir nesil, varoşçuluk'da taze bir hava buluyordu. Bunun merkezinde de, bu felâketlerin aşıladığı hastalıkları bilinçli ve güçlü bir biçimde anlatan Sartre vardı.

★

İnsanı ekonomik bir hayvan hâlinde yeniden şekillendiren Kapitalizm'e karşılık; insanı, kalıplaşmış bir maddeden oluşturan Marksizm'e karşılık; insanı, görünmez bir zâlim gücün (Tanrısal İrade) bilgisiz bir oyuncağı olarak gören Katolisizm'e karşılık; insanı, üretim âletlerinin determinist evriminin bilgisiz bir oyuncağı kabül eden dialektik materyalizme karşılık — Ekzistansiyalizm onu bir tanrı yaptı! İnsana en büyük tapınışı bahşetti: «Bu dünyadaki bütün varlıklar, özleri tesbit edildikten sonra var olduklarının farkına varırlar, ama insan bunun dışındadır; o varolduktan sonra özünü yaratır.»

Ağacın veya konuşan bir papağanın var olmadan önce ne durumda olduğu bellidir; ama insan bu durumu belli olmayan tek varlıktır: Ne olacak? Kendini nasıl tanıyacak? Kendi özüne uygun ne seçecek?

Demek ki insan, Allah'ın yaratığı değildir, tabiatın yaratığı da değildir; üretim âletlerinin çocuğuhiç değildir. İnsan, kendini yaratan bir tanrıdır. Kilisenin, Kapitalizmin ve Komünizm'in insana olan bu saygısızlıklarından sonra, insan mucizesine inanan ruhlar için bu çağrının ne kadar da heyecan verici olduğunu anlamak zor olmasa gerek!

Günümüzde, bu çağrının, bütün modem filozofla,

rm güçlü kişiliklerinden ve edebî üslûplarından yararlanan Sartre tarafından yapılacağı tabiî idi.

Evet, işçileri ve aydınları kapitalist sistemi yıkmaya ve sosyalist bir düzen kurmaya zorlayan Marks'ın bütün çelişkilerini Sartre'da görüyoruz. Yani, o da insan düşüncesi, fikirleri, iradesi ve seçimine yönelir, fakat,yine de, bütün bu niteliklere salıip insana hiç bir rolün düşmediği bir sistemi ortaya koymaktan da kendini alamaz.

Dialektik materyalizm'de nicelik ve nitelik değişimlerini, determinist kanunlara göre işleyen ve önceden var olan çelişkiler tesbit eder. Bu kanunlar, kapitalizmin yıkılmasına ve insan seçim ve sorumluluğuna hiç yer bırakmayan komünizmin gerçekleşmesine etki etmek için çalışırlar.

İnsandaki irsiyetle, tabiattaki irsiyet arasında ayırım yapan Sartre, bir ikilemi kabul etmektedir. Buna, Zerdüşt dininde gördüğümüz «tarihî» ikilem, Mani dininde gördüğümüz «aslî» ikilem ve İslâm'daki «İnsanî» ikilem türünde bir yaratılış ikilemi gözüyle bakabiliriz. Fakat, Nietzsche, Hegel ve Marx'tan sonra, ansiklopedistlerden ise iki yüzyıl sonra gelen Sartre, kendini 'dinî' bir ruh olarak tanıtamaz, veya tanıtma,yacaktır. Materyalizm'e bağlıdır, ve ekzistensiyalizm'in Marksist gelenekli bir ekol olduğunu göstermek için, Heidegger'e uzanan köklerini kesip, Marksist birikime aşılayıvermeğe kadar gider. Ekolünü, Marksizm öncesi değil, Marksizm sonrası bir ekol olarak saydırmağa kararlıdır. O'nun yüce ekzistensiyalizmi'nin, «tanrı insan» zirvelerinden, yararsız endişe çöllerine düşmesi, işte bundan ileri gelmektedir.

Dialektik materyalizm mi, yoksa ikilem mi (düalizm) ? Materyalizm, ne de olsa bir tür maddî tek tanrıcılıktır. Öyleyse, nasıl oldu da, bu ikilemli (dualistik)

'şirk', bu insan ve dünyanın çatallaşması ortaya çıktı?

Sartre, (en yüce İnsanî niteliklerin ve en kutsal insan ideallerinin bile üretim sisteminden çıktığım

— yani, teknolojik eşyanın gerekliliğinden doğan mallar gibi — ileri süren Marx'm aksine), «kötürüm doğan bir kişinin bir koşu şampiyonu olamıyacağmı, o hâlde, bu durumundan yalnızca bu kişinin sorumlu olacağını!» ilân eder.

Bravo! Fakat, bir marksist bu düşünceyi nasıl açıklayabilir? Sosyal çevre ve hattâ doğal insan oluşumu karşısında bile zafer kazanabilen böyle tabiat üstü ve madde üstü bir irade nereden kaynaklanır, sorusuyla karşılaştığında, bir materyalistin cevabı ne olacaktır? Maddenin kendisi, burada, maddî olmayan bir varlık meydana getirmiş olmuyor mu?

Eğer, buna bir materyalist olumlu bir cevab verecekse, bir mucizenin olduğunu kabül edecek ve aynı şekilde, dünyanın görünmeyen bir Allah tarafından yaratıldığına inanıp, metaryalizmi inkâr edecektir.

Sartre'm ekzistansiyalizmi'nin zorlukları,, bu felsefî temeller düzeyinde de bitmiyor. Öyle ki, bu ekolün gerçekten bütün ağırlığını insanın hareketlerine vermesinden daha ciddî bir zorluk ortaya çıkıyor ve işte tam bu noktada sakatlanıp, düşüyor:

însan, kendi hareketleriyle kendini yaratır.

«Kendi hareketi» nden kastedilen nedir?

Bir kelimeyle, seçme.

«Seçme» yle kastedilen nedir?

Hiç bir, tanrısal, veya maddî, dış etkenden kaynaklanmayan, ilk ve bağımsız etken olarak hür insan iradesi: olumlu veya olumsuz.

Burada» bu fizikötesi iradenin nasıl olup da,. materyalistin evrenine sıçrayıverdiği ve maddi sebep sonuç zincirine giriverdiği sorusunu Sartre'm açıklayamamasımn da ötesinde, daha büyük ve kuşkusuz, daha esaslı bir diyalektik çelişki kendiliğinden ortaya çıkıyor ve çözülemiyor da; yani, bu seçimin, ne kadar hür ve bağımsız da olsa, herhalde bir ölçüsü olmalı ve 'değerler' temeli üzerinde bir şekil almalı.

Şimdi de, gele gele bu noktada, her zamanki iyi, kötü ve ahlâk sorunları ortaya çıkıyor. Kuşkusuz, Sartre bu sorunların farkındadır ve onlara da değinir.

«İyi» nedir? «Kötü» nedir?

Dialektik materyalizmin bu sorulara cevab vermeğe ihtiyacı yok. İlâhî olsun, maddî olsun, determinizm de öyle; çünkü ancak, «neyi seçecek?» ve «niçin seçecek» sorularıyla hür insan iradesi söz konusu olduğunda, sorumluluk konusu ortaya çıkar.

Fakat, insanın seçme sorununu fizik ötesi ufkuna taşıyan Sartre, iyi ile kötüyü ayırt edecek bir kural bulmuş olmalı; yani, tek tek insanların her gün yaptığı seçimler için, elinde kendine özgü bir ölçü bulundurmalı.

Sartre'm yön gösterici kutup yıldızı Heidegger, «insan, bu çöl dünyasına bırakılmış başıboş bir varliktır» diyor. Sartre, bu anlayış türünü, 'delaissement' olarak açıklar, yani, her şey kendine bırakılmış.. Bu, bizim felsefemizdeki «tefviz» (7) kavramına benzi yor.

Tann'dan, tabiattan ve determinist tarih ve çevre kanunlarından kurtulan ve güya tanrısal bir hür

(7) Tefviz: Allah'ın yaratılışın düzenlenmesiyle ilgili kendi fonksiyonlarından bir kısmını insana havale etmesi, Ali Şeriatı cebre inanmadığı gibi tefvize de inanmıyordu, (ç.)

irade sahibi olan bu insan, bu hür iradesini uygulama alanına korken, yine de sorumludur; ama neye karşı sorumlu? (Bu, Sartre'in önünde duran ikinci bir soru işaretidir!)

!

Sartre, bu soruların ikisine de cevab vermek için çabalar, fakat ne yazık ki, cevablannm hiç birinde,, onun büyük akıl yürütme gücünden, güçlü mantığından veya parlak edebî hünerlerinden hiç bir iz göremiyoruz.

Sartre, 'sağ duyu' ilkesini, onaylanması gereken iyinin ve atılması gereken kötünün ölçüsü yapar. «Eğer, günlük yaşantısında uygularken, bir kişi seçiminin genel bir kabül gördüğünü ve başkaları tarafından da taklit edildiğini hissederse, bu, kendinde iyilik olan seçimdir. Yok, yalnızca kendinin bu şekilde davrandığını ve başkalarının ardından gelmediğini görürse, bu davranışı kötüdür.»

Örneğin, «et satarken dolandıran bir kasap, bir başkasının böyle yapmasını istemez, fakat, iyi eti geçerli fiatın altmda sattığı zaman ise, herkesin kendisi gibi davrandığını görmekten sevinç duyar.»

Demek oluyor ki, kötü ve iyinin ölçüsü, önce kişisel duygu, sonra da, herkesi içeren idealist bir sorundur! Marksist çizgideki bir materyalistin, insan davranışını böyle kişisel ve insandan kaynaklanıp, herkese göre değişen bir değer ölçüsüyle açıklaması ne kadar da ilginç!

Sartre, varoluşçu (ekzistansiyalist) ahlâk değerlerinin, böylesine zayıf ve çürük temelli olduğunun ve böylesine talihsiz sonuçlar doğuracağının farkında olabilir miydi? Kesinlikle hayır!

«Bir başka yol yoktur;» işte, cevabı!

Materyalist bir evrenin olduğunu varsayarak işe başladığımızda, — insan hürriyet ve onurunu yücelt

mek, insanı natüralizmin (eski materyalizm) veya dialektik materyalizmin (yenisi) pençesinden kurtarıp, kendi hür iradesinin iki ayağı üzerinde doğrultmak isteyen herkes gibi — Sartre da, insanı ya kör ve bilinçsiz materyalist determizim zindanına atacak, veya, bütün İnsanî değerler — hem de korkunç bir hızla — yok olup giderken, olduğu yerde, boşuna, anlamsız ve amaçsız tutacaktır.

Duyuyoruz: gök aptallık, varlık boş, tabiat kör ve kurulu, değişmez bir hareket içinde. Evrende akıl, düşünce, duygu, yön ve irade göremiyoruz. Varlığın hiç bir özel anlamı yok. Bu ürkütücü yalnızlık içinde insan bir yabancı, kendi hâline bırakılmış, her türlü bağdan kurtulmuş, kendi anlamını, değer, hedef ve gerçeğini yaratacak hür bir iradedir.

Ama, ne de olsa, ekzistensiyalizm'in insana îrade ve Hürriyet denilen bir eğlence arabası verdiğini, fakat bir yandan da kulağına, «gerçekten gidecek hiç bir yer yok. Yine de sen nereye istersen git, yön seçmek bütünüyle sana kalmış, zaten bu bir başkasının seçebileceği yönden hiç farklı değil, çünkü hiç bir yerde medeniyet yoktur» sözlerini fısıldıyor. Hiç kuşkulanmayın, bu tümüyle değersiz bir hediyedir, ve sonunda bir tehlike de yaratabiliri

İnsanı, tanrılaştır, istediği şekilde davranabileceği bir serbest irade ver, sonra da, «nasıl davranmalı» sorusuna, «nasıl isterse» diye cevab ver; bu yıkıcı bir kısır döngü yaratmaktan öte bir anlam taşımaz:.

Bir yandan dialektik materyalizmi dünya görüşü olarak kabül edip, öte yandan insan hüriyet ve seçimini ilân ettiğinden, Sartre'm böylesine anlamsız ve materyalist bir evrende gidecek hiç bir yeri ve kişisel «sağ duyu»dan başka hiç bir değer ve seçim ölçüsü yoktur.

Sartre, sosyal ve ahlâkî ekzistansiyalizminin şu iki maddede toplanabileceğinin bütünüyle farkındadır: 1) «Her türlü şeyi yapma imkânınız vardır.» 2) Ne yaparsanız yapın — isteyerek de yapmış olsanız — serbestsiniz, çünkü, sizin seçiminizin dışında, yolu üzerinde dikilebilecek hiç bir ölçü yoktur.

Sonuç? Bu hür irade ve yapabilen insan için serbest bırakılan her türlü davranış.

Bu sonuca varan, gerçekte Sartre'm kendisidir. O sık sık, Dostoyevski'nin şu ünlü sözünü söyler durur: «Eğer Tanrı'yı bu evrenden sürebilirsek, insan için her türlü davranış serbesttir.»

Son olarak, bütün nesnel ahlâkî ölçüler ve insanın manevî değerleri lime lime dökülürken, toplumda ve dünya üzerinde insan iradesini hür ve bağımsız ilân eden Sartre'm ekzistensiyalizm'i, ortaya bir tanrı yerine, ancak bir şeytan çıkarabilir herhalde!

DİN VE MARKSİZM ARASINDA İNSANLIK

Bugünlerde dinden sözetmek çok zordur; modem kafalar, onu ilerici ve kurtarıcı bir güç olarak kabül etmiyorlar.

Bu modern kafa nedir, diye kendi kendimize sormalıyız. Nerede şekillenmiş ve böyle bir tavrı nereden almıştır?

Nasıl modem hayatın ve Batı'nm mührünü vurduğu medeniyetin diğer ürünleri ve görünümleri Batı'dan gelmişse, bu da Batı'dan geliyor kuşkusuz. Fakat, bugün, Doğulunun zihninde, Batı denildiği zaman yalnızca Kapitalizm, endüstrileşme, Hristiyanlık, sömürgecilik ve burjuva liberalizmi canlanır.

Batı'yı reddetmekten ve ona karşı koymaktan sözetmeğe başlarsak, bunun için de en etkili silâh olarak hemen Marksizm hatırlanır; ama Marksizm'in de tümüyle bu aynı Batl'nm tarihi, sosyal örgütlenişi ve kültür görüşünün bir ürünü olduğunun pek farkına varılmaz. Bu, yalnızca, Marksizm'in kurucularının ve önde gelen kişilerinin Batı'lı olmasından değil, daha çok, Marksistçe bir analizde bulunacak olursak, ideolojinin kendisinin, modem Batı'da egemen olan burjuva endüstriyel üretim sisteminin sosyal alt yapısı üstüne oturan basit bir üstyapı olarak görülmesi gerek tiğindendir.

Marksizm, değişmez temel kuralı olarak, toplumu altyapı ve üstyapı diye iki bölüme ayınr. Birinciyle, üretim araçlarının niteliğine uygun olarak tesbit edilen «üretim modeli» anlatılmak istenir. — Din, ahlâk, edebiyat, san'at, psikoloji, felsefe, politika, sosyal, ekonomik ve hümanist ve varoluşçu düşünce ve inanç, kısaca ideolojinin her türlü gölgesinden oluşan — üstyapı da, şeklini üretim araçlarından alır.

Bunu 'öncelikli' bir ilke ve algılama yöntemi olarak gördüğümüzde, Marksizm de kapitalizm gibi olduğu için, üretim araçlarının aynılığından kim kuşku duyabilir?

Şimdi, Protestanlık ve Faşizm için de üretim araçları aynı olagelmiştir, desek, bir yanlışlık mı yapmış oluruz?

Protestanlık, kapitalizm, Marksizm ve Faşizm?

Bu dördü, her ne kadar dört farklı yol izlemişlerse de, Batı denilen aynı evde yetişen ve aynı materyalizm'den doğma kardeşlerdir.

Protestanlık bir dindir, fakat sevgiden kuvvete yönelmiş olan bir din; Hıristiyanlık'tan, burjuva hayatıyla çatışabilecek bir ideoloji ve ahlâk sistemi çıkarıp, şekillendirmiştir.

Kapitalizm, resmî ideolojisi olarak, onyedinci yüzyıl ansiklopedistlerinin materyalizminden kaynaklanıp, felsefe ve bilimde insan hürriyet ve onuru kavramlarından oluşan liberalizm ve demokrasiyi ilân etmiştir — yeni burjuvanın kabül edebileceği bir ideoloji.

Marksizm, insan varlığının bütün dış yansımalarına, insan hayatı ve tarihine getirdiği ekonomik yorumlarıyla, sosyalizmi,

«endüstri yoluyla ekonomik bolluk» ilkesine dayalı tümüyle ekonomik bir düzene çevirmiş ve (tann'yı insan tarihinde gerçekleşmiş gören) Hegel dialektiğinden, proleterya için bir burjuva hayatı gerçekleştirme araçları elde etmiştir!

Marksizm'in doğduğu aynı sosyal ortamdan doğan Faşizm, iki güç merkezi — sermaye ve emek — arasında kalan, en küçük bir dayanağı olmayıp, bu güçlerin piyonu olmaktan öte gidemiyen teknokrat ve bürokratlar hareketidir. Başka bir dayanakları olmayınca, kuvvet ve egemenlik peşinde koştular. Faşizm, orta sınıflardan çok sayıda insanı harekete geçirmiştir.

— Biri din, diğeri ekonomik sistem, üçüncüsü devrimci bir sınıf ideolojisi ve sonuncusu zehirli bir ırkçılık olan — bu dört hareketin ortak yönleri nelerdir? Hepsi de, şu noktalarda birleşir:

(1) İnsan içinde herhangi madde dışı, manevî bir boyutun atılması veya reddedilmesi insanı, madde ötesi bir öz sahibi ve yaratılıştan idealist bir varlık olarak görme düşüncesinin silinip, çıkarılması.

(2) İnsan ihtiyaç ve ideallerinin dar maddî tüketim ve kuvvet sınırlarına sıkıştırılması ve ekonomik ihtiyaçların diğer ihtiyaçlara karşı zaferi.

(3) Felsefenin, veya bir noktaya kadar ahlâk ve psikolojinin materyalizme çekilmesi.

(4) Tek ekonomik güç ve tüketim garantisi olarak makinaya güvenme. Üretime ve doğal olarak, yeni medeniyet putu varsayımıyla makinaya tapınma.

(5) Sonunda vara vara, bütün bu hareketlere en güçlü engel ve direnç kaynağı olarak görülen dinî inanca veya dinin manevî yönüne karşı çıkma.

Başlangıçta, yeni burjuva sınıfı lehinde (Hristiyanlık çerçevesi içinde) reformist bir hareket olan Protesyanlık, bu sınıfın sınırları içine sıkışıp kalarak, dünya çapında entellektüel bir hareket olamadı.

Sonra, kemikleşmiş Batı toplumu içinde, bir zamanlar çok canlı bir hareket ve çağrılar olarak gözüken varoluşçu felsefe de son zamanlarda terkedildi.

Faşizm, hızla doğdu ve o hızla kayboldu; zaten, temelde, burada incelemekte olduğumuz dünya tarihinin boyutları açısından baktığımızda, bir hiç olmaktan öte gidemeyen özel ideolojik bir ekoldü.

Kapitalizm, bir kez ondokuzuncu yüzyıldan bu yana oldukça değişti; sonra, sistemli bir ekol olmaktan çok, dini dolaylı yönden karşısına alan ekonomik ve sosyal bir düzendi. Yani, dine karşı olan düşünürler, kapitalizm ve burjuva adına değil de, bilim adına, dinle savaşırlar aslında bu tür düşünürleri bu sosyal sistem besleyip yetiştirmekte ve dayandıkları bilim ise, yeni burjuva ruhundan esinlenmektedir.

Marksizm'e gelince: 1) hiç bir dinî, kültürel ve ulusal sınırlar tanımayan evrensel bir misyonu vardır: 2) iyice billûrlaştırılmış dogmaları şiddetle savunmak amacı güden, kapsamlı ve iyi tanımlanmış bir ideolojidir; 3) yalnızca, belli bir ekonomik veya sosyal bir sistem ortaya koymakla kalmaz — maddî, manevî, zihnî ve ahlâkî — insan varlığının her türlü özel ve sosyal yönüyle ilgilenir; 4) üzerine, insanın ve toplumun, geçmişte ve gelecekteki her türlü sorunları için açıklama ve çözümlerini oturttuğu bir felsefe ve inanç temeline sahiptir; 5) temeli olan dialektik materyalizmin, dinî tutuculuğun en zehirli şekillerine açık ve inkâr edilemez bir benzeyişi vardır; 6) dialektik materyalizm, marksistlere göre, (insan ve evren hakkında yalnızca belli felsefî düşünceleri olan) eski Yunan veya onsekizinci yüzyılın lâik materyalist ve natüralistlerininki gibi, sadece basit bir felsefî perspektif olmayıp, gerçekte, hem, «gerçeğin bütünüyle bilimsel bir tanımı» ve hem de, yanısıra bir başka perspektifin bulunmasına katlanamayan ve ısrarla izlenmesi gereken bir yoldur; 7) kendini mutlak ve kesin doğru, kendi dışındaki her şeyi de «mutlak yanlış» olarak görür; — bütün bu özelliklerinden dolayı, Marksizm, tam bir peygamberlik görevi ateşiyle, her türlü dinin sistemli bir biçimde yok edilmesini vazife kabül eder. Temelde dini, yalnızca saçma değil, aynı zamanda zihni de öldüren bir şey olarak gördüğünden, onu halkın düşmanı ve ilerleme yolunda bir engel ilân edip, Lenin'in inanarak söylediği şu sözleri hiç bir zaman gizleme gereği duymaz: «Kişi, dine acımasızca davranmalıdır.»

★

Marksizm'in din'e karşı olan bakış açısının felsefî temelleri için, Marksistlerin yeni burjuvaziden saydıkları aydınların eserlerine de bir göz atmamız gerekiyor. Bu bakımdan, Marx ve peşinden Lenin, komünistlere, Feuerbach ve ansiklopedistlerin tüm eserlerini yeniden yayınlamalarını öğütler. (Feuerbach, Hegel idealizmiyle Marx'm dialektik materyalizmi ara smda bir bağdır. Marx ve Engels'in başlattıklarını ileri sürdükleri «Hegel piramidinin ters çevrilmesi» nden sorumlu olup, fikirlerinin

pek çoğunun, Marx ve Leıiin'in eserlerinde eleştirildiğini görürüz. Yaptığı din yorumuna, Marx ve peşinden gidenler, ayrıntı, açıklama veya basit tekrarlardan başka hiç bir katkıda bulunmamışlardır.)

Büyük bir marksist keşif diye ilân edilen, «alieneleşmedeki etkisi» nedeniyle dine yöneltilen ünlü suçlama aslında Feuerbach'mdır. 'Hristiyanlığm Özü" isimli kitabında, Baba (Tanrı) ile Oğul (İsa) arasındaki ilişkiye bağlı olarak, Hegel ekolünü etkileyen meşhur tersine çevirme işlemini yapmıştır. Şöyle diyor:

Bu durumda, Baba Oğul'dan doğmaktadır. Tanrı İsa'yı meydana getirmez; İsa Tanrı'yı meydana getirir ve Tanrı olan İsa'nın kendisi de, insan ruhunun, şiddetle kurtuluş peşinde koşan insanlık ruhunun dışta şekillenmiş hâlidir. Kutsal Ruh, kendi içindeki tanrılığı tamyamıyarak, onu fizik ötesi bir varlık biçimine koyan ve kendi içindeki hayalî bir cennette yerleştiren insan ruhundan başka bir şey değildir.

İşte, dinin yabancılaşmadaki etkisinden kasdettiği şey budur; eğer kişi bu yabancılaşmadan kaçınabilirse, (yani, kendi Tanrıyken, tanrılığını unutturup İsa yapan dinî inançlarını atabilirse (ç.)) kendini bulacak ve 'Homo homini deo' (kendisinin tanrısı olan insan)'nun farkına varacaktır.

Marx, Almanya'da yahudilerin günlük yaşantılarına konan kanunî sınırlamalardan dolayı Protestanlığı benimsemiş olan bir yahudinin oğluydu. Genç bir Hegel'ci iken, bir esere yazdığı önsözde şöyle diyordur «Felsefe, Prometheus'un inancıyla ittifak lıâlindedir, kısaca, tanrılara karşı bir tiksinti duyuyorum... Al

lah'm varlığı ile ilgili bütün deliller, gerçekte O'nun yokluğunu gösteriyor... Gerçek delillerin karşıt bir özelliği olmalı: Allah vardır, çünkü tabiat haklı ve doğru bir düzenden yoksundur; Allah vardır, çünkü karma karışık bir dünya var... bir başka deyimle, akılsızlık ve mantıksızlık Allah'ın varlığının temelidir.» (1)

Prometheus kimdir? Yunan mitolojisinde, insana hizmet etmek için öbür tanrıları aldatan bir tanrıdır. Bir gece bütün tanrılar uyurken, İlâhî ateşi çalıp, insana teslim etmiştir. Öbür tanrılar bunu öğrenince, onu zincire vurmuşlardır. İnsanlığın kutsal ateşe sahip olmasından ürkmüşlerdir, çünkü insanların sonsuza değin karanlıklarda ve zayıf olarak kalmasını ve hiç bir zaman meleklerin yanında bir noktaya çıkmamasını istiyordu.

Prometeci inanç ve prometeci bir toplum fikrini hümanist sosyologlardan alan, SaintSimon'un ve sonradan Proudhon'uıı etkisinde kalan Marx, bu durumda, tıpkı üstadlan gibi, Yunan mitolojisinden bir din görüşü devralmıştır. Bütün büyük Doğu dinlerinin böyle bir anlayışa bütünüyle karşı olduklarını bilmeden, Yunan dinindeki bu tanrı insan ilişkisini bütün dinler için genelleştirmiştir. Doğu dinlerinde, insan için çok merhametli ve şefkatli bir Tanrı vardır, fakat Yunan dinindeki tanrılar, insana kıskanç ve kötü niyetlerle bakar ve onu kendilerine rakip görürler. Doğu'nun dinî mesajı, insanm yerden göğe, maddî ve hayvani mertebeden, İlâhî ve melekî mertebeye yüksel(1) 1840 ile 1841 Martı arasında yazılan «Demokrasi ve Epikürcü Tabiat Felsefeleri Arasındaki Fark» isimli doktora çalışması. Marx'ın «Bütün deliller...»' diye başlayan tartışması bu dokümanın ekinde yer alır.

meşine dayanır. Zerdüşt dininde, insanlar Ahuramazda'nın zaferi için Ehrimen'le yanyana savaşırlar; bu tabiatüstü varlıklar her zaman insanın koruyucularıdır. Maniheist düalizmde, insan aracılığıyla İlâhî Işık varedilir. Çin ve Hint mistisizminde, Tanrıyla insan arasında hiç bir aşılamaz engel yoktur; tersine Tanrı, Varlığın Ruhu ve Gerçeğin Özü olarak insanın ve tabiatın içine akar. En önemlisi, bu ilâhî ateş, (ortak bir dünya görüşünü paylaşan) Yahudilik, Hristiyanlık ve İslâm'a yasaklanmış ağaç biçiminde girer; Prometheus şeytanlaşırken, Tanrı da insanın gerçek Prometheus'u olmaktadır!

Marx, tanrılara karşı bir tiksinti duyduğunu ilân ederken, bizim de seçtiği kelimeye bakmamız gerekiyor. Felsefî bir esere yazılan önsözde bir kişinin tanrıları tartışırken, «tiksinti» kelimesini seçmesi hiç de tabiî düşmüyor. Bu kelime, bir duygu ifade eder, felsefî ve bilimsel bir anlamı değil. Marx'm özel hayatında, papazların neden olduğu aşk kökenli hayâl kırıklıklarında, tanrılara karşı böyle bir tepkinin köklerini araştırmak gerek!

Yorumun sonuna bakalım; ne diyordu? «Gerçek delillerin karşıt özelliği olmalı: 'Allah vardır, çünkü tabiat doğru ve haklı bir düzenden yoksundur'; 'Allah vardır, çünkü akılsızlık ve mantıksızlık Allah'ın varlığının temelidir.» Karmakarışık bir mantık türü sergiliyor, popüler bir din görüşünü dini yargılamada ölçü alıyor, halbuki popüler dinler Allah'ı hep tabiî, aklî kanunların ve karışık olaylar dizisinin dışında ararlar,

o ise, Allah'ın varlığının delillerini olağanüstü olay larda, bilimsel ve tabiî olmayan kaynaklarda görü yor. Gel gör ki, kutsal kitablar, özellikle Kur'an, insanları tabiat, gelenekler, değişmez hayat kanunları ve evrende cereyan eden düzenli ve anlaşılabilir nitelikteki olaylar üzerinde 'Tevhid' temellerini bulmaya çağırırlar. Bu şeylere, tabiat üzerinde egemen olan bir HER ŞEYİ BİLEN ve GÖREN'in varlığının görünür şahitleri olarak bakarlar.

Kur'anı Kerîm, «Bu dünyadaki düzenin siz saçma ve amaçsız olduğunu mu sanırsınız?» diye sorular sorup, «Yeri, göğü ve bunların arasmdakileri boşuna yaratmadık» (38:27) şeklinde cevaplar vererek, materyalistleri şiddetle eleştirir. Hattâ Allah, dünyada olup bitenleri öyle rastgele kendi hâllerine bırakıvermez; dünyadaki her şey 'Sünnet'ullah' üzeredir: «Allah'ın sünnetinde hiç bir değişikli bulmazsın» (35:43). Tabiat, insan ve tarihte olup biten her şeyin bilinen bir niceliği ve şaşmaz bir süresi vardır. Kur'an'da, Allah'ın varlığı ile ilgili en önemli deliller olarak, tabiatta aklî, mantıkî bir düzenin ve bir zekânın var olduğu gösterilir.

Bu noktada, skolastik bir Orta Çağ bilgini veya kurnaz bir şantajcı gibi, Marx'ın, bir karşı düşünce ekolünün en sapık, bayağı ve pek az kişinin benimsediği fikirlerini nasıl da, saldırmak ve gülünç duruma düşürmek için saman çöpünden insanlar hâline getirdiğini görebiliyoruz.

Marx'm, dinin kaynaklarıyla ilgili olarak yaptığı en dürüstçe açıklama şu ünlü tezidir: «İnsan dini yaratmıştır, din insanı değil.» Burada bile, Feuerbach'ı tekrar etmekten başka yaptığı bir şey yok; bu noktada da inandırıcı olabilmek için «Tann»nın yerine «din» i koyuyor ve dolayısıyle de dini anlamsız veya en azından karanlık ve kuşkulu buluyor. (Ne demektir bu, «din insanın yaratıcısı değildir» demek? Şimdiye kadar, «din insanın yaratıcısıdır» diyen oldu mu?)

Sonra Marx şunları söylüyor:

Din, henüz kendi kendisinin efendisi olamıyanlar veya kendilerini bir kez daha yitirenler için, bir tür ben bilinci oluşturur. Bununla birlikte, din akıl üstü bir insan kaderi gerçeğidir, çünkü, aslında insan kaderi diye bir şey yoktur. Sonuç olarak, dinle savaşmak, dinin manevî özünü oluşturduğu dünya ile savaşmaktır.

Bir yerde dinin ortaya çıkması demelc, aynı anda o yerde bir yoksulluğun egemen olması ve buna karşı çıkılması demektir. Din, çaresiz insanların iç çekişidir, kalbsiz bir dünyanın kalbidir ve ruhsuz bir varlığın ruhudur. O (din), halkın afyonudur.

Dini eleştirmek, bizi kaçınılmaz olarak, üzedinde dinin parıldadığı, gözyaşlanndan oluşmuş denizi eleştirmeğe götürecektir.

Bütün bu satırlarda yatan düşünce, felsefî bir derinlikten çok, edebî bir teknik taşımıyor mu? Aslında Feuerbaeh'a ait olan görüş ve düşünce açıları bir yana bırakıldığında, Marx'a üslûptan başka kalan ne dir?

Biraz daha derine inersek, Marx'm, daha ciddî ve mantıklı görünmek istediği zaman, çaktırmadan, Feuerbach'm dinin yabancılaşmadaki etkisine karşı savaşmak temasını tekrarladığını sezeriz: «Dini eleştirmek insanı yanlıştan kurtarır, böylece 'o, kendi yanlışını göre göre kendi zihnine egemen olan biri gibi, düşünebilir, yapabilir ve kendi gerçeğini yaratabilir... kendi çevresinde, yani kendi gerçek güneşi çevresinde dönebilir. (2) Bu, Feuerbach'm düşüncesinin te (2) Contribution to the Critiçiue of Hegel's of Law (Hegel'in Hukuk Felsefesi Eleştirisine Katkı) 1843'üıı ilkbahar ve yaz mevsimlerinde yazılmıştır, (ç.)

melini oluşturan şu aynı «tanrı tanımaz hümanizm» den başka bir şey midir ki?

«Din... akılüstü bir insan kaderi gerçeğidir.» Ne demek bu?

Marx, hiç kuşkusuz, bütün ekonomik ve insani eksikliklerivle bu dünyanın yerine öbür dünyayı koyan dinî düşünürlerin kötü ve yanlış düşüncelerinden söz ediyor. Fakat, tersine, kutsal kitapların aslını ve dini daha iyi kavrayan âlimleri incelediğimizde, dinin, öbür dünyayı, bu dünyadaki hayatın mantıkî ve kolayca kavranabilir bir devamı kabül ettiğini görürüz. Burada, akıl üstü veya bilime aykırı hiç bir şey yoktur. Öbür dünyanın yukarı ve aşağı dereceleri olan Cennet ve Cehennem, herkesin bu dünyada yaptığı iyilik ve kötülükleri yansıtır. Hayatında, insanlık, ahlâkî faziletlerde yükselme ve onları insanlara da kazandırma, veya kendi fitratını bozup, bu bozulmayı çevresine de yayma yollarından birini seçcu kişinin (veya toplumun) bu dünyada sürdürdüğü hayatının nihai sonucunu oluşturur.

Evrende olup bitenleri «anlaşılmaz», «akılüstü» veya bilim dışı olarak algılamanın, bu yansıtma ve süreklilik görüşünü yitirme anlamına geldiğini görürüz. İnsanlığı esas alçaltan ve utandıran, Marx'm «kalbsiz bir dünya» ve «ruhsuz» bir varlık düşüncesidir; böyle bir hayat, duygusuz bir madde dünyasında kör ve bitmez bir dialektik çelişkinin oyuncağı olup, üzerinde kalp kırıcı kapkara inkâr hâlesi dolaşan «gözyaşları denizi» nde boğulup giden insan içindir.

Mars'ın dine yaptığı ağır ve fanatik saldırılara dönelim yeniden. Diyordu ki, «din akıl üstü bir insan kaderi gerçeğidir, çünkü aslında insan kaderi diye bir şey yoktur.» Kuşkusuz, Marx, bunu bir asır önce, yirminci yüzyıl ve özellikle II. Dünya Savaşı'nı izleyen karamsar çağ gelmeden yazmıştı ki, sözlerinin ne tür sonuçlar ve ne kötü facialar doğurduğunu göremezdi tabiî.

«Aslında insan kaderi diye bir şey yoktur» — işte özellikle tam bu noktada, din ile materyalizm arasında temel bir farklılık ortaya çıkıyor.

★

Bugün insanlık bir bilinmez yere, bir amaçsızlığa doğru koşuyor, gençlik bitmez bir ayaklanış içinde, felsefe, san'at ve edebiyat her şeyin anlamsız olduğundan sözediyor, insanlığın anlamsız olduğu da bunun içinde tabiî — bütün bunlar, tanrılı bir dünya görüşünü inkâr etmenin doğal ve kaçınılmaz sonuçlarıdır. Çünkü Allah'ı ve O'nun her yerde var olduğunu inkâr ettik, varlığı boş, saçma, insanı amaçsız bildik; tek, Sartre'm ekzistansiyalizmi ve Marx'm tepesiaşağı getirdiği Hegel dialektiği bunlara bir anlam ve akıl veremesin diye.

Burjuvazinin düşüşü ve komünizmin zaferinden sonra, Marx'm dialektiğinin artık tarihi irdelemeği bırakması ve tezlerle karşı tezler arasında bir tür barış içinde birarada yaşama noktasına varılması şaşırtıcı gelmesin! Marx'm öte dünyanın adını anmadan, insan kaderinin bu dünyada komünizmden öte varacağı yeri gösterebilecek gücü yoktur. Bu, ne eski materyalizm'in, ne de dialektik materyalizmin cevab verebildiği bir sorudur; çünkü Rene Guenon'un dediği gibi, «dünya amaçsız ve anlamsız olduğu zaman, insan da, aynı şekilde amaçsız ve anlamsız olur.» Marx, böyle bir insanlığın «gerçek» kaderden yoksun olduğunu ileri sürer.

İ

Öte yandan, İslâm, insana tabiatta, şerefli bir yer

vermenin de ötesine geçer. («Andolsun, Âdem oğullarını şerefli kıldık.» 17:70) Tann'nm insanı, kendini yitirmiş, kendi değerlerini ve tanrı oluştaki güçlerini tanrıdan «ah»larla, «vah»larla isteyen çaresiz bir varlık olarak yarattığını reddetmenin de ötesinde, Allah'ın emanetini insana devrettiğini kabül eder: «Biz emaneti göklere, yere ve dağlara teklif ettik de, onlar korktular ve taşımayı reddettiler; insan ise onu kabül etti.» (33:72) İnsanın, yeryüzünde Allah'ın halifesi olarak yaratıldığını ilân eder: «Muhakkak Ben, yeryüzünde bir halife yaratacağım.» (2:30) Hiç bir şey, insanın Allah'ın önünde kendinden uzaklaştığı sonucuna varırken, Marx ve Feuerbach'm akıl yürütme yöntemini yalanlama noktasında, Hz. Ali Efendimiz'in, kendisini olgunlaştırması ve kurtarması için, insanın nasıl da sorumlu ve soylu yaratıldığını kesinlikle ortaya koyan şu sözünden daha öte gidemez: «Senin hastalığın kendi içindedir, sen bilmezsin; ilâcın da kendi içindedir, ama sen görmezsin!»

Öyle görünüyor ki, Marx'm din bilgisi, (yahudi kökenli ve sonradan protestan olma) babasının din anlayışından öte geçmiyordu. Yahudilik, Protestan Hristiyanlık ve İslâm'ın en temel aikedelerinden, şu birini olsun işitmemişti: Allah insana bir irade vermiştir; o da bu iradesiyle hayatında çalışır, çabalar ve kendi kurtuluşu için uğraşır.

Marx, hep belli bir ekole saldırır; tartışmalarında bu ekolün inanç ilkelerini ve aslî metinlerini temel almaktan çok, câhil ve düşük düzeyli izleyicilerin neden olduğu sapma ve bâtıl inançlardan hareket eder; çünkü bunlar, alay etmek için basit hedefler olup, kolayca reddedilebilir, ve çünkü, böylece Marx, daha geniş araştırmalar yapma ihtiyacından kurtulmuş olur.

Ma,rx, dine saldırırken hep kolay çıkış yolları arar;

lıer ne kadar, anlatım tonu bilgin bir filozofunkinden bir hristiyan papazına veya riyakâr bir politikacanmkine dönüşse de.

Hiç şaşmayın, dine saldırmak, onun Marksizm'in zaferine giden yolu açacaktır; ve kuşkusuz bu hareket, amaca varmak için her yolun haklı olduğunu kabül edecektir, nitekim, Lenin de, «din'e acımasız olmak» tan söz etmiyor mu? Sonra, «bilimsel bir diyalektik filozofu» olan Marx'ın, dine karşı bilimsel savaş verirken, dinle ilgili bilimsel ve zihnî gerçekleri, «zihinlerini dinin şekillendirdiği kişilerin tarihî ve sosyal rolü»yle değiştirmesine ve kişilere saldırma hilebazlığıyla, öyle kolayca çözülüverilecek bir sorun olmayan, dinle ilgili gerçekleri hükümsüz sayma kurnazlığına da hiç şaşmıyoruz.

Böylece, din Marx için, sosyal adaletsizliği haklı çıkaran bir araç olmuş oluyor. Bu noktada, o, ne felsefî bir tartışmaya ve bilimsel bir araştırmaya girer, (onyedinci yüzyıl materyalistlerinin ve hattâ eski natüralistlerin yaptığı gibi) ne de, gerçek dindarlardan veya asıl ve gerçek dinî hareketlerden sözeder:

'Hristiyanlığm Sosyal İlkeleri' eski köleliği akla uygun görüyor, Orta Çağ sertliğine de arka çıkıyordu; gerektiğinde, istemiyerek de olsa, proleteryaya yapılan baskılara nasıl destek olunacağını da biliyor.

ili

'Hristiyanlığm sosyal ilkeleri', bir yöneten, bir de yönetilen sınıfın varlığını gerekli görür... Hıristiyanlığın sosyal ilkeleri, bu dünyada ilk günahın cezasında, veya Tanrı'nm kullarını denemek için yüklediği yükte ısrar ederken, öbür dünyaya karşı işlenen suçların cezasını hemen verir. Hristiyanlığm sosyal ilkeleri, şerefsizliği .alçaklığı, zavallılığı, köleliği, zilleti kısaca, bütün bayağı nitelikleri vaz' eder. Bu alçalışı reddeden proleteryamn, cesaret, kendine saygı, gurur ve bağımsızlık arzusuna ekmekten daha çok ihtiyacı vardır. Hristiyanlığm sosyal ilkeleri iki yüzlüdür, fakat proleterya devrimcidir.» (1)

Bunları söyleyen, şu, ahlâkı, üreten ekonomisinden doğan üstyapı zanneden Kari Marx mıdır? «İdeoloji» ve «örgüt» arasında ayırım yapmayan Kari Marx mıdır bu? İki varsayıma da inanmak oldukça güç.

Ama, ne yazık ki, bu, Mesih'i Papa zanneden Kari Mars'tır; bu yüzden bütün marksist olmayan aydınlar ve öyle ki, bağımsız hristiyan düşünürler bile, bu satırlardaki düşünce ve mantık zavallılığına bakmaksızın, hep birlikte ona saldırırlar.

Her ne kadar, vicdansız propagandacılar politik veya sözde dinî amaçlan uğruna yararlanmaya kalksalar da, bu tür delil, tartışma ve yargı zaten aşağılık insanlara özgüdür. Zayıf ve bozulmuş, temelinden sapmış dinî sınıfları eleştirmek ve bundan, dinî çalışmaların yersiz ve saçma olduğu sonucuna varmak aşağılık bir iştir. Orta Çağ hristiyan din adamları sınıfının toplumda oynadıkları rolü, İsa, Mesih'in iki bin yıl önceki Filistin'de oynadığı rolle bir tutmak, eğer belli bir amaç gütmüyorsa, kesinlikle tam bir cehalet göstergesidir. Yayılmacı Roma emperyalizmine karşı ayaklanan Filistin, Habeşistan, Kuzey ve Batı Avrupa halklarının verdiği yüzbinlerce ölüyü, hristiyan olsun olmasın, dünya halklarından yüzbinlerce kişiyi boğazlayan bir

kabus aracıyla bir tutmak, boş

(1) «The Communism of the Rheinischer Beobaehter» dated September, s. 1847.

bir küfür ve saçmalıktan başka hiç bir şey değildir. Klişeye ve din adamları sınıfına (ve Marx'm deyimiyle «Hristiyanlığm sosyal ilkelerine) karşı savaşırken, bağımsız hristiyan düşünürlerin materyalistlerden çok daha fazla kurbanlar verdiklerini Marx gerçekten bilmiyor muydu? Yalnızca Barcelona'da Kilisenin katlettiği 300.000 kişinin tamamı Hristiyandı! Yüz Yıl Savaşları süresince, başka hristiyanlarm boğazladığı kişiler de hristiyan değil miydi?

Ve, Marx neden, papazlar gibi, halifesultanlarm yaptıklarına bakarak İslâm'ı kötülemeğe çalışır? Bu halifesultanlarm şehid ettiklerinin ilk ve en önde gelenleri, aynı şekilde, İslâm Dini'nin yetiştirdiklerinin ilk ve en önde gelenleri değil miydi?

Marx'ın dine saldırmak için, bir «düşman» dine saldıran en fanatik din propagandacılarının tutumunu takınması şaşırtıcı bir şey değildir. (Metin iyice incelendiğinde) bize şaşırtıcı gelen, Marx'm dine ait bir üslûbu kullanmış olmasıdır! «...şerefsiz, alçaklık, zavallılık, kölelik, zillet kısaca, bütün bayağı nitelikler. Bu alçalışı reddeden proleteryanm, cesaret, kendine saygı, gurur ve bağımsızlık arzusuna, ekmekten daha çok ihtiyacı vardır.» Ne şahane bir şey! Dinin her zaman savunduğu bu ahlâkî değerlerin ve manevî faziletlerin, böylesine bir aşk ve heyecanla, bunları belli bir ekonomik sistemden ve üretim altyapısından kaynaklanan sosyal fazlalıklar olarak gören, hepsini hiç bir kutsallığı olmayan değişken şeyler ilân eden aynı Marx tarafından ağıza alındığına şahit oluyoruz. Nasıl oluyor da, burada, bu manevî değerleri 'ekmek'ten daha üstün görüyor? Hem, aristokrasi veya burjuvazi için, ya da ahlâkî idealizm bakış açısından değil de, 'proleterya için';

l

Her ne kadar, Orta Çağ din adamları sınıfının günahlarmı inkâr etme arzusunda değilsek de, ahlâkı ve dinle olan bağlantısını bilen, dinin en çok ahlâkî değerler üzerinde durup, onları övdüğünün farkında olan ve Plekhanov'un komünizm ve ahlâk üzerine yazdığı denemeleri okuyan bir kişi için, Marx'm böyle şeyler söylediğini işitmek şaşırtıcı oluyor. Manevî değerler, ekmekten daha yücedir!

Bu, dine karşı «acımasızca» bir saldırıda, dinin silâhlarını ödünç almak değil midir?

*

Marksizm dine karşı, diğer materyalist ekollerden daha şiddetle savaş açar; öte yandan, onların en serti ve fanatiği olmasına rağmen, saldırılarında en zayıf, en temelsiz ve en belirsiz mantığı kullanır. Ve aynı zamanda Marksizm, son yüzyılların (özellikle onyedinci) bilim adamları ve materyalist idealistleri gibi, dinin, insanın bilimsel sebep sonuç kanunlarını bilmemesinden doğduğunu; materyalist psikologlar gibi, insanın psikolojik zayıflığının, ben bilinci ve Benegemenliğinden yoksun oluşunun bir ürünü olduğunu; materyalist sosyologlar gibi, teknoloji öncesi ve endüstriyel sistemler öncesi üretiminden arta kalan bir şey ve, en sersem ve en yüzeysel bir mantıkla, yönetici sınıfın, yönetilenlere, yani halka karşı işledikleri zulmü haklı çıkarmak için uydurduğu zeki bir hilekârlık olduğunu savunur! Görüyoruz ki, Marksizm, kendi dönemine kadar dine yapılan bütün suçlamalardan yararlanıyor ve kendinden bunlara yeni hiç bir şey katmıyor.

Din ile Marksizm arasındaki ilişkiyle ilgili olarak hatırlanması gereken önemli bir noktadır bu. Marksizm'in, kendisi dialektik materyalizme dayandığmdan, özünü, görünmeyene ve ilâhı bir dünya görüşüne tapınmanın oluşturduğu dinle temel bir çelişki için de olduğu zannedilir. Eğer durum gerçekten böyleyse, din ile Hegel'in inkârcı idealizmi, Sartre'm materyalist ekzistansiyalizmi, veya, sözgelimi, Diderot ve Emest Renan'm inkârcı hümanizmi arasındaki karşıtlıkta olduğu gibi, din ile Marksizm arasındaki zıtlaşma, hiç bir zaman felsefî ve bilimsel görüş ayrılığı sınırlarını aşmayacak demektir.

Fakat, Marksizm'in, son olarak 1961'de bile, Mars'ın doğumundan yüzyıldan fazla bir zaman geçmiş olmasına rağmen, dine karşı kavgacı bir düşman tavrı takındığını görüyoruz; Sovyet devleti ve Komünist Partisi resmî programı, Sovyet halkı arasında komünizmi yerleştirmek için, «dinî inanca karşı sürekli ve amansız bir savaş verilmesini» kesinlikle öngörmekte dir.

Dine karşı Marksizmin böylesine sert ve savaşçı tutumu, yalnızca, dinin ve materyalizmin farklı felsefî görüşlerinden kaynaklanmayıp, aynı zamanda, iki zıt ahlâk, hayat, ekonomi, kültür, eğitim — insanın tarihi ve Ahiretle ilgili kaderi, toplum ve bir bütün olarak evren anlayışı doğuran iki zıt insanlık kavramının neden olduğu köklü farklılıktan da ileri gelmektedir.

Burada, bir başka kritik noktaya daha değinmemiz gerekiyor. Bazıları, Allah inancı dışında, İslâm ve Marksizm arasında sosyal ve insanı sorunlara yaklaşım biçiminde çeşitli benzerlikler bulunudğunu sanıyor. Bu benzerlikleri, Mişel Eflak, Ömer Uzgan, Beşir Muhammed, Beşir Ali, ve Batı'da Maxime Rodinson gibi bazıları çeşitli şekillerde tartışmıştır. Ve, ne kadar

ilginç ki, tam karşı kutubda, general Salan gibi, Afrika'daki sömürge müslüman topraklarında ve general

Charbonıieau gibi Cezayir'de resmen katliâmlarda bulunan bazı emperyalist politikacılar, îslâm'a karşı aynı suçlamayı yöneltmişlerdir!

Önce şunu söyliyeyim: Herhangi karşıt iki düşünce ekolünde ortak yönler bulunabilir; örneğin, Alman faşizmi ve Yahudi siyonizmi arasında, materyalist hümanizm ve kutsal mistisizm arasında ve özellikle komünizm ve kapitalizm arasında!

İkinci olarak, ideal benzerlikleri, her nedense ideoloik benzerliklerle karıştırılıyor. Karşıt ideolojilerin ortak idealleri bulunabilir. Medeniyet, bilimsel ilerleme ve maddî zenginlik, bir sömürge toplumunun gerçekleştirmek için çalıştığı ideallerdir, fakat bunların sömürgecilerin de ideali olduğu unutulmamalıdır; yani, gelişmiş bir toplum tarafından sömürgeleştirilmekle, geri bir toplumun medenileşip, bilimsel ve teknolojik ilerlemeyi ve maddî refahı gerçekleştireceğine inanılır. Demek ki, birbirine 180 derece zıt sömürgecilik ve kurtuluş hareketleri ideolojilerinde de ortak idealler bulunabiliyor.

İnsanî idealler, sosyal düzen ve tarihî dönemin sınırlarını aştığı gibi, ideolojiyi de aşar. Onlar, özel olarak insandan kaynaklanır; insandaki sonsuz ahlâkî değerleri oluştururlar. Baskı ve zulümden kurtuluş, kemâle doğru gelişme, adalet, gerçek, İnsanî ben bilinci, fert karşısında topluma öncelik tanıma; değer ve başan için ortak bir ölçü; kuvvetin, savaşın, sömürünün, kölelik, cehâlet ve zayıflığın yok edilmesi; haklı yaşama ve gelişme fırsatı; sınıf çatışmasının, ırkî, ailevî veya diğer bölücü ve ayırımcı çatışmaların giderilmesi — bütün bunlar, toplumsal insan hayatı tarihi boyunca hür ve insancıl halkın sloganlarını oluşturan İnsanî ideallerdir. En genel anlamıyla hümanizmin ilk ve özgün temelini oluşturdukları da söylenebilir. Bu noktadan sonra, çeşitli düşünce sistemleri arasında ayrılıklar doğmaya başlar; bu idealleri, daha özelde, bu idealleri gerçekleştirme araçlarını yorumlamada, ayrı ayrı ekoller oluşur: dinler, insanı dünyanın başlangıcına götürerek; felsefe, hayatı yöneten bilinebilir kanunları açıklayarak; Batı burjuva liberalizmi, fertleri, maddi üretim alanında, kuvvet kazanmaya, ilerlemeğe ve bilimin gelişmesine varan hür ve yarışmacı çabalara iterek; Marksizm, liberalizminkine benzer bir hedef için, devlet mülkiyeti ve egemenliğini temel alarak; Tasavvuf, manen gelişme, zihnî yeterlilik ve ruhu doğal iştah ve arzuların bağından kurtarma uğruna benliğe dönerek; natüralizm, tabiatın nitelikleriyle uygunluk içinde kalmaya çalışarak; vs...

Şimdi sormamız gerekiyor : İslâm, Hristiyanhk, Hinduizm, Hegel idealizmi, Marxist dialektik ve diğerleri, bu sonsuz insan ideallerini gerçekleştirmek için hangi sistemleri, hangi yöntemleri önerirler?

Sorunun cevabı yukarıda geçti; burada bütün içtenliğimizle ve en doğru biçimde belirtmeliyiz ki, İslâm ve Marx'm komünizminde ortak modeller arayanların inançlarının tersine, bu ikisi, kapsamlı ideolojiler olarak, birbirinin tamamen karşıtıdır. Bu karşıtlığı, rastgele, bazılarının benzerlik gördüğü aynı yerlere bakarak da gösterebiliriz! Çünkü, bu iki ekol arasında karşılaştırma yapabileceğimiz tek nokta, ikisinin de tam ve kapsamlı bir ideoloji olduğu gerçeğidir.

Diğer ideolojiler, pek çok yönden parçalıdır; yani, her şeyden önce, tek bir insan eylemleri alanına dayanırlar. Örneğin, materyalizm ve natüralizm birer felsefedir; politika, ekonomi, ahlâk, sosyoloji, antropoloji ve tarih alanında bağlıları serbesttir, ister sağa giderler, ister sola; tarihi bilimsel ve yöntemli kabül edebilirler de, etmeyebilirler de; insanı, isterlerse yaratılıştan özel karakterde bir öz sahibi varlık olarak da görebildikleri gibi, tabiatın vücud verip, yine tabiatın, kültürün veya üretim araçlarının şekillendirdiği bir şey de sayabilirler. Aynı şeyi, bir ekzistansiyalistin inançlı veya inançsız, kapitalist veya sosyalist olması açısından, ekzistansiyalizm için de söyleyebiliriz. Ulusçuluk, savunulan ulusun, politik bağımsızlığı ve kültürel bütünlüğü arzusuna oturur; bir ulusçu, idealizm veya materyalizmi, faşizm veya demokratik idealleri, dinî inanç veya inkârı benimseyebilir. Aynı şey, insanın görünmeyen, veya kutsal olan şeylerle ilişkisine dayanmaları noktasında, dinler için de söylenebilir. Kuralları ve hükümleri, bu ilişkiyi düzenleme arzusundan, veya izleyicileri için dinin karakter ve özel hayatını koruyan ahlâkî ve terbiyevî değerlerden kaynaklanır.

İslâm ve Marksizm, insan hayat ve düşüncesinin her yönünü kucaklayan iki ideolojidir; yani, her birinin özel bir evren görüşü, özel bir ahlâk sistemi, özel bir sosyal örgütlenme biçimi, özel bir tarih felsefesi ve geleceğe bakışı, özel bir insanın ne olduğu görüşü ve bu görüşü özel açıklama yollan vardır. Her biri, bu dünyada insanların özel ve sosyal yaşantılanyla derinden ilgilenir. Fakat, bu alanların tümünde, bu iki ideoloji birbirine yüz seksen derece zıttır.

İslâm ve Marksizm'in evren ve varlıklara bakışı, (kozmoloji ve ontoloji'si) birbirinin tam tersidir. Kısaca söylemek gerekirse, Marksizm materyalizme dayanır ve sosyoloji, antropoloji, ahlâk bilim ve hayat felsefesini materyalizmden alır. Marksist evren, yani materyalist evren, Marx'm deyimiyle, insanın «gerçek» bir kaderden yoksun olduğu «kalbsiz ve ruhsuz bir dünya»dır. Bunun tersine, İslâm'ın evren anlayışı ise, görünmeyene inanma ilkesine dayanır — görünmeyen (gayb); duygulanınız, aklımız, bilimsel ve tecrübi algımızla sezebildiğimiz ve bu dünyadaki bütün hareket, kanun ve olgulann orta noktasını ve daha yüksek

bir gerçeklik düzenini oluşturan maddî ve doğal olguların ötesinde var olup, fakat günlük hayatımızda bir nesneyi bildiğimiz anlamda bilemediğimiz olarak ta nımlanabilir.

Kur'an, daha Bakare sûresinin başında, görünmeyene inanmayı hidâyetin öngerekliliği ve takvânm ilk temeli olarak ilân eder: «ElifLâmMîm; Bu kendisinde hiç bir şüphe olmayan kitabdır, müttekîler için hidayettir; onlar ki, görünmeyene (gayb) inanırlar, namazı dosdoğru kılarlar ve kendilerine rızık olarak verdiğimiz şeylerden infak ederler.» (2:12) Bu «Görünmeyen», gerçekte, varlığın mutlak Ruhu ve İradesidir. Maddî dünyanın olgularının ideadan kaynaklandığını ileri süren idealizmin tersine; ve ideanın maddî dünyadan doğduğunu zanneden materyalizmin aksine, İsim, idea ve maddeyi, görünmeyen mutlak Varlığın farklı görüntüleri, delilleri (âyet) olarak kabûl etmekle, hem idealizmi, hem de materyalizmi reddeder. Aynı şekilde, tabiî dünyanın varlığını, bizim onun hakkmdaki kanımızdan başka türlü açıklar ve insanı da, içinde ideal olan, maddî tabiat, toplum ve üretimle yakınlığı bulunan ve onlara göre bağımsızlık ve soyluluk sahibi bir varlık olarak görür.

Marx, Feuerbach ve diğer yeni hümanistleri taklit ederek, insanı ekonomik bir yaratık olarak tabiattan ve zihnî ve politik bakımlardan kendinden uzaklaşmaktan korumaya çalışır; aymcı özelleştirmeleri ortadan kaldırarak, birliğini ve bütünlüğünü yeniden sağlamaya çabalar; kendi deyimiyle, «insanlığı İnsanî değerlerine, doğuştan getirdiği güçlere ve kendisinin efendisi olmaya yeniden döndürmeği» arzular; ve in sanlığın ben bilincine erip, bütün zorlamalardan kurtulmayı başarmasını sağlayacaktır. Evren anlayışında, maddeden ve maddenin kör, bilinçsiz çelişkisinden başka herhangi bir faktörü algılayamadığından, ideolojisinde yücelttiği insanlığı duygusuz bir madde çukuruna iter ve nihai yargıda, doğal nesneler arasına yerleştiriverir.

Gerçekte Marx, insanlığı koruma aşamasına varmaya girişen bütün materyalistlerde gördüğümüz aynı çelişkilerden çekmektedir ne çekiyorsa. Tek bir varlık ilkesi — madde — olduğu görüşünde diretmekle, hümanistler gibi, bir ikinci insanlık kabül etmekten başka yapabilecekleri bir şey yok. Bu bakımdan, belli bir noktadan hareketle, Varlıkla ilgili olarak birlikten söz edip, sonra da insanlık kavramını ortaya attıklarında, düalizm (ikilem) le karşılaşıyorlar — çünkü, hem materyalizmi kabül etmek, ve hem de, insanlığı maddî şeylerin dünyasından alarak, üzerine bir öncelik ve bağımsızlık geçirmek bir arada bulunmaz.

Öte yandan, hümanizme inanan idealistlerin de dertleri yok değüdir. Dış dünyanın gerçek görünür varlığını reddedenler veya algılandığı şekilde geçerliliğini inkâr ederek, bir insan zihniyle ideaya önce lik tanıyanlar, kesinlikle hümanizmi veya insanın önceliğini kabül ederler. Evet ama, dış dünyanın görünür varlığını reddedip, (idea ve gerçek varlık arasında köprü olan) bilimi inkâr etmekle, birincil bir varlık olarak insanı, görünür varlıklar ve olaylar dünyasından alınıp, kesinlikle, doğruyu yanlıştan, bilgiyi bilgisizlikten, iyiyi kötüden, gerçeği hayalîden ayırdedebümek için hiç bir ölçünün bulunmadığı bir hülya dünyasına yerleştiren bir zihin için terkederler. Eski Yunan'daki Sofistler gibi, sonunda bir tür benlik merkezîleşmesiıie varırlar. Ve şimdi, hümanizm, bir benlik merkezîleşmesinden başka bir şey midir?

Görüyoruz ki, insan, marksist hümanizmde bir nesne, idealist hümanizmde bir cin olarak ortaya çıkıyor! îslâm ise, tabiat, insan ve Allah arasındaki karşıtlıkları 'tevhid' ilkesiyle çözmekle kalmıyor, insan öznelliği ve gerçeğini ilân ederek, insan ve tabiat, idea ve madde arasındaki anlaşmazlık sınırlarını da aşıyor. Asıl insan gerçeğini ve maddî görünürlüğü iki ayrı ilke sayarken bile, tek bir kaynaktan çıktıkları görüşüyle, aralarında temel bir bağ, bir varoluş ilişkisi kuruyor.

Mars'ın Feuerbach'dan aktardığı ve şiddetle sa rıldığı, dinin yabancılaşmadaki etkisi fikri, hiç bir zaman İslâm'a uygulanamaz; fakat bunun tersi doğrudur: İnsanın Allah önünde kendinden uzaklaşmasının (aliene) yerini, insanın kendisiyle ilgili olarak, kendisinin farkına varması alır! Bu noktayı açıklamak için, önce Feuerbach'm, son ra da Marx'm düşünce ve yorumlarına dönelim (en sonunda, vardıkları sonuçlar kolayca reddedilecektir): Tanrı, bir insan uydurmasıdır. Tanrı, insan tabiatının dışa yansıyan bir göstergesidir; insan kendi temel değerlerini ve gücünü gökyüzüne firlatıp atmış ve sonra da, onlara tanrı denilen tabiat ötesi bir varlık biçiminde tapınmaya başlamıştır; gerçekte ise, kendi içinde var olan, kendisinin sahip olduğu şeylere tapınmaktadır.

Bu durumu kabül ettiğimizde, insanın kendinden uzaklaşma düşüncesini reddetmemiz gerekecektir, çünkü, bu durumda «insan»la «tanrı» aynı şey olmaktadır. «Tanrısallık» «insanlık» şeklinde ortaya çıkmakta ve insanın tanrı kanalıyla kendinden uzaklaşması, kendisinin, insan kanalıyla kendinden uzaklaşmasına dönüşmektedir.

Hem, bu insanlığın kendine göre kendi bilincine varması, veya insani ben bilinci, «hümanizm»! bir başka yolla ifade etmek değil midir? Boyley.se, «tanrısallık», sürekli olarak materyalizm, hayvani alçalış' lar ve ahlâki düşüşlerin tehdidi altında maddî bir dünyada insanın, kendi tabiatüstü kutsal değerlerine tapındığı bir din özelliğine bürünmektedir! öyle görülüyor ki, Marx'm dine karşı en güçlü saldırılarında bile mantığı, kendi vardığı sonuçları altüst etmektedir!

Bakın, «tanrısal»lığın, bilinçli ve gelişmiş şeklinde, ne insanın önceliğini reddedip, ne de insanda kendinden uzaklaşma meydana getirmeyerek, aslında, önceliği insana, kutsallığı insan değerlerine verip, yüce, anlamlı ve değerli bir hümanizmi ifade ettiği sonucuna varmak — evet, bunu yapmak, zaten İslam'a ters düşmeyen bir sonuca, varmak demektir.

İnsanla Tanrı arasında bir zıtlığın varlığını kabûl eden (yani, insanı sonsuzluk (beka) karşısında yok olmaya (fena) çağıran ve onu tümüyle İlâhî kadere mahkûm eden) Katoliklerin ve Mistiklerin aksine, İslâm'da, «tefviz» ilkesiyle (yani, insanın hürriyeti olduğu varsayımı, aklî güçler ve irade sahibi olduğu görüşü) insan, maddî determinizmden ve ilahi ön kaderden (cebriye) kurtulmuştur. Âdem'in, Allah'ın cennetinde bile O'nun emrine karşı durduğunu görüyoruz. Seçme gücü veren bu serbest irade, insanı tabiatta Allah'ın halifesi yapar. İnsan, tabiatta bu İlâhî mertebeye erdiğinde (materyalistlerin insanı tanrılaştırma çabalarına rağmen, Marx'm da farkına vardığı gibi, materyalist dünya görüşü, böyle bir şeyi kavrayamayacak kadar sığ ve bayağıdır), Allah, bütün melekleri önünde secde ettirdi ve tabiattaki bütün güçleri onun emiine verdi.

İslâmî dünya görüşünde, insanın tabiata göre bir

yönetici, — tabiatın hâkimi de denilebilir — Allah'a göre ise, hükümlerini yeryüzünde yürüten halifesi olduğunu görüyoruz. Marx'm, «din musibeti» deyimi, Kuran âyetlerindeki kavramlara ne kadar da yabancı!

Mars'ı, «Tanrıdan tiksiniyorum» demeğe götüren faktörlerin en önemlisi, Tanrı ile insan arasındaki ilişkide görülen tapınma ve itaat ilkesidir. Bu ilkeyi, dinin gerici ve bâtıl inançlarla dolu bozulmuş ve bayağılaşmış şekillerinden çıkaran ve ona, insanın zavallı, hasta ve kendinden uzaklaşma görüntülerinde şahit olan Marx'm aksine, îslâm, Allah'ın deyimiyle, onu, insandaki İlâhî fitratın gelişmesi ve olgunlaşmasının bir faktörü olarak görür: «Ey kulum, bana itaat et ki, seni de Kendim gibi yapayım.»

İslâm düşüncesinde, Allah'la insan arasındaki ilişki karşılıklı türde olup, ben bilgisinin Allah'ı bilmekle, veya Allah'ı bilmenin kendini bilmekle eş anlamlı ve kendini bilmenin Allah'ı bilmeğe doğru bir merdiven olduğunu görürüz. Burada, İran'Iı sufî Bâyezidi Bestamî'nin şu derin anlamlı sözünü hatırlamadan edemiyeceğiz: «Senelerce Allah'ı aradım, kendimi buldum; şimdi de kendimi ararken Allah'ı buluyorum.»

Feuerbach ve Mars'ın görüşlerinin tam tersine, Tanrıyı, yapıp, kendi değerlerini O'na yükleyen ve sonra da O'na tapman insan olmayıp; insanlığı yaratan, kendi değerlerini ona bahşedip, sonra da öven Allah'tır! Yine, eğer Marx, Tanrı yoluyla insanın kendine yabancılaştığından sözedecek yerde, Tanrının insanlık kanalıyla kendine yabancılaştığını (!) tartışsaydı, en azından, düşünceleri bir tür felsefî hiciv olarak ilginç görülebilirdi.

Artık görüyorsunuz ki, din ile materyalizm veya İslâm'la dialektik materyalizm arasındaki zıtlıklardan çok, insanlık sorunundan sözediyoruz. Dinî veya dine karşı her ideoloji, ister istemez insan sorunu çevresinde döner durur; ve işte gerçekten bu noktada, İslâm'la en fazla çatışan Marksizm'dir. Bu sürekli artan çatışma, iki ideolojinin kaynaklandığı ve olguları yorumlamada takındıkları tavrı ortaya koyan iki karşıt dünya görüşünün doğal sonucudur. Bu noktadan başlayarak, İslâm ve Marksizm, bütün ekonomik, politik, ahlâk ve sosyal alanlarda zıtlaşır gider. İslâm, insanı «tevhicl* temeli üzerinde değerlendirir ve yorumlar, Marksizm ise üretim (tevlid)» temeli üzerinde.

Marx, bazı yazılarında göklere çıkardığı ahlâkî değerleri ve insani nitelikleri darmadağın ettiğinin farkındadır kuşkusuz; çünkü, bir hücumda, insanın yarattığı, veya her halü kârda sahip olduğu değerleri, insanın önceliğini ekonomik araçların önceliğine çeviren üretimin araçlarına aktarıverir. Bu zavallı maddî dünya görüşünün dar sınırları içinde, hiç bir unsur üretimden daha şerefli değildir.

Görülüyor ki, teoride olsun, uygulamada olsun, Marx'm komünizmi, bir yandan yüksek ahlâkî değerler ve insan idealleri lâflarıyla kendini haklı çıkarmaya çalışıp, hümanizmi kendisinin gerçekleştirdiğini ileri sürerken, bir yandan da, bir «ekonomizm»e dönüşüveriyor.

Eğer, ekonomi ve büyük bir üretim artırma çabası içinde boğulan Stalinizm, saptırıcı bir yola girmekle suçlanacak olursa, aynı şeyi Lenin için nedense söyleyemiyordu. Gerçekten bütün yetkililer, onun içten gelerek marksist bir politika izlediğinde birleşirler. Sovyet devriminin ilk yıllarında, onun, ağır en düstriyi devrimin temel taşı yaptığını ve bu şekilde yaratılacak ekonomik bolluğu, ideal marksist toplumu gerçekleştirmek, komünizmin nihaî amacı) için temel şart sayarak, bu amaca varmak için, şu üç ilkeye dayandığım görmemiz bize şaşırtıcı gelmiyor:

1 — Ağır endüstrinin gerçekleşmesini temel ilke

kabül ederek, hızlı endüstrileşme;

2 — Tekno bürokrat bir örgütün sıkı koordinesi altmda, toplumun bütün üyelerinin hayatını içine alacak şekilde kapsamlı bir plân (bu noktada Lenin'in de belirttiği gibi kapitalizm taklit edilebilir»);

3 — Üretimi artırmak için rekabete yer verme;

bu, eşit olmayan ücretler ve karşılıklar, teknik ve yönetim bakımından yetişmiş ve yetenekli kişileri maddi ve meslekî açıdan teşvik etme şeklinde kişisel çıkarlar tahrik edilerek ferdî ve kollektif çabalar ve bu çabalara neden olmak için bir model takımı tesb.it etmekle gerçekleşir.

Pek çok yazarın, — çok sayıda komünist yazarlar da içinde olmak üzere —, «Stanilist ekonomi»yi Lenin'in politikasına dayanmakla suçladığını görüyoruz. Fakat, Lenin, Marx ve Engels'in ideal toplumu kurma yöntemi olarak ilân ettiği plânı gerçekleştirmekten başka bir şey yapmıyordu ki!

Nasıl oluyor da, «adalet ve eşitlik» sosyal ilişkiler ilkesi olarak, tümüyle, kapitalist sistem, kültür ve Batı değerlerinden alman; örneğin; 1) makinalaşma, 2) tekno bürokrasi, 3) kazanç ilkesi, 4) ekonomik rekabet ve 5) ferdî kâr teşviki gibi unsurlara dayandırılabiliyor? Artık, nihaî amaç görünmüş bulunuyor: mümkün olan en yüksek derecede maddî refah.

Bu noktada, 'öyleyse, hayat felsefesi açısından, Marksizm ile burjuvazi arasındaki temel farklılık nedir?' sorusu doğal olarak ortaya çıkıyor. Her şeyden önce, iki tez arasındaki, «sermaye belli bir sınıfın elinde bulunacaktır»; hayır, «sermaye devletin elinde bulunacaktır» farklılığı, iki sistem arasındaki farklılıktır; iki felsefe veya iki değişik hayat, insanlık, ahlâkî değerler veya evren anlayışı arasındaki değil.

Aynı şekilde, bu düşünce biçiminden kalkarak, Marksizm, burjuvazinin dünya görüşü, insan ve ahlâk anlayışını paylaştığı gibi, (çağının altyapısının doğal ürünü olarak) Batılı burjuva kültür ortamında doğduğundan, düşman olduğu burjuvazinin zihnî, manevî tavrı ve yaşama amacı düşüncesini de paylaşır desek, haksızlık mı etmiş olurüz?

Asla! Manc'ın da tümden onayladığı gibi, Batı burjuvazisi, yalnızca ekonomik bir sistemden değil, aynı zamanda, belli bir ruh, düşünce, insan anlayışı, hayat felsefesi ve ahlâk görüşünden de oluşur. Yüce insani değerler üzerinde bayağî maddî bir yaşantının egemen olması adına bütün manevî motifleri bir yana atan özellikleriyle Batı burjuvazisi, insanı, çalışan, aldatan, daha, çok yemek için daha çok savaşan bir varlık olarak görür.

Bu nedenle, Profesör Grimbert'in dediği gibi, «Marksizm'in, tümüyle 'burjuvalaşmış' bir toplum kurmak için yırtındığı doğru değil midir?» Kısaca, Marksizm'le Batı burjuvazisi arasındaki tek fark, birinin bir burjuva 'sınıfı', diğerinin bir burjuva 'toplumu' yaratmak istemesidir.

'Endüstrileşme dini'nin kurucusu Saint Simon, toplumu iki sınıfa, ayırır: İşçilerden, mühendislerden, kapitalistlerden ve fabrika işçilerinden oluşan ve üretimde payı olan endüstri sınıfı; İkincisi de, aydınlar, yazarlar, san'atçılar, din adamları, filozoflar, kahramanlar, devlet adamları, atletler, askerler vs. gibi tüketiciierden oluşup, üretime katılmayan otlakçılar (parazit) sınıfı. Üretime tapınmanın en üst noktasını örnekleyen ve işçilerle kapitalistleri tek bir sınıfa koyan (burada, toplumun manevî ve kültürel değerlerine karşı bir durum var) bu düşünce, Marx'm görüşüne, sosyoloji açısından karşıymış gibi görünüyorsa da, felsefesinin ve insana yaklaşımının özü bakımından, tıpa tıp benzemektedir.

Komünist Çin'de, köylerde kurulan çok küçük maden eritme ocakları devrimin sembolleri sayılmış ve «Halk'm Kutsal Maden Eritme Ocakları» diye adlandırılmıştı. Sovyetler Birliği'nde, yine bu tür düşünüşün etkisiyle önde gelen bir yazarın kaleme aldığı 'Çimento Kültü' isimli bir kitab, insan medeniyet, kültür ve zenginliğinden sorumluluğun, Tanrı, ahlâk, felsefe, bilim vs. den — çimentoya geçtiğini anlatıyordu.

Bu noktada, Lenin ve hattâ Engels döneminin kendini Marksizm'e adamış en önde gelen marksist aydınlarından birinin (Edouard Berth) görüşünü aktarmak yerinde olacaktır. 'Les Nouveaux Aspects du socia lisme' isimli eserinin dikkat çekici bir yerinde, ciddî ciddî şöyle diyor: «Marksizm, üreticilerin felsefesidir.» (Eğer bu doğruysa, şu andaki duruma, gerçeklere ve rakamlara bakarak, Amerikan kapitalizmi, Marksizme karşı üstünlük iddia etmekte yerden göğe kadar haklıdır.)

★

Ana sorun, daha henüz çözülemedi: Nasıl oluyor

da, Mars'ın sık sık sözünü edip, burjuvaziye karşı savaşırken övünçle ileri sürdüğü bu hümanizm veya insanın öncelliği, üretimin önceliğinden kaynaklanı yor?

Kalkış noktamız olarak evrensel İnsanî idealleri aldığımızda, Marksizm'in ruhuna ve edebiyatına yaklaştıkça, İslâmdan da o kadar uzaklaştığımızı görürüz.. Ortaya iki ayrı yol çıkıyor.

îslâm, bir kelimeyle, bir insan kurtuluşu felsefesidir. tik çağrısı olan, «De ki: Allah'tan başka tanrı yoktur, yalnız Allah vardır ve kurtuluşa gel», Tevhid'i, bu hedefe ulaştıran gerekli araç olarak ilân eder.

Aynı noktadan kalkarak, İslâm hümanizmi'nin bir tür bilince yükseldiğini, fakat marksist hümanizmin bir tür üretime vardığını görürüz. Sonra, İslâm, gün celliğe yabancı mistik ve zahitçe bir idealizme mi varır? İslâm, mistik dinler ve ideolojiler gibi, adalet ilkesini unutmuş mudur? Asla! İslâm, ekonomik refahı ve sosyal adaleti, sosyal düzeninin ilkeleri olarak görür ve kuşkusuz bunlar üzerinde çok durur. Kısaca, Islâm'da bu ilkeler temel gereklilikleri oluşturur; ahlâkî olgunluk ve özel bir evrimle içinde bulunan İlâhî fitratı serbestçe yüzeye çıkarabilsin diye, insanı yoksulluktan ve ayrıcalıklardan kurtarır. Bu, İslâm'daki yüce insan hayatı felsefesidir.

İslâm ve Marksizm, insanın ahlâkî değerlerini ve hümanizmi yorumlamada kullandıkları temel ölçüler bakımından da birbirinden ayrılırlar.

Burada, Marksizm'in zihinleri ve gönülleri çelme başarısında en önemli bir faktör olduğu gibi, ilân ettiği idealleri gerçekleştirememe başarısızlığında en önemli faktör olan, en parlak, fakat en az üzerinde durulmuş iç çelişkilerinden birine daha değinmemiz gerekiyor. Çünkü, kısaca belirtecek olursak, Mark sizm, Marksizm'e en önemli bir karşı çıkma kaynağı olarak doğmuştur.

Bu çelişkinin acı içinde farkına varan pek çok aydın, bunu tam çözemeden, veya öyle ki, bütünüyle kabûl etmeden, bu noktada en az tepki gösterme yolunu izledi; bir ekol olarak Marksizm'le şu andaki Marksist rejimler arasında temelde bir farklılık olduğu zannıyla, öznel Marksizm'i nesnel Marksizm'den ayırıp, Marksist rejimlerin Marksizm ilkelerinden saptığını ileri sürdü (bu nedenle de, bu rejimler, kurucularının öngördüğü temel Marksist amaçlan gerçekleştiremedi). Sonra, bu aydınlar, «Revizyonizm!», «Kişisellik mezhebi!», «Ulusçuluk!», «Burjuvalaşma!», «İşbirlikçi ilk!», «Titoizm!», «Stalinizm!», «Maoizm!» vs. vs. gibi suçlama ve küfürlerle bu çelişkiyi kendi zihinlerinde çözme yoluna gittiler.

Aslında çelişki, ideolojinin temel kaynaklarında yatmaktadır. Amaçlar ve araçlar arasındaki bir çelişkidir bu — Marksist felsefedeki insanla, Marksist toplumdaki insan arasında var olan çelişkidir!

Marx insandan söz ederken, ve özellikle kapitalizmin, burjuva kültürünün ve sosyal ögütlenişin, Batı endüstrisi ve bu sistemde insan gücünün harcamşmm alçaklığını, bayağılığım bas bas bağırırken — insan hürriyetini savunmaya girişirken — öylesine mistik bir tavır takınır ki, gören de onu, bir hayalci, Eflatuncu bir filozof, bir ahlâk;i, hattâ, öyle ki, bir rahip zanneder. Özel mülkiyete, işçi ücretlerine, para değerine, rekabet ilkesi vs. ye dayanan kapitalist sistemi yerden yere vururken, Marx, en çok, yüce bir öz olarak insan gerçeğinin kirletilip, bu sistem tarafından ezilip büzüldüğünden ve bu soysuz değerlerin insani değerler yerine geçtiğinden dem vurur da, dem vurur.

Marx'ın, insanlıkla ilgili kendi materyalizmini tartışırken bile takındığı tavır, ahlâkçıları akla getirir. Materyalizmin neden komünizmin temeli olduğunun sebeplerini açıklamaya başladığında, aslında dinin veya ahlâk felsefesinin alanı içine giren özellikler kazandırır mayeryalizme. Marksist sosyolojiye idealist bir hava verir: «Kökeninde yatan iyilikle ilgili görüşleri, bütün insanlar arasında dağıttığı eşit zihnî hediyeleri, yüce deneme, tanıma ve öğrenme kapasitesi, herkes için eşit eğlenme hakkı gibi temel yönlerinden dolayı, materyalizmin en doğal biçimde sosyalizm ve komünizmle bağlantılı olduğunu görmek, öyle fazla bir derin görüş sahibi olmayı gerektirmez.

İnsanlığı savunup, proleteryayı övmek için Hristiyanlığa saldırdığı her yerde, bir hristiyan tavrına bürünerek, dinî ahlâk ve ahlâkî idealizm üzerine yazılmış eserlerde genellikle kullanılagelen kelimeleri seçer en çok. «Hristiyanlığm sosyal ilkeleri, şerefsizliği, alçaklığı, zavallılığı, köleliği, zilleti, kısaca bütün bayağı nitelikleri vaz'eder. Bu alçalışı reddeden proleteryanm, cesaret, kendine saygı ve bağımsızlık arzusuna ekmekten daha çok ihtiyacı vardır.» Bu proleteryadan sözeden Marx mıdır, yoksa Jean Jacques Rousseau mudur, ya da, Ernest Renan veya John Stuart Mili de olabilir mi?

İnsanın kendinden uzaklaşmasını anlatırken (yabancılaşma), Marx, bütün diğer yaratıklardan daha soylu, tabiat ötesi ve hür bir fitratın ve üstün niteliklerin asıl kaynağı olarak gerçek, bağmışız ve kutsal İnsanî özü öven ruhanî bir hümanisttir. «İşçi kendini işine ne kadar çok verir ve yarattığı yabancı dünyayı ne kadar güçlendirirse, kişisel benliğinde, yani kendi iç dünyasında o kadar çok zayıf düşer. Bu kural, aynı şekilde din açısmdan da geçerlidir: İnsanlık kendini Tanrı'ya ne kadar çok verirse, o kadar az kendine ait olur.» Burada açık seçik görülüyor ki, Marx, insanlığı tartışırken, bir iç dünya, bir de dış dünya; bir ben, bir de çevre kabül etmektedir. (Bu ikisi arasında ters bir ilişki görmesi de özellikle ilginç!) O'nun burada,

Tanrı, toplum ve tabiat karşısında «bağımsız» bir insanlığı, kendi deyimiyle, «kendi kendine var olan bir insan tabiatı»nı savunduğu kolaylıkla, hissediliyor. Marx dine saldırırken, Tanrı'yı. bütün mutlak ve kutsal ahlâkî değerlerin dışa vurması anlamında, insanın kutlu ve tabiat ötesi özünün bir yansıması olarak gördüğü hâlde, insanı, sanki kutsal bir varlık, bizzat Yaratıcı imiş gibi, manevî yönden yine de yüksekte tutar.

Kendisinin ve Engelsin insan konusunda yazdıkları bütün eserlerde, insandan, «üstün nitelikler» ve «sonsuz yüce değerler»le dopdolu bir realite olarak sözedildiğini görüyoruz. O hürdür, düşünür, seçebilir, tabiat, tarih ve toplumdaki maddî sebep sounç ilkesinden üstün «bağımsız bir neden»dir. Şeref duygusu, cesaret, yaratıcılık, hayırseverlik, inançları uğruna kendini feda etmeğe hazır oluşu ve başkalarına karşı bir sorumluluk duygusu ile temayüz eder. Son olarak, kendi kaderini ve aslî tabiatını tayin edicidir; ve öyle ki, kendi halkına gönderilmiş bir «peygamber», bir «kurtarıcı» (mesih) dır da.

Bu, insandan sözeden filozof Marx'dır; din, mistisizm, ahlâk felsefesi ve özellikle onyedinci yüzyıl hümanizmiyle ondokuzuncu yüzyıl başı Alman ahlâkî sosyalizminden doğrudan veya dolaylı yoldan aldığı parçalarla kendi hümanizmini kuran Marx. Bu bakımdan, pek çoklan gibi, Andre Piettre de, Marx'm bu hümanizminde bütün ciddîliğiyle, «mistik» ve hattâ «manevî» bir adamdan sözetmiştir. Bu bir abartma değildir; Marx'm göklere çıkardığı bu insana, herkes çekinmeden, iki ayağı üzerinde yeryüzünü dolaşan bir tanrı gözüyle bakabilir.

Ama, filozof Marx susar susmaz, sosyolog Marx her şeyi berbat ediveriyor. Bu, tanrının tahtına oturtulan varlığı alıp, başaşağı yere fırlatıyor. Bu, tanrı yı, tarihi ve öyle ki, kendini bile yaratan ve tabiatı kendi ben bilincine ve egemen iradesine itaat ettiren güçlü yaratıcı, birden, kendileri de dialektik materyaliğm kanununun kaçınılmaz ürünü olan kendi ekonomik âletlerinin kulu olarak karşımıza çıkıveriyor. Bu âletler iki şey üretiyor: mal ve insan.

Sosyolog Marx, ne oluyor demeğe kalmadan, filozof Marx'm «tanrı insan» m niteliğini, «mal olan insan» a uygun düşecek şekle çeviriyor. İkinci kişiliğini çok kızdırmış, veya en azmdan şaşırtmış olması gereken sözlerle insanın oluşumundan bahsediyor: «Sosyalist insan için, doğal insan şekli dışında insan tarihindeki her şey çalışmanın (emek) ürünüdür.» Engels de buna, «Maymunu İnsanlaştırmada Emeğin Rolü» adlı denemesinde şunları ekliyor:

Ekonomistler, emeğe tüm servetin kaynağı gözüyle bakar, fakat emek, bundan çok daha ötede bir şeydir: emek tüm insan hayatının temel şartıdır, dolayısıyle, bir bakıma, emek insanı yaratmıştır, ... gerçekten, emek, maymunu insana çevirmiştir... İnsanın kullandığı âletlerin türü, altyapı olan , emeğin cinsini tayin eder; bu altyapının özelliğine uygun olarak, sosyal sistem, mülkiyet türü, hukuk sistemi; hükümet, din, felsefe, edebiyat, san'at, ahlâkî değerler, ideoloji ve kültür şekillenir*, aldıkları şekil, her zaman bu altyapıyla uyum içinde olur, veya gerçekte altyapının ürünüdür.

Şimdi, sormamız gerek: İnsanlık, önce üstyapı ve sonra emek cinsinin ürünü olan bütün bu ideolojik, kültürel ve ahlâkî değerlerin oluşturduğu bir bütünden başka bir şey midir?

En önemli ve en ürkütücü olan da, sosyolojik Marksizm'in, kapitalizm, sömürü, sınıf çelişkileri ve özel sosyal mülkiyeti, felsefî Marksizm'den çok daha farklı bir biçimde açıklamasıdır. (Sosyolog Marx'm gözünde, kapitalizm, ne olursa olsun insanlıkdışı olarak nitelenemez, ancak bugün mümkün değildir, denebilir.)

Lütfen, aşağıdaki sözlere yakından bakın ve adalet, köleliğin kaldırılması ve sosyalizmin gerçekleştirilmesi gibi ideallere uygun düşecek şekilde, insanlık, düşünce, sorumluluk, ahlâkî ve özellikle yüksek değerlerin rolüne dikkat edin:

İnsanlar, hayatlarının sosyal üretim safhasında, kendi iradeleri dışında gerekli ve önceden tesbit edilmiş bir döneme girerler.

Bu üretim ilişkileri, özel bir gelişim derecesi ve ve maddî üretim güçlerinin yayılmasıyla, uygunluk içindedir. Bu ilişkilerin tamamı, bir toplumun ekonomik yapısını, yani, üzerinde, sosyal bilincin özel şekillerine uygun düşen hukukî ve politik üstyapının kurulduğu gerçek temeli oluşturur. Maddî bayatta üretimin cinsi, sosyal, politik ve entellektüel hayatın akışını tesbit eder; İnsanın varlığını belirleyen, insan bilinci değildir; aksine, insan bilincini belirleyen, insanın sosyal varlığıdır.

Sosyal ilişkiler, genellikle üretim güçleriyle bağ lantılıdır. El değirmeni feodal topluma örnektir? buhar makin ası ise endüstriyel kapitalist toplumu örnekler.

Böyledir işte, üretim araçları (el değirmeni, çıkrık, kürek, çekiç, ve örs, buhar makinası, veya, dev en düstriyel makina takımları) üretim ilişkilerini şekillendirir, üretim tarzı da, sosyal üstyapıyı doğurur. Yani, altyapı, ekonomik gereklilik kanalıyla belli hukukî, sosyal, ahlâkî ve kültürel yapıtları ve sımflararası ilişkileri yaratır. Bu üstyapının bir parçası da mülkiyettir.

Eski zamanlarda, üretim tarzı el işi şeklindeyken, bir fert için özel mülkiyet üstyapı niteliğindeydi. Ama sonradan makina, kollektivite (hepbirliktecilik) yoluyla üretimin tarzım değiştirdi. Bu bakımdan, altyapı kollektifleşirken, üstyapı, bunun tersine özel mülkiyet şeklinde olmaya devam etti.

İşte bu nedenle, endüstriyel kapitalizm, kollektifleşen üretim altyapısıyla, kişisellik düzenini korumaya çalışan mülkiyet üstyapısı arasındaki çelişkilerle karşılaşıyor. Bu birliktelik eksikliği, üretim altyapısının kendisiyle uygunluk içinde bir üstyapı kollektif mülkiyetbulmak istemesiyle, vara vara bir devrimde son bulur; sosyalizm, sistemin altyapısına uygun bir üstyapının gerçekleşmesinden başka bir şey değildir.

Bu kısa ve net açıklamadan, endüstri öncesi çağın bütün sosyal sistemleri, sınıf ilişkileri, dinî ve ahlâkî normları ve eğilimleri, adlî ve hukukî yapılan üzerinde bir yargıya varmak mümkün değil midir? Marksist eserlerin açıkladığına göre, dialektik materyalist tarih teorisinde, köleliğin nedenleri bile bu kuraldan çıkarabilir: kölelik de, ziraî üretim tarzına özgü sosyal bir üstyapı kurumudur. Yani, ilkel komünal toplum, üretim modelini avcılıktan ziraata aktarınca, üretimde kullanılacak yeni araçlara ihtiyaç duyuldu. Bu tarihî gereklilik hayvanlann ehlileştirilmesine ve insanlann da köleleştirilmesine neden oldu. Böyle, her sosyal düzen ve her tarihî dönemde geçerli olan şartlar, üretim tarzma uygun özel şekiller aldılar; zaten üretim tarzının kendisini de, o anda var olan aletlerin şekli tesbit ediyordu.

Marksist sosyoloji ve tarih felsefesinde, sosyolog ve ekonomist Marx'm, filozof ve antropolog Marx tarafından yaratılan «tanrılaşan insan» için kazdığı korkunç bir mezar görüyoruz. Ve şimdi, ünlü marksist Edouard Berth'in, «Marksizm, temelde üreticilerin felsefesidir» sözünü çok daha iyi anlayabiliyoruz.

Bu türde bir insan tarihi, toplumu, hayatı, kültür, düşünce ve ideallerine mantıki bir yaklaşımda bulunduğumuzda, «kapitalist düzen, insanlığın ahlâk ve değerleriyle, insanın özünün bozulup, çürümesine neden olur» sözünün herhangi bir anlamı olacak mıdır? Çünkü, Marx, tarihi ve toplumu açıklamada, sosyolojisini, katıksız «bilimsel» bakış açısına ve «var olan» gerçeklerin katı esaslarına uydurmak için elinden geleni yaptıkça, (böyle yaptığı varsayımıyla, yoksa bu da tartışmaya son derece açıktır) el işi ve ziraat çağları boyunca gerçekten, değerlerden, zulüm ve adalet, ten, hürriyet ve kölelikten sözederken konuşmaları» boş lâflar olmaktan öte nasıl geçecektir?

Bu bakış açısından kalkarak, yalnızca, Marx'tan önceki bütün sosyologların ütopyacı olduklarını söylemek istemiyoruz, aynı zamanda, bütün bu adalet uğruna savaşanların kurtarıcılar ve önderler, köleliğe, derebeyliğe, sömürüye ve haksız özel mülkiyet sistemlerine ve hattâ, batıl ve kokuşmuş dinlere, kültürlere ve geleneklere karşı savaşan yığınların evet, hepsinin boş yere savaşmış olduklarını da belirtmek istiyoruz. Çünkü, madem yaşadıkları dönemlerdeki üretim ilişkilerinin her şeyi belirleyici özelliğinden habersizdüer, öyleyse onlar hayal içindeydiler ve ütopyacıydılar. Başka değil, hiç olmazsa materyalist tarih felsefesi ve bilimsel sosyalizm konularında azıcık bilgi sahibi olmuş olsalardı, kendi zamanlarındaki sosyal sistemler ve hukukî normlar kadar, özel mülkiyeti ve her ne kadar insanlık dışı da olsa, kişüer arasmda oluşturduğu ilişki türünü de kabül edeceklerdi; çünkü bu ilişkiler ekonomik altyapıyla uygunluk içindeydi. Emeği kollektivize edecek olan va'dedilmiş mesih'in makinagelmesini sabırla bekleyeceklerdi. Sonra da, dialektik bir mucizeyle, dinlerin söz verdiği cennet, endüstrileşmiş kapitalist toplum içinde gerçekleşmiş olacak ve insan orada her şeyden memnun bir tanrı olarak yaşayıp gidecekti.

Fakat, hangi değerler, bu makinayapışı memnun tannyı donatacak? Hangi ahlâkî faziletler? Bu tanrı, burjuva düzeninin doğurduğu bozuk ahlâkı nasıl düzeltecek? Her türlü ahlâk, üretim modelinin belirlediği birşeyler üzerine kurulu üstyapının bir parçası olduğuna göre, «bozuk ahlâk» da ne demek oluyor? Hangi ahlâk ölçüleri var? Kuşkusuz, Marksizm'in mimarı ve uygulamadaki öncüsü, Marksizm'in somut gerçeğini Marx'dan çok daha yakın olarak günlük hayatta tadan Lenin, Mars'ın burjuva gerçeğine karşı ileri sürdüğü «mistik» hümanizmi reddedip, resmen şöyle diyordu: «Bizim için, ahlâk ilkelerinin toplumdan ayn hiç bir varlığı yoktur. Bu tip ilkeler yalandır» (Din Üzerine)

İslâm'ın neden, bu alçak ve soğukkalpli insan, ahlâk ve tarih simgesini nefret ve tiksintiyle karşıladığı ortadadır.

Neden Marksizm, insan için bir takım tanmsal değerler tanıyor da, hemen ardından onu bu değerlerden yoksun bırakmaya, girişmek zorunluğuna duyuyor? Niye, tarih felsefesinde, bu kendinetanrıya akıp giden dialektik materyalizm ırmağın yolu üzerinde

dikilen bir kaya gözüyle bakarken, sosyolojisinde, üretim araçlarıyla birlikte değişen bir eşya parçası, ve son olarak, bir sosyalist düzen uygulamasından, tümden örgütlü ve programlı bir sosyal yapıyı oluşturan parçalardan biri olarak davranıyor?

Marksist düzende böyle birden ve kuvvetli bir düşüş, marksist insanın kaçınılmaz kaderidir. Çünkü, Marx'm insanlığa verdiği soylu insan tabiatı ve ahlâkî değerlerin hiç bir mantıkî ve bilimsel temeli olmadığından, insan iki kaynaktan birinde başlangıcını aramak zorundadır. Fizikî tabiata bakabüir, orada, insanm hayvanlar ve nesneler arasında donmuş bir varlık

olarak göründüğü o günkü natüralizmle karşılaşır; fakat bu yerini şiddetle reddeder. İnsanın başlangıcım maddede görebilir: «çirkin materyalizm» diye nitelediği o zamanda geçerli olan materyalizm karşısında eğilir ve saat gibi işleyen bir evren görüşünü kucaklar; fakat, bunu da kabul etmez.

Marx ve sonradan Engels, insanlığı bayağı natüralizm ve «çirkin» materyalizmin insanlık dışı bağlarından kurtarma çabasıyla, «dialektiği» keşfedip «materyalizm» e ekleyerek, materyalizmin bütün talihsiz sonuçlarından kaçındıklarını ilân ediyorlar — çünkü, dialektik, insanlığa ne maddî bir nesne, ne de durgun ve bitkisel yaşamlı doğal bir varlık olarak değil, zıtlık ve çelişkiler içinde ve kendi çabalarıyla «oluş» sürecinden geçen bir realite gözüyle bakar.

Eğer Hegel, dialektiğinde böyle bir üstünlük dü şüncesi taşıyorsa, insanı «Mutlak Varlık Fikri»nin ve karşıtı maddî dünyanın nihaî bir sentezi olarak gördüğünden sözleri incelemeğe değer. Aynı şekilde, Hegeiiaıiizm'de insan, tabiat ve maddeye göre bir ilk neden ve soylu bir unsurdur.

Fakat Marx, bu ilkeyi, kendi deyimiyle «tersine çevirmiştir.» (Fikri, maddenin kalbinden insana varan bir şey olarak ilân edip) maddeye fikir karşısında öncelik tanımakla, insanı düşünen, isteyen ve farkeden bir benlik olarak inkâr eder. Hegel dialektiği ve hümanizmini ne yaptığı konusunda şöyle diyor: «He gel'in insanı başı üzerinde yürüdüğünden, bu tersine çevirme işlemi onun doğrulup, iki ayağı üzerinde yürümesini sağlar.» (Bu görüşe karşı, bir müslüman yazar şöyle sitem etmektedir: «İnsan gerçekten başı üzerinde yürüyen bir varlık değil midir?»)

Marx, kendi dialektik materyalizmine destek olmak bakımından, «bir kişi aynı ırmağa birden fazla giremez» (yani, her şey bir akış içindedir) diyen eski Yunan filozofu Heracleitus'u yardıma çağırır. Fakat, eğer Mars, Hegel dialektiğini tersine çevirmişse, zaten Heracleitus'unkini de bozup dağıtmış demektir.

Yunan filozofu, her ne kadar her şeyin bir değişim içinde olduğu görüşündeyse de, açıkça iki de ğişmez ilkenin varlığından sözeder: «ateş» ismini verdiği yüce bir öz ve logos dediği değişmez bir mantık düzeni. Bu dialektik, Lenin'in dediği gibi, tek varlık ilkesinin değişim olduğu görüşünü savunan Mars'ın tümüyle materyalist dialektiğine hiç benzememektedir. Aksine, Doğu dinlerinde, özellikle Zerdüşt, Mani, Yahudilik ve Hristiyanlık dinleriyle, İslâm ve Tasavvufta yer alan mistik zıtlar kavramıyla yakından ilgilidir. Çünkü, bu dinlerde, her ne kadar insan ve evrenin temelinde zıtlann (iyiyle kötü, Ahura Mazda'yla Ehriman, Işıkla karanlık, insanla İblis) kavgası yatıyorsa da, yine de iki değişmez ilke mevcuddur. biri, evrenin tam oluşa doğru hareketi, diğeri ise, kutsal öz veya evren üzerinde egemen olan sonsuz bir ruh.

Ama, bu iki Ukenin varlığını inkâr eden ve çelişkiye dayalı mutlak bir değişkenlik kabül eden Mars, hümanizme veya sonsuz İnsanî ahlâk değerlerine kapı açan bir durumu kuşkusuz kabüllenemez; çünkü, bu «akıp giden ırmak» ta kendine güvenilebilecek hiç bir

şey yoktur. Bu bakımdan, Marx'm hümanizmi savunmada kullandığı bu insan tabiatı ve ahlâkî değerler kavramlarının, Marksist toplum örgüsü içinde, belli bir üretim sisteminin gerekliliklerine uygun olarak beliren ve kaybolan değişken ve keyfî maddesel nitelikler şeklinde ortaya çıkması ve dolayısıyla hiç bir ükenin sözkonusu olmamasından daha tabiî bir şey yoktur. Lenin'in de dediği gibi, «bütün ahlâkî ilkeler yalandır.»

Öte yandan İslâm ise, insanlıktaki (İblis ilkesine zıt olan) İlâhî unsurun, maddî tabiat, madde, toplumun üretici altyapısı vs. den daha üstün bir şeylerden kaynaklandığını savunmakla, insanlığın iyi ve kuşkusuz kutsal ilk yaratılış fıtratıyla, ilerici ve yaratıcı niteliklerinden gelen değişmez ve üstün ahlâkî değerlerden sözedebilmektedir.

Marx, iyiliğin insanın içinde olduğunu söyler; fakat, her şeyden önce, materyalist bir evrende iyiliğin anlamı nedir? İkinci olarak, her şeyin değişmeğe mahkûm olduğu bu en geniş akıntıda, değişmez bir durumdan söz etmek bütünüyle dialektiğe karşıdır.

İslâm, her şeyin (bilimsel tabiat tecrübesine uygun olarak) doğup ölmesinden sözederken, varlığın sürekli ve evrimci bir yönünün olduğuna ve bununla uyum içindeki her şeyin evrende sonsuza değin kalacağına inanır: «O'na dönük olandan başka her şey helâk (yok) olacaktır.» (3) (28:88)

(3) «O'ndan başka tanrı yoktur, O'nun «vech»inden başka herşey helâk olacaktır.» Ayetteki «vech» kelimesini yazar, «Allah'a itaat, O'na dönüş» olarak almaktadır, (ç.)

İslâm, tek bir bilim ve gerçek dışı insanlık değerlendirmesine yer vermez; insanlığın topraktan (madde) yaratıldığını, fakat, yalnızca mutlak evrensel İrade'nin, yani Allah'ın yarattığı ilk fıtrat olarak nitelenen («Bu, Allah'ın insanları onun üzerine yarattığı ilk fıtrattır.» (3:403) (4) topraksı bir eğilim ve nitelik taşımadığını kabül eder.

Böylece, insanlık, tabiatla Allah arasında, kendi seçimine göre topraktan Allah'a doğru evrimci bir hareket peşinde koşan iki katlı bir öz olmaktadır. Bu inanç içinde, sorumluluk ve içten gelen iyilik terimleri ona yakıştınlabilir. Yine bu inanç içinde, gerçek ve mantıki bir hümanizm'den, ne materyalizm çukuruna düşen, ne de bilinçsiz, zevksiz ve isteksiz bir dialektik oyununda bir oyuncak olmayan hümanizmden söz edilebilir. Aynı şekilde, burada, gerçeklerden, tabiattan ve toplumdan uzak fizik ötesi soyut bir düşünceye de yer yoktur.

İşte bu şeküde İslâm, Marksizm'in aksine, insan tarihi boyunca gelmiş geçmiş bütün sistemlerin bildiği adalet, soyluluk, hidayet, büinç, sorumluluk, ahlâ. M değerler ve İnsanî faziletler adı verilen ilkeleri korumak durumundadır; ve bu nedenle İslâm, bu ilkeleri gerçekleştirmek için bir buhar makinasmm ortaya çıkmasını beklemek zorunda değildir!

★

Bugün insanları kendilerine çağıran ideolojiler,

— eski olsun, yeni olsun — mistik dinler (Hristiyanlık

(4) Metinde geçen 30'uncu (Rûm) sûresinin 4Q'ıncı âyetinde bu anlama gelen bir durum yoktur. Fakat 30'uncu âyette şöyle denilmektedir: «O hâlde, sen yüzünü bir muvahhid olarak dîne, Allah'ın o fitratına çevir ki, O insanları bunun üzerine yaratmıştır.» (ç.)

ve Doğu dinleri, özellikle Budizm ve Hinduizm), materyalizm (çeşitli şekilleriyle), Batı liberalizmi, nihilizm, ekzistansiyalizm ve Marksizm kategorileri içinde ele ahnabimektedir.

Marksizm'den başka bu ideolojilerin tümü, dinî olsun olmasın, parçalı, tek boyutlu ve tek yanlı ideolojiler niteliğindedir, ve her birini özel boyutu içinde karşüayabilecek olan da yalnızca Islâm'dır. İslâm, Hristiyanlık ve Doğu'lu mistik dinleri tümüyle din olarak karşılar; materyalizme felsefî yönden karşı çıkarken, ekzistansiyailzm'le ise antropolojik ve ahlâkî açıdan kavga eder. Liberalizmle sosyal ve ekonomik sorunlar üzerinde dövüşür. Nihilizmle herhangi bir ilgisinin olup olmadığmı belirtmeğe gerek bile yok, çünkü nihilizm her şeyi reddeder.

Bütün bunlardan yalnızca Marksizm, tam ve çok yönlü bir ideoloji ortaya koyabilmiş olup, İslâm, bir din ve bir ümmet olarak onunla her bakımdan çelişir. Bütün yeni ideolojiler arasında Marksizm, insan hayatının her yönünü — maddî ve manevî, felsefî ve pratik, ferdî ve sosyal — kendine özgü materyalist dünya görüşüne dayandırmaya çabalaması açısından bir tanedir ve benzersizdir. Bu nedenle sistem, insan hayatının her yanma materyalizm felâketini bulaştırır. Bütün tarihî dinler arasında yalnızca İslâm böyle bir •skapsama sahiptir. Kendini, sadece Allahla insan arasındaki ilişkileri düzenlemeye veya (Hristiyanlık ve Budizm'in yaptığı gibi) ruhun arındırılmasına hasretmez; felsefî bakış açısından kişinin güncel hayatına varıncaya kadar, insan hayatının çeşitli yönlerini kapsayan bir ekol olarak tanıtır kendini. Dolayısıyle, bu iki ekol insanların önünde durup, onları iki zıt zihnî temel ve dünya görüşünden birine çağırır.

Bu ikinin hiçbiri bölünmeğe razı değildir. Her şeyden önce, ikisinin de, ayn dünya görüşlerine uygunlukta, birbirine 180 derece zıt, herhangi birine bir unsur veya yönü katmak ve çıkarmanın bütün yapıyı yıkmak anlamına geleceği biçimde unsurları, bölüm ve boyutları vardır. İkinci olarak, bir ideoloji, tek bir ruh ve özle temel ilişkisi olan bir bütündür ve benzersiz bir raison d'etre (hikmeti vücud) 'a sahiptir. Kendini oluşturan parçalarına ayrıştırmaya çalışmak, ideolojiyi öldürüp, sonra da cesedi parçalamaktan farksızdır.

İşte, bundan dolayı iki ideoloji, bütünüyle gelişmiş iki sistem olarak her yönden birbirinin karşıtıdır, ve bu yüzden, Henry Martinet'in vardığı sonuçla, «son yüzyılda zaman zaman ortaya çıkan uygun politik ve ekonomik şartlara rağmen, Marksizm, (Uzak Doğu ve Lâtin Amerika'nın aksine) müslüman ülkelerin hiçbirinde başarı kazanamamıştır. Bunun nedeni yalnızca İslâm'da aranmalıdır. Niçin? Çünkü, Hristiyanlık ve Budizm'in aksine İslâm, Marksizm'e, yalnızca felsefî açıdan değil, aynı zamanda her bakımdan karşı kor, çünkü Marksizm'in her iddiasına karşı İslâm'ın da bir iddiası vardır.»

Marksizm, materyalizme dayanıp, insanın ilk kaynağının toprak olduğunu kabül ettiğinden, hümanizmi, insanı bir nesne statüsüne indirgemek düzeyinde son bulur.

İslâm, İlâhî hümanizmini tevhid'e dayandırdığından, bilimsel düzeyde insanı, topraktan gelme olarak tanımlarken, varoluşu açıklama düzeyinde, onu topraktan Allah'a ve tabiat ötesi mutlak değerlere yükseltir.

Marksizm, İnsanî değerleri, üretim modeline dayanan sosyal üst yapıyla iligili göreceli değerler olarak gördüğünden, hepsini maddî yarar düzeyine indirgeyiverir.

İslâm, değerlerin insan neslindeki İlâhî niteliklerden geldiğini savunduğundan, her ne kadar ekonomiye ayrı bir yer verse de, üzerine bu sistemler değerini yerleştirerek, maddeyi idealden ayırır. İnsanın, varoluşta toprak/Allah ikilemini yansıttığına, inandığın dan, insan hayatındaki kâr ve değer ikilemini, mistik dinlerin ve Marksizm'in yaptığı gibi birini diğeri uğruna inkâr etmek zorunda kalmadan açıklayabilecek durumdadır.

Marksizm, Hegel dialektiği ve materyalizmi birleştirip, maddî üretim araçları kavramını da ortaya sürerek, irade sahibi insan anlayışını tümüyle yıkan ve sonunda, insan sorumluluğu ilkesine hiç bir haklılık payı bırakmayan aynı üretim araçlarına bağlı materyalist bir determinizme vanr.

İslâm, toplumun düzenleyici ilkelere sahip ve insan tarihinde görülen sürekli evrim hareketinin de bilimsel kanunlara bağlı olduğunu kabül eder. Fakat, insan iradesini (üretimin veya toplumun ihtiyaçlarının ister istemez ortaya çıkan bir ürünü değil), evrensel Varlık İradesi'nin bir dış yansıması olarak gördüğünden, onu hiç bir zaman korkunç materyalistik determinizmin çukuruna fırlatıp atmaz. Yine, tevcih veya, emiş' (hübut) ilkesini de ilân ederek, insanlığı, Do ğu'lu dinlerin yakalandığı tanrısal determinizm (cebriye) bağından da kurtarır.

Marksizm, dini inkâr etmek istediği zaman, insanı evrende Tann'nın yerine koyup, Tanrı'yı da İnsanî özün bir dış yansıması olarak tarif eder. Fakat, tarihî materyalizmi açıklamak istediğinde, bu aynı, Tanrı' nm yaratıcısı olan insanı üretim araçlarının bir ürünü yapıverir!

İslâm insanlığı, Allah, insan ve tabiatın anlamlı ve amaçlı bir âhenk gösterisi sunduğu bir '.tevhid' dünyasına yerleştirir. Âdem'i, insan türünün ilk ve ana özü olarak, ruhla madde arasında, Allah'ın kendi ruhundan üflediği toprak olarak takdim eder. Daha da ileri giderek, İlâhi emaneti bütünüyle ellerine teslim eder; böylece, insan sorumluluğu ilkesi için maddî temellerin ötesinde bir temel ortaya kor. Havva ve İblis hikâyesindeki isyan kavramıyla, İslâm, 'eros' ve 'logos,' (5) ilkelerini insanın özüne yerleştirip, insan iradesinin tanrısal önyazgıdan bağımsızlığını förmalize eder. 'İniş' (cennetten yere) ilkesiyle, zorluklar ve ızdıraplar arasında iradesi, aşkı, bilinci ve sorumluluğuyla cenneti gerçekleştirsin ve nihaî kaderini kendi iki eliyle tayin etsin diye insanı dünya hayatına gönderir. Öldükten Sonra Dirilme, «kişinin iki elinin gönderdiğini göreceği gün» (79:40) dür.

İbadet, bilinçli ve ihlâslı olduğu zaman, bütün mutlak kutsal değerlerin bir göstergesi olduğundan, ibadet eden (âbid) bu değerleri, kendi varlığındaki nisbî insan modelinde besleyip geliştirir. Bu şekilde, bir içtenlik hâli içinde aslî varlığını sürdürür, duygularını arıtır, gerekli oluş ve yükseliş yolunda emin adımlarla yürür ve «toprak» (nesnel maddî varlık) tan uzaklaşma duygusu kazanır. Varlığını (bir dünya görüşü ve ahlâk felsefesi olarak, ve aynı şekilde, hem bir yaşama yolu ve hem de hayatın temel ve nihaî anlamı

(5) «Eros»; eski Yunan'da aşk tanrıçası; aşkı temsil ediyor. «Logos»; bazı eski filozoflara göre, tanrısal aklın kaynağı; akıl ve düşünceyi temsil ediyor, (ç.)

olarak) 'tevhid' temeline dayandırmakla, kurtuluşa erer. (6)

Islâm ve Marksizm'in insanlığı karşıladığı karşıt yollar, aşağıdaki örnek çiftlerinde özetlenebilir;

1. Marksizm, tümüyle materyalist bir dünya görüşüne dayandığından, dar maddî çerçevesinin dışında, insanlığı özü, nitelikleri veya evrimci durumu yönleriyle yükseltemez; onu amaçsız ve bilinçsiz bir ta biat sınırları içinde bütün diğer varlıklarla birlikte aynı sıraya koyar.

Islâm, tevhidi dünya görüşüne dayanarak, insanı ilâhî bir öz olarak tanır, ona tabiat ötesi nitelikler bahşeder, evrimini sonsuza doğru uzatarak, insanlığı, boyutları bilimlerin bile gösterebildiğinin ötelerine varan canlı, anlamlı ve sonsuz bir evrene yerleştirir.

2. Marksizm, yalnızca klâsik fizik maddesi kavramını kabül etmekle, her şeye materyalist açıklamalar getirdiğinden, insanlığın soylu önceliği ve aslî üstünlüğü hakkında bütün söylediklerini geri almak zorundadır. Filozof ve hümanist Marx'm öngördüğü muhteşem varlık — tanrı'nın yaratıcısı — birden bir mal parçasına, san'at, ziraat veya sanayide kullanılan araçların bir ürünü durumuna indirgenmektedir.

İslâm, madde dünyasını ve insanın ilk fıtratını Yüce Varlığın ve Mutlak Bilinç'in iki işareti (âyet) olarak görüp, insanın çevresi, çevrenin de insan üzerindeki karşılıklı etkisini kabûllenebildiği gibi, insan sebep sonuç zincirinde bir sebep olarak hareket ettiğinden, tabiî ve sosyal karar ve tesbitlere başvurmadan insa(6) Bu nedenledir ki, İslâm'ın Tebliğ'cisi görevine yalnızca tevhid'i ilân etmekle başladı ve tevhid'in nihaî amacının insanın kurtuluşu olduğunu belirterek, kendini üç yıl bunun tekrarına hasretti: «Lâ ilahe ill'allah, de ve kurtul.»

nın mevkiini yüceltebilir. îıısamn üstünlüğü maddenin veya araçların üstünlüğüne dönüşmesin diye, insanlığı sosyolojik, tarihî ve materyalist tutuculuk çukuruna düşmekten korur.

3. Marksizm, maddeci gerçekçiliğe (materyalist realizm) kesinlikle bağlı kalarak, değerlerden sözetme veya değerleri temel alarak yargılarda bulunma hakkından vazgeçer.

İslâm, değerler için tecrübe alanının dışında mutlak bir kaynağın bulunduğuna inanarak bu değerlerin doğruluğu üzerinde mantıki yargılarda bulunabilir.

4. Marksizm, insanı, değişken yapıların ve şartların bir toplamı olan sosyal çevresinin ürünü olarak gördüğünden, insan özü veya insan gerçeği gibi değişmez bir ilkeyi kendine temel kabül edemez. Hem Allah'ı, hem de ilk insan fitratını inkâr ederek, ahlâk sistemini oluşturan İnsanî değerler için gerçekçi bir temeli bir yana atmış durumdadır. Sonunda, Lenin'in dediği gibi, «ahlâk ilkeleri üzerinde yapılan her konuşma yalandır» hükmü ortaya çıkar.

İslâm nasıl, tabiatta bilimin üzerine oturduğu değişmez ilkelerin varlığını kabül ediyorsa, öyle de, ilk fitratımızda da değişmez ilkelerin bulunduğuna ve bu ilkelerin ahlâkın temelini oluşturduğuna inanır. İs lâm'a göre, İnsanî değerler, tıpkı tabiat kanunları gibi gerçekçidir ve gösterilebilir. Bu değerleri sosyal geleneklere denk sayan ve ekonomik ve sosyal materyalizmin derinliklerine gömen Marksizm'in aksine İslâm, onları: insanın ilk fitratına yerleştirip, insan bilinci üzerinde parlayan Mutlak'm yansımaları şeklinde göstererek, bütün varlığıyla maddî hayatın değişken, ama yine zorlayıcı şartlarından ve gerekliliklerinden kurtarmaya çalışır.

5. Marksizm, tarihî ve sosyal değişimleri açıklayabilmek için «dialektiğ»i «materyalizm» e ekleyerek, insanın üstünlüğünden vaz geçip, bu kör çelişkiler sürecinin bir oyuncağı olduğu materyalist determinizme varmıştır. Bunun sonucu olarak da, hümanizm yoluyla ileri sürdüğü her şeyi inkâr ederek, insanlığı bütün hürriyet ve sorumluluğundan yoksun bırakmakta dır.

İslâm, insanm oluşumundaki bu çelişki unsurunu nu görerek, hürriyeti veya onun sonucu olan sorumluluğu inkâr etmeyip, aksine bu çelişkiden kaynaklandıklarını kabül eder. İnsanı çelişki içinde, çamur ve İlâhî ruhtan oluşan çift özlü ve herhangi birini diğerine tercih edebilecek irade sahibi bir varlık olarak tanımlar. İnsanî sorumluluğu onu, dünyalık yansını gelişmesi uğruna İlâhî yansının hizmetine vermeğe ve böylece varoluş parlaklığını ve ruh temizliğini gerçekleştirmeğe teşvik eder. Bu yolla insan varoluş ikilemini tevhidde yok edebilir ve üâhî özellikler kazanabilir.

Marksist dialektiğin materyalizme eklenmesiyle, doğal olarak insan iradesini ve bu iradenin sonucu olan İnsanî sorumluluğu inkâr eden materyalist bir determinizmin doğduğunu görüyoruz: sorumluluk iradeden kaynaklanırken, insan iradesinin dialektikten kaynaklandığı sanılıyor.

6. Marksizm, Hegel dialektiğini, idealizme bağlı bir dialektik olmaktan çıkanp, realizme bağlı bir dialektik hâline getirerek «tersine çevirmiş» tir. Fakat, bu Heracleitus (Heraklit) dialektiğini mahvetmiştir, çünkü, her ne kadar Heraklit, her şeyin sürekli bir hareket ve değişim içinde olduğunu öngörüyorsa da, bu değişimin yanısıra iki değişmez ilkenin varlığını da kabül eder: biri ateş ve diğeri 'logos'. Bu da gösteriyor ki, dialektik, (Marx'm benimsediğinin tersine) daha baştan mistik bir görünüm arzetmektedir. Bu gerçeği, eski Yunanistan'da yetişen Heraklit'in felsefesinden, ondokuzuncu yüzyılda yetişen Hegel'in felsefesine kadar bütün Batı felsefeleri ve Zerdüştlük, Lao Tzu'nun Taoizm'i, Manihaizm, Hinduizm, Budizm ve İbrahim! dinler (Yahudilik, Hristiyanlık ve İslâm) gibi bütün büyük Doğu'lu dinler kanıtlamaktadır. Bütün bunlar, dünyayı çelişki ve değişim (yani, doğum ve ölüm) ilkesine göre açıklar.

Heraklit, kutsal ve sonsuz özü sembolize etmek için ateşi,^tümden değişrıiekte olan bir evrendeki değişmez düzen ve âhengi sembolize etmek için de 'logos'u kullanırken, tipik bir mistik dünya görüşü sergiler. Marksizm, dialektikteki bu iki değişmez ilkeyi reddederek, evrende veya insanlıkta herhangi bir değişmez yönü veya sonsuz düzeni inkâr etmiştir. Bu şekilde, hümanizmi, bir akış olarak değil, ortasında tutunacak hiç bir şeyin olmadığı birbiri peşisıra gelen dalgalar olarak ifade ediliyor.

7. Berth'in deyimiyle, «Marksizm, üreticilerin felsefesidir.»

Kur'ari'm diliyle İslâm, hidayet felsefesidir.

8. Marksizm, Tann'yı insanın yarattığını varsayar. Böylece göklere yükselttiği insan orada oturacak hiç bir tahtın olmadığını görür; ters çevrilmiş ve aldatıcı bir dialektiğin gücü, üretim araçlarına ve üretim modeline teslim edilip, tarihî bir determinizm işkencesine mahkûm kılman insanı birden yere çakıverir.

İslâm, insanın madde dışı bir tabiatı olduğunu kabûl eder. İnsanı Allah'ın yarattığı inancıyla, ona tabiî ve maddî karar/tesbitler karşısmda bağımsızlık verir. İnsanın cennetteki önemli isyanından sözederken, onu, Yaratıcısı'ninkinden bağımsız bir iradeyle donatıp, ilâh' önyazgmm bağlarından kurtarır. Bu şekilde, insanı, irade sahibi ve gökle yerin tutsaklığından kurtulmuş bir varlık olarak tanıtmakla, gerçek hümanizme varır. Sonra, insana, bütün dünyanın kaçındığı, fakat insanın kabül ettiği ve (tabiat kuvvetlerini sembolize eden) bütün meleklerin önünde secde etmesine neden olan emaneti takdim eder. Son olarak, İslâm insana Allah'ın tabiattaki halifesi gözüyle bakar ve onu, bir tür tabiat hâkimiymiş gibi, dünyayı emrine alıp, zorluklar ve işkenceler ortasında ben bilinciyle kendi kaderini çizmesi için bu dünyaya gönderir. Böylece o, ben bilinci içinde geri Allah'a dönebilir.

İnsanlık ve hümanizme böyle bir felsefî yaklaşımın, «üreticilerin felsefesi» nin yaklaşımından ne kadar çok uzakta olduğunu görüyoruz.

İslâm'ın çağdaş büyük öğrencisi İkbal, bu noktada son sözü söylemiştir: «İslâm ve Komünizm'iıı ikisi de, insandan sözeder ve onu kendilerine çağınr; fakat komünizm, insanı Allah'tan toprağa çekmek için sancılanırken, İslâm, tersine topraktan Allah'a yükseltmeğe çabalar.»

İslâm ve Marksizm'in insanlık yolunda zıt yönler izlediğini ve ancak birini inkâr etmekle diğerini kabül etmenin mümkün olabileceğini açıkça görüyoruz.

Özellikle, İslâm'ı, insanlığı modern felâketlerden kurtuluşa götürecek biricik yol olarak görenler, Marksizm'in çağdaş öğrencilerinden Andre Piettre'in gerçek yüzünü ortaya koyan şu sözlerini dikkatle incelemelidirler:

«Marx'm düşünce ekolü gerçekte parçalanamaz? o kendini, insan ve evren üzerinde her şeyi kucaklayıcı bir perspektif olarak sunuyor! işte onun ba

şı ve sonu budur. Dolayısıyle, bu ekol, kesinlikle dinlerin yerine geçerek, onlara karşı şiddetle savaşır.»

İnsan ve evreni konu alan bütün ideolojilerle karşüaştınldığında, İslâm için de aynı sonuca varılabi lir.

★

Sonuç yavaş yavaş görünüyor. Bütün Rönesans sonrası insancıl aydınların insanı dinden kurtarma görevini üzerine alacağını umdukları hümanizm, son yüzyılların tüm inkârcı ekolleri için kutsal bir inanç rüknü hâline gelmiştir. Ama yine de, bir mantık süzgecinden geçirilir geçirilmez kutsal havasmı yitirip, bir takım edebî ifadeler gibi, gerçek hayatta hiç bir kullanımı olmayan ütopik değerler veya Eflâtunî hikmetleri hatırlatan bir aylâk düşünce oluveriyor.

Gerçek hümanizm, insandaki, ahlâk sistemini ve dinî kültürel mirasını oluşturan üâhî değerler birikimidir. Modern ideolojiler, dinî inkâr ettiklerinden, bu değerleri anlayıp, açıklayamazlar. Sonuçta, kendilerini şaşmaz realist olarak ilân etmelerine rağmen, Eflâtun'dan daha idealist olmakta ve öyle ki, insanlığı fanatik materyalizmlerine bile karıştırmaktan çekinmemektedirler.

Zavallı insan — aradığı kurtuluş ama, bula bula bulduğu ise hep felâket. Güçlülerin ve köle tüccarlarının zulmünden kaçmış, büyük dinleri kabül ederek peygamberlerin izinden gitmiş, kavga vermiş, şehid olmuş, ama yine de sonunda Magi'nin, (7) Sultanla . (7) Magi: Eski Medya ve İran'da ruhban sınıfı, (ç.)

nn, Brahmanlann ve en korkuncu, göksel tannnm temsilcisi olarak, yeryüzünü zâlim Yehova gibi idare edip, politikanın, mülkiyetin ve inancın dizginlerini elinde tutan ve zihinle bilimi hizmetçi kılan, tepesinde Papa'nm oturduğu Orta Çağ Kilisesinin karanlık ve ölüm saçan fesadına tutulmuş...

Nesiller, bir Rönesans yapmak, insanlığı, din adına kendisine yapılanlardan kurtulsun diye bilim ve hürriyet yolunda harekete geçirmek için kavga etti, kurbanlar verdi.

İnsanlık, liberalizme vararak, kurtuluşunun anahtarı diye, teokrasi yerine demokrasiyi kabül etti. Bu kez, demokrasinin teokrasi kadar aldatıcı olduğu, zâlim bir kapitalizmin tuzağına düştü. Liberalizm, yalnızca, saldırı ve yağmalamada birbirleriyle yarışan atlılılara hürriyetin tanındığı bir arena olarak kendini gösterdi. İnsanlık yine, bilim, teknik ve günlük hayatı, çevresini çılgın ve sürekli artan kâr hırsı ve arayışlannm sardığı bir alana döken kontrol edilemez güçlerin talihsiz kurbanı oldu.

Eşitlik için, makinanın korkunç derecede hızlandırdığı baş döndürücü kişisel hırs girdabından kurtulmak için duyulan arzular,

insanlığı komünizmle biten bir isyana sürükledi. Bu komünizm ise, kısaca, Orta Çağ Kilisesinin aynı fanatik ve ürkütücü, fakat bu kez, tanrısız gücünü temsil ediyor. Onun da papaları var, fakat Rabb adına değil, proleterya adına hükmediyorlar. Bu mutlak despotlar ve «biricik patronlar» da sözde peygambersel ve manevî şerefler iddia edip, kendilerini bilim, inanç, ahlâk, san'at ve edebiyat konularında yetkili görebiliyorlar.

Adalet adına, Batı kapitalizminin zulmünden ve sömürüsünden kaçan insanları ezmeğe kalkan Komü.

nizm, hürriyet âşığı eski bir müslüman şairin duygularını akla getiriyor:

Hey, Mervan oğullarının zulmü geri dönüp

gelecekmiş

Abbas oğullarının adaleti ise, ateşlerle yandı!

Ama, ruh asla ölmez. Kur'an'm sözünü ettiği ruhu kasdediyorum; kişinin ruhunu değil, çağların toprak serptiği cesetlere, kurtuluş özlemleri içindeki insan ruhu için kazılmış şu sessiz mezarlardan kalkmaları için üflenen İsrafil'in sûru gibi hayat veren ve dirilten İlâhî ruhu. Sonra — yeni bir mayalanma, yeni bir diriliş başlıyor ve insanlık yeni bir çağda hayatı yeniden karşılıyor.

Şimdi bu ruh, insanlığın varoluşçu bir ölüm noktasına ulaştığı bu yüzyılın bedenine üflenmiş durumda ve hürriyet arayışında öylesine büyük işkenceler çeken, Batı kapitalizmiyle acı tecrübeler geçirip, başını kör Komünizm duvarına vuran bu insanlık, meyhaneye varan bu yolla, tapmağa varan şu yol arasında, Üçüncü Dünya'nm izleyeceği bir üçüncü yol arıyor.

Gelecek daha büyük ve daha yakın bir kurtuluş içinde görülüyor; çünkü, kapitalist ve Marksist dünyalarda güçlü ruhların, ben bilincine erip, kapitalist mekanizmanın gürültü ve debdebesinden başlarını kaldırarak, amaçsız bir liberalizm ve sahte bir demokrasi cilâsınm tuzağında tek boyutlu, yoksul, kendinden uzaklaşmış ve İnsanî kimliğini yitiren bir insanlığın korkunç şekil değiştirişine karşı çıktıkları bir gerçektir artık.

Burada şunu da belirtelim ki, toplumu her yönden kuşatan bu güçlerin dişlerinin ortasında belirmektedir bu ruh. Kurtuluş çağrıları, çevresinde örülmüş yüksek ve kaim duvarları aşarak çağın kulaklarına erişip, günbe gün daha da derinlere işliyor. Oluşmakta olan geleceği tasvir etmek belki daha çok erken, ama onun genel yönünü şimdiden görebiliyoruz.

Bütün yeni haykırışların ortak özelliği, Batı Kapitalizmi ve Komünizmi'nin ikisinin de insanlığı sürüklediği yolların bir insanlık felâketinde bittiği ve insanın kurtuluşuna giden yolun her ikisinden de dönmekte olduğu inancıdır.

Bu ortak olumsuz görüşten ayrı olarak, bütün bu haykırışlar ve arayışlar için olumlu bir yön de gözlemlenebiliyor.ruhu araştırma.

Bütün bu arayışları, dine dönüş olarak yorumlamakla belki aşırı derecede iyimser görülebiliriz, ama kesinlikle diyebiliriz ki, manevî bir eğilim göze çarpmaktadır. Bu (dışardan) çelişir (görünen) her iki dünyadaki insanlık felâketini hoş karşılamayan pek çok aydının sözlerinde, açık veya gizli olarak bugünün felsefî ve ahlâkî materyalizmine karşı, gerçek İnsanî özün saptırrlışma ve tabiat ötesi İnsanî değerlerin yitirilişine karşr bir isyan seziliyor. Bir tanesi, insan tabiatının derinliklerinden doğup parlayan, insan varlığını aydınlatan, hayatını ışıklandıran, tabiî dünyaya ruh üfleyip, sevgi ve değerleri yaratan «şu Ahura güneşi» nin yitirilişine yas tutuyor.

Bugün, felsefe alanında, Heidegger, Hegel ve Feuerbach'm düiyle konuşmuyor. Bilimde, önde gelen yeni fizik bilginlerinden Max Planck, Claude Bernard'm fikirlerine karşr çıkıyor. Heidegger, insanlık için îsa'yı arıyor, Planck ise fizik dünyasında Allah'ı arıyor. Modern yaşantının boşluğuna ve saçmalığına dikkat çeken modern san'at ve edebiyat, modern insanın şekil değiştirişini ve çevresini saran karanlık ve ölümcül yalnızlığı eleştiriyor. Eliot, Strindberg, Guenon, Pastemak, Toynbee, Erich Fromm, Senghor, Ömer Uzgan, Ömer Mevlüd hepsi de, şu veya bu şekilde ışığı arıyorlar. Ünlü bir çağdaş fizyolog olan (vücud dışında canlı dokuları korumak ve kan damarlarını aşılamak üzerine çalışmalarıyla iki nobel ödülü sahibi) Alexis Carrel bile, kişinin ahlâkî ve fizyolojik gelişmesiyle, ahenkli büyümesinde güçlü bir faktör olarak, «kendi kendine merhamet» ten sözediyor.

Komünist dünyanın kapalı şatosunda bile bir mesih ruhunun doğup, İnsanî bir rönesansm oluştuğunu seziyoruz. Devletin gittikçe daha bir kuvvetle dine karşı çıkmasına, egemen partinin, yeni aydın ve san'atçılar kuşağını hareketsiz bırakmak ve dialektik materyalist dogmanm dışına taşmasını önlemek için harcadığı çabalara ve «gerici» fikirleri, «burjuvazi» eğilimleri ve dinî

eylemleri bastırmak için yıldırıcı dü cünce kontrol araçları kullanmasına rağmen oluyor bu.

Bugün, insanın kurtuluşunun Allah'ı inkâr etmeğe bağlı olduğunu sanan Marx'm ve «Tanrı ölmüştür» diye övünen Nietzsche'nin aksine, yine de, Sartre gibi inkârcı bir filozof bile, evrende Allah'ın olmayışından «sancılı bir üzüntüyle» sözedip, bunda insanın ve varlığın saçmalığının kaynağmı ve değerlerin yitirilişini görebiliyor.

Otuz yıl önce İkbal şöyle bağırıyordu: «Bugün, insanlık, evrenin manevî bir yorumuna her şeyden daha çok muhtaçtır.» îkbal'in sözlerinde üstün kapalı belirtilmişse de, biz yine şunu eklemeden kendimizi alamıyoruz: «İnsanlık, insanlığın da manevî bir yorumuna muhtaçtır.»

Belli ki, iki bölgeyi ayıran sınırın üzerinde duruyoruz — birinde, insanlığı kurtaramayıp, felâkete sü

rükleyen ve yeni ruhun hayâl kırıklığı içinde geri çekilmesine neden olan Batı medeniyeti ve komünist ideoloji; diğerinde kurtuluş arayışı içinde yeni bir yol ve yeni bir yön bulmaya çalışan ve asli fitratını kurtaracak olan insanlık. Bu karanlık ve zevksiz dünyanın üzerine, yeni bir güneş gibi kutsal bir lâmba asacaktır o; bu lâmbanın ışığında, kendinden uzaklaşmış olan insan yeniden ilk fitratım algılayacak, kendini yeniden keşfedecek ve kurtuluş yolunu açık seçik görecektir.

Bu yeni hayat ve harekette başlıca rolü İslâm oynayacaktır. Her şeyden önce, pak 'tevhid' ilkesiyle, evren hakkında, mantıki ve anlaşılabilir olduğu kadar, soylu ve ideali ve derin bir manevî yorumda bulunur. İkinci olarak, Adem'in yaratılışı felsefesiyle, İslâm, hümanizminde hür, bağımsız ve soylu, fakat, İlâhî ve ideal olduğu kadar, yeryüzün gerçeklerine tümüyle uygun b*r öz kavramını ortaya koyar.

Bu yargımız, şu bakımdan da tümüyle doğrudur: İslâm, tek bir felsefî veya manevî ihtiyaca cevap vermekle, veya tek bir ahlâkî görüş açısı sunmakla yetinmeyip, gerçek hayatta insanın üstünlüğü ve «tev hidî» dünya görüşünü gerçekleştirmeğe çalışır. Öznelci (subjectivist) felsefe ve mistik dinlerin tersine, insan varlığında, kutsal cismanî, inanç davranış ve fikir eylem ayırımlarını kabül etmez. Louis Gardet'nin dediği gibi, «İslâm, hem bir din, hem de bir ümmettir.»

Kapitalizm ve Marksizm'in atılmasıyla başlayan bu gelecek, ne önceden tesbit edilmiştir, ne de önceden hazırlanmıştır. Bilâkis, kurulmasını beklemektedir. Bunun yapılışında, yüzyılların getirdiği donukluk, bâtıl inanışlar ve lekelerden kurtulup, canlı bir ideoloji hâlinde uygulamaya konulduğu zaman, en önemli ve gerekli görev kuşkusuz îslâm'm olacaktır.

Bu, gerçek îslâm aydınlarının görevidir. Yalnızca bu yolla, İslâm — bir inanç rönesansı ve tepkiyle, yalnızlıktan kurtulduktan sonra — günümüzdeki inançlar savaşma katılabilecek ve özellikle, merkeze hükmederek, yeni İnsanî ruhun yeni bir dünya ve yeni bir insanlığa başlama aracı peşinde koştuğu çağdaş düşünceye bir örnek olma hizmeti görecektir.

Bu, hiç de olmayacak bir öneri değil, bir görevdir. Yalnızca İslâm'ın aslî çağrıları bunu gerektirmekle kalmaz, aynı zamanda Kur'an bunu, İslâm'ın gerçek izleyicilerine açıkça emreder: «Doğu da Allah'ın, batı da... Böylece sizi vasat bir ümmet yapmışızdır, insanlara karşı şâhidler olasınız, peygamber de sizin üzerinize tam bir şâhid olsun diye...» (2:142, 143'den)

İslâm'ın diğer ideolojilerle, özellikle insan sorunuyla ilgilenenlerle olan karşılaşması ve onlara karşı çıkışının derecesi, çağrılarının derinliği ve genişliği kadar kapsamlı ve etkilidir.

MİSTİSİZM, EŞİTLİK VE HÜRRİYET

İstiyorum ki, mezheb sınırlarımızdan gerçekten çıkp, içinde yaşadığımız dünyayı ve bu dünyayı dolduran tabiatı ve insanlığı keşfedelim. Tabiat ve insanlık, hiç bir kuşkuya yer bırakmayacak derecede iki temel konudur. Bu iki konuyu ve aralarındaki ilişkiyi keşfetmek için ve insanın hareketleriyle yaşantısını keşfetmek için, tarih boyunca din, felsefe veya insan düşünce ve eylemiyle ilgili diğer alanlar olarak ortaya çıkan bütün zihnî ekol ve deneyimleri göz önünde bulundurmalıyız. Bütün bunları bir arada ele aldığımızda, üç temel akıma rastlarız; bütün diğer konular, ya bu üçün kollan, ya da tümüyle ikinci derecede sorunlar olarak kendilerini gösterir. Bu üç temel akım ise, mistisizm, eşitlik ve hürriyettir.

Mistisizm, en geniş anlamıyla Doğu'da da, Batı'* da da her zaman var olagelmiştir. Doğu'da ortaya çıktığından sözedilmesinin ve Doğu'lu bir çehre takınmasının nedeni, yalnızca Şark ruhunun mistisizme meyilli olması değil, daha çok, medeniyetin önce, düşünce, kültür ve büyük dinlerin doğum yeri olan Doğu'da doğmuş olması sebebiyle, mistisizmin de, doğal olarak aynı yerde

ortaya çıkmış olmasıdır. Batı dünyasının vahşi ortamında, insanlık henüz medeniyete erişmemişti; dolayısıyle, bu yüce mistisizme sahip olamıyacaktı. Fakat, genellikle, mistisizm, insan tabiatının içinden gelen bir şeydir.

Bana öyle geliyorki, bir materyalist olarak saldırılara uğrayan Darwin bile, insan maneviyatı gerçeğini tasdik etmede bir başka kişiden daha ileri gider. Bilimsel dille Darwin şöyle der: «Evrim, insanın dışındaki yaşama biçimlerinde, bitkilerde ve hayvanlarda maddî, psikolojik ve bedenî bir şekle büründü: bitkisel hayat yayıldı; sonra amip ve diğer hayvansal yaşama biçimleri ortaya çıktı, her bir tür diğerine daha bir evrim geçirmiş olarak dönüştü. Sonra, ilk insan, hayvanların en çok evrim geçirmiş şekli daha da evrimleşti; örneğin, avuç içindeki kıllar döküldü, alnı genişledi, çenesi büzüldü ve kuyruğu kayboldu; iki ayağı üzerine kalktı; insan var oldu.» Bu noktadan sonra, insan evrimi fizikî değil, içte ve manevî düzeydedir.

İnsanın yollarının ve maymun insan ve kendi İnsanî yollarına ilk olarak koyulan ilk insanların bu şekilde ayrılmalarına neden olan şey, mistik duygunun ortaya çıkışıydı. Bu şekilde, — Doğu'lu olsun, Batılı olsun — ilk insan, belirtmemiz gerekiyor ki, zihnî veya bilimsel değer olarak değil de, ilk şekliyle bu duyguya sahiptir. Bu insanın bazı kayalar ve bir put karşısındaki duygulan, bazı şeylerde algıladığı ürpertici nitelik, kendi varlığında onlar arasında hissettiği esrarengiz bağ mistik duygu ve mizacının kaynağıdır. Yine de, böyle bir durum, insanlığın ilkel mertebesi olduğundan, bu semboller değersizdir. Doğu mistisizmine böylesi derinlik ve ululuğu kazandıran, Doğu medeniyet ve kültürünün ulaştığı yükseklikti.

Bir dinin gelişmesi, izleyicilerinin ilerlemesine bağlıdır. Bunu genel geçer bir kural olarak kabûl edebiliriz. Hindulann, — bir yüzyıl öncesine kadar — müslümanlar tarafından, nasıl geriliğin, yıkılışın, 'şirk'in ve cahilliğin timsali olarak görüldüğünü biliyoruz; ineğe taptıklarından vs... Ama, şimdi Hinduizm hakkında yazılan kitabları karıştırıyoruz da, İslâm hakkında yazılanlarla karşılaştırma bile kabûl edemediğini görüyoruz. Radhakrişnan, İneğin kutsallığı üzerinde felsefî yorumlarla dolu bir kitab yazmış ki, bizim 'tevhid' üzerinde hiç öyle bir eserimiz yok. Şimdi de, Hindu aydınlar, dünyanın en yüce felsefî düşüncelerinden hiç de aşağı kalmayan yorumlarda bulunuyorlar 'Şirk' ve Hindistan'ın sayısız tanrıları üzerinde. Ama, bizim son derece gelişmiş (en azından tarihî bakımdan, Hindularmkinden iki bin yıl daha eski) bir dinimiz var; gel gör ki, bizim elimizde bayağılaşmış ve zavallılaştınlmış...

Ne olursa olsun, mistisizm, aslî insan fitratından kaynaklanan zihnî bir akımdır. «Mistisizm» kelimesi en geniş anlamıyla, bu dünyadayken insanların sahip olduğu iç sezgi, içten gelen kavrayış duygusu demek olup, bu anlayış duygusundan kim yoksun olursa, öz anlamda, İnsanî aşamaya henüz varamamış durumdadır. (Darvvin'in deyimiyle) yalnızca kuyruğunu yitirmiş ve kılını dökmüştür daha. Aksi durumda, dünyalık ve maddî hayatımızda, bu göğe ve tabiatm bu düzenine baktığımızda, ürkmemek elimizde değildir.

Bu ürkme duygusu, insanın tabiatla olan ilişkile rindeki bazı eksikliklerden ileri gelir. Yani, insan niteliğindeki insan, tabiatm daha fazla doyuramıyacağı ihtiyaçlar hisseder. Niçin doyuranlasın? Çünkü, tabiat, insanın ve ineğin, hayvanın ve bitkinin yanyana yaşadığı bir evdir; hayvanların ihtiyaçlarına göre yapılmıştır o. Bu tabiatın dünyasına gelen insanın, tabiatın, yani, hayvanlarla paylaştığı evin doyuramıyacağı bazı ihtiyaçları vardır, işte bundan dolayı, bu dünyada bir yabancılaşma, bir kaçma ve sürgün duyguları doğuyor içimizde. Böylece, içimizdeki mistik ruhun fışkırdığı pınarları oluşturan bir susuzluk ve bir yabancılaşma duygusu hissediyoruz. Bu nedenle, tabiîdir ki, bu ihtiyacı, bu susuzluğu gidermek için, bu dünyada eksikliğini duyduğumuz şeyler üzerinde kafa yormamız gerekiyor. Tabiî olarak, madde üstü olan ihtiyaçlarımızın giderilmesi için tabiatın ötelerine bakmamız, ihtiyacını duyduğumuz şeylerin bulunabildiği yerlere gezinti yapmamız gerekiyor. Tabiatın dışına taştıkça, ona daha çok yabancılaşıyor, yalnızlık ve sürgünlük duygularımız daha da kuvvetleniyor. Bu yalnızlıktan kurtulup, bu sürgünden kaçmak için de, burada olmayan bir dünyaya çeviriyoruz gözlerimizi.

Tek kelimeyle, burada olmayan dünya «görünmeyen» (gayb) dir. Kısaca diyebiliriz ki mistisizm, insanın ilk fitratının bir dış yansıması ve görünmeyene doğru bir gezinti aracıdır. Fakat, nerededir bu görünmeyen? Bu soruya cevap verirken, belli bir mezhebin, mistik veya tasavvufî bir ekolün kucağına düşüyoruz; ama ben bundan kaçınmak niyetindeyim. Hepimizin ortak görüş noktası, özellikle görünmeyeni arayan ve davranış ve gelişiminin kaynağı burada yatan bir türe ait olduğumuzdur, diyeceğim. Eğer insanın gördükleri ve hissettikleri yeterli olsaydı, donup, durgunlaşacaktı; fakat, yeterli olmadığından, hareket ediyor, bu hareket de evrimini sağlıyor.

Eğer, bu mistik duygu kendinden çekip alınırsa, insan birden, son derece gelişmiş, akıllı, tabiata egemen, ihtiyaçlarını başarıyla karşılayan güçlü bir hayvana dönüşüverir — ama o, bundan öte bir şeydir. İnsana üstünlük ve soyluluk kazandıran bu mistik duygudur; bir kişi ne kadar çok gelişirse, bu ihtiyaç, bu susuzluk o kadar çok kuvvetle duyulur. Kendimiz üzerinde bir yargıda bulunacak olursak, daha çok gelişenlerin, daha çok doyumsuz olduklarını görürüz. Manevi gelişimi daha büyük olanların, daha az fizikî olan daha yüce ihtiyaçları ve hünerleri vardır; ve tabiat bunları daha az doyurabilir. Son derece açıktır bu durum. Gelişmiş, fakat Allah'a ve görünmeyene inanmayan, Dostoyevsky (bir anlamda dindar), Sartre (dinle ilgisi olmayıp, Allah ve görünmeyen fikrine karşı çıkan) ve Albert Camus (bütün kuşkuların ötesinde bir materyalist) gibi materyalistlere

baktığımızda da bunu açık seçik görebiliriz. Zihnî açıdan materyalisttir bunlar, ama ruhen değil, çünkü ruh hakkmdaki düşünce ve duyguları son derece gelişkindir, Allah'ın olmayışından üzüntü duyarlar.

Evet, — insanın görünmeye olan eğilimi onu alçaltır — diyen materyalistlerin aksine, biz diyoruz ki, insanı gerçekten alçaltan, var olana karşı eğilimidir. Tabiatta bulunmayan değerlerin peşinden gitmekle, o tabiatın üstüne çıkar ve türünün manevî ve aslî gelilişirnini güvenlik altın alır. İşte mistisizm, insanlığın içinde parlayan bir fenerdir. Maddî insanı, tabiatın sınırlarının üstünde ve ötesinde madde dışı bir varlık şekline dönüştüren bir katalizatördür o. insanı burada olmayana götüren bir çizgidir, insanın manevî evrimini oluşturan şey. Günlük hayatla ilgili ekonomik, politik, ahlâkî vb. hükümlerini göz önüne almazsak, bütün dinlerde bu tek mistisizm kökü vardır. Doğulu veya Batılı, tek tanrıcı veya çok tanrıcı olmak

bu durumu değiştiremez, çünkü bu konular, yalnızca dinin türü ve evriminin derecesiyle ilgilidir.

Şurası çok ilginçtir: Sartre, artık, (bir ondokuzuncu yüzyıl düşünürünün söyleyebileceği gibi) Allah yoktur ve din insanlara belâ olan bir hurâfedir demiyor. Bunun yerine, «Allah'ın yokluğu bütün varlığı anlamsız ve amaçsız yapmıştır, fakat ne yapalım ki, durum böyle; elden ne gelir?» diyor. Allah'ı olmayan bir tabiat, Sarte için sıkıcı, aptalca, duygusuz ve insan ihtiyaçları için yetersizdir. İnsanın tabiatta bir sürgün hayatı yaşadığını ve kendine yabancılaştığını kabûl ediyor o, ama Allah'a da inanmıyor. Sonra diyor ki, Allah olmayınca her şey serbesttir, çünkü, iyi ve kötüyü inandırıcı yapan yalnızca Allah'ın varlığı dır.

Allahsız olmakla, hiç bir kimsenin, gören hiç bir gözün bulunmadığı bir evde olmak arasında fark yoktur. İnsan, böyle bir evde; «Nasıl oturayım?», «Nasıl giyineyim?», «Nasıl hareket edeyim?» diye sormaz; bu tür sorular anlamsızdır. Sizi gözetleyen hiç bir gözün olmadığı bir evde terbiyeli veya, terbiyesizce oturmak gerçekten hiç bir şeyi değiştirmez. Doğru oturuşu yanlış oturuştan ayırmak, güzeli çirkinden, iyi davranışı kötü davranıştan, haklı sözü haksızından ayırdetmek bir gözetleyicinin varlığını gerektirir. Tabiatta gözetlemek için gören hiç bir göz bulunmazsa, hain] e sadık, kendini inanç ve değerler uğrunda feda edenle, başkalarını kendi yükselişi uğruna feda eden arasında hiç bir fark olmaz. Hareketleri için hiç bir mutlakölçü olmadığından, herkes birbirinin aynıdır.

Bütün bunlar, bu düşünürlerin, Allah'ın ve dinin yokluğunu bir eksik olarak algılamalarının şeklini gösteriyor; gel gör ki, inançsız olmakla da, böylesi düşünürler, yalnızca bu yokluğu değil, yalnızlığımızı ve

sürgün yaşamaya olan mahkûmiyetimizi de kuvvetlendirmiş oluyorlar. Bu, ilk insan fitratının, tabiî dünyanın verebildiklerini nasıl aştığını gösteriyor. Eğer insanlar bu mistik kavrayıştan yoksun olurlarsa, donarlar veya manen kavrulurlar. Tanrı'sız gelişen ve vahşî insanların medenî toplumu şeklini alan bugünkü medeniyette de görüyoruz bunu. Bugün, tanrısız gelişen bir bilim, gerçekten medenî bir toplum üretti, fakat medenî insanlar değil; ama eskiden, vahşî ve geri bir toplumda medenî insanlarımız vardı.

Mistisizm, insanın kültürel ve manevî gelişimini mutlak bir zirveye, Allah'a götürür. O, üç temel zihnî akımdan biridir. Doğu mistisizmi de, sonradan dme katılacak ve yavaş yavaş dinî bir kuruluş biçimine bürünüp, yeni bir sınıfın doğmasına neden olacaktır. Egemen sınıfa gelince, o da bu sınıfın öbür unsurlarıyla sosyal bağlar kurmaya girişti. Sonunda, ne yazık ki, din ve mistisizm, halkın yönetici sınıf tarafından sömürülmesi için bâtıl bir hükümler yığınına dönüştü ve insanın gelişmesinin, ilk insan fitratının gelişmesinin düşmanı hâline geldi. Mistisizm, insanlığın maddî ve manevî evriminin ayaklarında bir zincir oldu. Hürriyet arayan ruhlar, vara vara böyle bir dine karşı çıkar oldular; başka seçenekleri yoktu çünkü.

★

Avrupa Liberalizmi'nin, İslâm'ın aslî gerçeğini Kur'an'dan veya Hristiyanlığm aslî gerçeğini tarihten çıkarmasını beklemiyoruz, çünkü, dinî sınıfların kendileri gerçeği bulmada başarasızlığa uğrarlarsa, bir Avrupa'lı yazar sosyalist veya işçiden bunu nasıl umabiliriz? Ve, işte böyle; ikinci önemli hareket, insan hürriyeti, bilimsel ve zihnî gelişim peşinde koşarken,

kendini doğal olarak dinin karşısında buldu. Aynı şekilde, Orta Çağ yöneticilerinin sakat ellerine düşen din de, bu yeni harekete çıkarak, kendiliğinden, önce Avrupa'da, sonra da, zamanla dünyanın her yanında sözünü ettiğimiz yola girdi. Artık, her yerde şunlar söyleniyordu: İnsanın kurtuluşu tümüyle, dinin insanların ellerine ve ayaklarına vurduğu zincirlerin çıkarılmasına bağlıdır. Kuşkusuz, zincirlerle, Yahudilik, Hinduizm ve diğer bütün dinlerde olduğu gibi, İslâm ve Hıristiyanlıktaki dinî kuruluşların insan düşüncesine getirdiği kısıtlama ve zorlamaları kastediyo rum.

Avrupa'daki bu yeni akım — her zaman İnsanî düşünce ve ideallerimizin arasında yer alan — eşitlik, adalet ve hümanizm sorunları çevresinde dönerek işe başladı. Fakat, sonra ondokuzuncu yüzyılda makinenin gelişi, sınıf çatışmalarını, zulmü ve

zenginlerle fakirler arasındaki uçurumu kuvvetlendirdi.

Yeni durum, başlardakinden çok farklıydı; ilk sıralar bir arazi sahibi yirmi veya otuz köylüyü kullanabiliyordu. Tek bir köylü bir yılda ne kadar üretebilirdi? Diyelim ki, beş 'harvar' (D buğday. Bir harvarı tohuma ve ilk harcamalara, biri toprağa ve suya gi decek, biri de köylünün kullanımına verilecekti. Bu durumda, arazi sahibi köylüyü ne kadar sömürebilirdi? Ürünün beşte ikisinden fazlasını alamazdı. Neden? Çünkü, köylü daha fazla üretemezdi de ondan. Dolayısıyle, eskiden sömürü hep belli ve düşük düzeydeydi.

Eğer, kişi daha yüksek düzeyde sömürmek isterse, daha çok kişi kullanmalıydı; yani, üretimi artıramıyorsa, iş gücünü yükseltmeliydi. Örneğin, iki bin

(1) Bir harvar = 300 kg. (ç.)

'harvar' buğday almak için, bin köylü çalıştırması gerekiyordu. Bu ise imkânsızdı. Kimse, istediği bütün emeği sağlayamazdı; yeterli arazi ve su da bulunmuyordu. Bu yüzden de, üretim düzeyi hep aynı kalıyordu. Belki, yağmurlu bir yılda üretim elli 'maund' (2) artabiliyor veya, kurak bir yılda yüz maund düşebiliyordu, ama, bunların sonucu pek etkilediği yoktu.

Onsekizinci ve ondokuzuncu yüzyıllarda, makinanın ortaya çıkmasıyla üretim birden yüz kat artı verdi. Yani, köylü, şimdi işçi, makinanm yanında durarak, on, yirmi, yüz kez daha hızlı çalışabiliyordu. Bir patron için çalışan beş ayakkabıcı günde 1015 çift ayakkabı yapabilirken, makineyle çalıştıklarında bin çift üretebiliyor, yani, işçi ücretle hiç bir yerde yüz katma çıkmazken, üretim yüz kat artıyordu. Ücretlerin iki katma veya üç katma çıktığını varsay; kalan, daha önce ürünün yalnızca beşte ikisini alan patrona gidiyordu.

Bu sömürü, daha büyük servet yığılmasının yanısıra, daha katı yoksulluklara yol açtı. Bir köylü, önceleri evinde geçimi için çok sayıda inek, koyun ve kümes hayvanlan besleyebiliyordu. Kendinin az da olsa arazisi vardı. Yine, çıknk, kazma, kürek gibi üretim araçlarının çoğu köylüye aitti. Böylece, köylünün kendisi bir tür mal sahibiydi. Ama, işçi olunca, sabahleyin evinden ayrılırken, yanında, iş elbiseleri ve traş takımından başka hiç bir şeyi bulunmuyordu artık. Yalnızca sağ elini sekiz saat fabrikaya veriyor ve söz gelimi yirmi 'tümen' biriktirip evine gidiyordu. Bir anlık bir ihmal şöyle dursun, her gün biraz daha makinaya yamanıyordu. Öte yandan, köylüyken serbest bir adamdı, yılda beş veya altı ay çalışıyor ve ne ya(2) Bir maund = yaklaşık 3 kg. (ç.)

pılacağına kendisi karar veriyordu. Hürdü. Fakat, işçi olunca, bu hürriyet duygusu kalmadı artık, bir anlık düşünecek vakti yoktu, işten bir anlık uzakta oluşu da...

İşte, böyle gelişti her şey, ve sonunda sınıf farklılıkları büyüdükçe büyüdü, kötüleştikçe kötüleşti. Önceleri, binlerce dükkân, iş yeri vs. arasında dağılan sermaye, bu kez, beş, on, veya yirmi kişinin elinde toplandı; diğerleri sistemli bir şekilde parasızlaşıp, geniş işçi kitlelerine dönüştü.

İnsanların ve dinlerin sürekli adalet ve eşitlik arayışları, bu kez de fecî ve insanlık dışı bir şekil almıştı. İnsanlar, toplumlar ve uluslar, korkunç, birbirinin boğazına sarılmış ve düşman iki kampa sürüklenmişti. Ama, anlaşmazlığın gerçek nedeni belli değildi. Manevî değerler yok edilmiş ve hür insan iradesi bu duruma ister istemez ayaklanıp, tepki göstermişti. Böyleçe, kavgalar önce Avrupa'yı, sonra da Asya ve Avrupa'yı yutmuştu; bugün ise, bu uyanış, Asya, Afrika ve Lâtin Amerika'da, doğum yeri olan Avrupa'dakinden daha güçlüdür. İnsanları korkunç bi çimde sömüren, işçinin, kırılıp dökülerek bir tarafa atılmcaya kadar çalışmak zorunda olan bir makinaya, yine makina tarafından dönüştürüldüğü, insan ruhunun gelişmesine hiç,, bir fırsat vermeyen, kapitalistin ise, servet yığma arzusundan başka hiç bir şey duymayan bir altına tapınıcı hâline geldiği kapitalist sisteme karşı koymak amacıyla çeşitli ekoller doğdu.

Bu kavga, dünyanın her yanında çeşitli isimler altında başladı, ama ne yazık ki, sınıf adaleti ve dünyada eşit sosyal ilişkiler amacı ta,şıyan bu eğilim ve hareket dine karşı çıkarak gelişti. Bunun nedeni ise, dinin, yönetici .sınıfın ve yönetim düzeni içinde doğup gelişen din adamları sınıfının kontrolünde olması idi.

Dinler, ilk ortaya çıktıkları sıralarda hiç bir yönetici smıf unsurları taşımıyordu. Özellikle İslâm böyleydi. Ve, daha bugün, aynı konu üzerinde Lâtin Amerikalı devrimcilerden bir grubun yazdığı yazılardan birini okuyordum. Övüne övüne şöyle diyorlar: «Bizim üreticilerimiz ve aydınlarımız yok; eylem yapan devrimciler ve düşünüp, bir ideoloji meydana getiren aydınlar diye bölünmedik, dolayısıyle hepimiz biriz. İdeoliyi yayan aynı kişi eylemi yapar, ve eylemi yapan aynı kişi de düşünür. Biz hepimiz biriz.» Bu sorunun İslâm'da da çözüldüğü ortadadır. Peygamberin sahâbeleri ve İslâm'ın ilk günlerinin mücahidleri arasında kim aydın, kim eylemci ve kim din adamıydı? Böyle bir sınıflama kesinlikle yoktu. Herkes İslâm'ı yayıyor, savaşıyor ve aynı zamanda çift sürüyor, hurma yetiştiriyor veya deve otlatıyordu. Yani, herkes, hem işçi, hem savaşçı,

hem de aydındı.

Daha sonraları ancak, sınıfların ortaya çıktığını ve bunlardan birini de din adamlarının oluşturduğunu görüyoruz. Bu resmî smıf, genellikle kendi sınıf çıkarlarına hizmet edip, üyelerine yardım edeceği için, bazı konuları resmî dine ekleyiverir. Halkı yavaş yavaş uyuşturur. Böylece, resmî din, kendiliğinden, tartışmasını yaptığımız harekete karşı çıkar. Onunla Avrupa'da son nefesine kadar çarpışır ve çarpışmaya, devam eder. Bu hareket, Lâtin Amerika olsun, bir başka yer olsun, her nerede ortaya çıkarsa, resmî dinler orada ona, yalnızca din adına karşı durur.

Modem düşüncenin sorunu nasıl algıladığı ortaya çıkıyor: din, insanların zararına ve bir azınlığın yararına, mevcud düzen için bir dayanak olmaktadır; uygulamada böyledir bu. Dinle hiç ilgisi olmayan, fakat,

yalnızca insanları sömürüden kurtarmaya çalışan bir

hareket daha var; din, bu hareketi inançsız olmakla suçlar. Sorun üzerinde, gerçekten dinî hiç bir şeyin olmadığı açık. Burada maneviyattan ve mistisizmden söz etmek tümüyle yalandır, belki yalnızsa statükoyu kuvvetlendirmeğe yarar.

Ve, ne yazık ki, ferdi ve sınıf eşitlik ve adaletini (yani, dinden ayrılamaz fikirleri) benimsediği kesin olan bu hareket, Avrupa'da dine karşı bir güç olarak ortaya çıktı. Avrupa'da başlayıp dünyanın her yanına yayılan, Marksist anti marksist, sendikalist veya bir başka türde, çok çeşitli biçimlerde ortaya çıkan sosyalist bir hareket olarak boy gösterdi.

Bu hareketten sonra, en gelişmiş biçimine II. Dünya Savaşı'nm ardından erişen üçüncü bir hareket doğdu, (3)

★

Mistisizm dinin içindeydi, din ise AvrupalIların hayatının bir parçası olmaktan çıkarken, din adına yalnızca papazlar ve peşlerinden gidenler kaldı (onların zamanı da hızla geçiyor). Din, gençlerin zihnî hayatından silinip giderken, yerini sosyalizm aldı. Fakat, ondokuzuncu yüzyıl Avrupa'lı sosyalistlerin hedefleri hiç bir zaman meyvesini vermedi. Yüz yıl önce Avrupa'da sosyalist bir devrim gördük: İşçiler devrimcileşiyor ve kapitalizm silinip süpürülüyordu. Şimdi ise, bir yüzyıl sonra, Avrupa'lı işçiler artık böyle değil.

(3) Bir şey çok yaygınlaştığı zaman, «hareket»ten söz ediyoruz. Bu noktadan önce, bu hareketlerin kökleri, düşünce ve ekoller hâlinde, her zaman için tarihte mevcuttu. Evrensel eylem temelleri hâline geldiği zaman, bunlardan hareketler olarak sözediyoruz.

Özellikle, — bir zamanlar, işçi hareketinin en gelişmiş düzeyde olduğu — Almanya'da, şimdi, bu hareket en geri kalmış durumda. Bu, öylesine kesin bir doğrudur ki, Alman işçi sınıfı, Katolik ve Protestan kiliselerinden bile daha çok sağcı. Savaştan sonra otuz yıl içinde, Almanya'da bir tek grev olmadı, ama yüzyıl önce işçiler, önce Proudhon'un, sonra da Marx'm zihnî liderliği altındaydı. Ne denirse densin, Avrupa kapitalizmi, sosyalist devrimi bütünüyle etkisiz duruma getirebilmiştir. Çin ve Sovyetler Birliği gibi diğer ülkelerde ise, sosyalizm ölme noktasına gelmiş durumdadır.

Bu demektir ki, ondokuzuncu yüzyılın hürriyetarayıcı insanlarının hedefleri gerçekleşmemiştir. Bu insanlar, eğer, toplumda sosyalist bir sistem gerçekleştirilebilirse, insanlık materyalizmin bağlarından ve sınıf farklılıklarından kurtulacak ve çıkar çatışmaları ortadan kalkacak sanıyorlardı. Bu çatışmalar olmayınca, savaşların biteceğini, savaş ve sömürü orta dan kalkınca da, bütün insanlık güçlerinin birleşip, insanm gelişme ve manen yükselmesinin hizmetine koşacaklarını hayâl ediyorlardı. Her ne kadar bunlar, ondokuzuncu yüzyıl sosyalistlerinin hedefleri idiyse de, insanları kurtaracak olan sosyalist, sistemin, uygulamaya konduğunda, herkesi tek bir lidere nasıl köle ettiğini ve, önce kişiselliğe ve partiye tapınma, sonra da devlete tapınma şeklini aldığını görmüş bulunuyoruz. Proudhon, Marx'a yazdığı mektuplarda diyordu ki:

«Eğer bir şey yapmak istersek, mütevazi bir şey

olmalı; bunu, yalnızca insanların uyanması uğruna yapmalıyız. Yeniden peygamberlik oynayıp, insanlar üzerinde bir takım emir ve yasaklar lcoyarak, onların üzerine binmemeliyiz. Dünyada yeni bir din, yeni bir mezhep kurmamalıyız.., Korkarım ki, bu sizin ekolünüz, yarın bir devlet dini şekline bürünecek ve devlete bu şekilde tapınma, Tanrı'ya tapınmanın yerini alacak.»

Her şey, nasıl da önceden tahmin ettiği gibi çıktı Proudhon'un.

İşlerin böyle bir yola girmesiyle hayâl kırıklığına uğrayan hür ruhlar, kendi deyimleriyle, insanı bir veya birden çok tanrının hizmetine koşan dini de, devletin kölesi yapan Marksizm'i de inkâr ederek yeni bir ekol kurdular.

Bütün servet devletin elinde toplandığı ve devlet bir hiyerarşi şeklinde kurulup, bir bürokrasiye dönüştüğünde, kendi sürekliliğini sağlayan egemen bir sınıf biçimine bürünür. Böyle bir sistemde, kimse bir şey yapamayacaktır; yeterli servet ve mali imkân olmadığından kimse kendini kurtaramıyacaktır. Herkes, başında lideriyle bu korkunç örgüte bağlı işçiler hâline gelecektir.

Temel düşüncesi, tarihte kişiselliğin reddedilmesi olan (kişilerin tarihte hiç rolü yoktur) bir hareketin, kişiselliğin başlıca beslenme yeri olarak ortaya çıkması ne kadar tuhaf! Hem de, çeşitli kolları adlarını kişilerden alıyor: Marksizm, Leninizm, Titoizm, Kastro izm, Troçkizm, Maoizm ve kaybolmuş olan daha pek çoklan. Fakat, bir dinin müntesipleri olarak, birine Muhammedizm veya bir Muhammedist, diye sözedebilir miyiz? Böyle dediğimizde, kimse neden bahsetmekte olduğumuzu anlamıyacaktır, çünkü biz dindarlann, (insanların en iyisi olarak inandağımız Peygamber'e tapmakla suçlansak da) bu kişisellik kompleksiyle başı hiç derde girmedi. Bu insanlar, kişiselliği inkâr ederek, ferdin, kahrammın insan hayat ve tarihinde en küçük biryeri olmadığını ileri sürerler de, ekolleri, gel gör ki, lidere tapınma şeklini alır. Fa şizm'in bir diğer şeklidir bu.

İkinci Dünya Savaşı, bazı temel şeyleri gündeme getirdi. îlk olarak, din, yeniden ciddî bir güç hâlinde dünyanın önüne kondu. İkinci olarak, bilimin gösterişlerini incelemeğe açıldı. Üçüncü olarak, oratya çıkan insani ve ekonomik sorunlara cevap veremediğinden, Marksizm'in parıltıları söndü. İşte bu noktada, ekzistansiyalizm güç kazandı.

Ekzistansiyalizm, kuşkusuz, ondokuzuncu yüzyılda, hattâ daha önceleri de vardı — kendi mistisizminizde mevcuddur o, (burada, mistisizm temelde bir varoluşçu felsefedir) — fakat, dünyaya şu anda sunulup, insanı merkez kabûl eden şeklinde değil. Bu şekil, bütün tarih boyunca, insandan başka bir şeyden, — insanları, yalnızca kullan yapmak isteyen Tanrı'nm önceliğinden sözettiğimiz inancmdandır. (4)

(4) Bu kuşkusuz, Hristiyanlıkta ve diğer dinlerde görülen ve insanı gerçekte kendinden başka bir şeylere çeviren, insanla Tanrı arasındaki ilişkiyi gösteriyor. Kendi dinimizin (şu andaki uygulanış durumunda) Allah'a ibadet eden bir insan, kendinin ve insanlığın zavallılığını ortaya kor, kendisi ve kendi iradesi gerçekten yokmuş gibi, Allah'tan ve İmam'dan borçlarını ©deyivermesini, trafik sorununu çözüvermesini ister. Kendini, hiç bir şeyi olmayan biri olarak görür, ama, bu felsefenin «hiçbir şeyi» değildir, çünkü îslâm, insanlığın «Allah önünde hiç bir şeyi» olmadığından jsözeder. Bu, gerçekte insanın hiç bir şeyi yoktur demek değildir, tersine, her şeyi vardır, fakat bu «her şey» Allah'tandır demektir. İslâmdaki manevî yoksulluk fikri, insanın, gurura kapılmaması için, gerçek değerlerini kendinden bilmemesi demektir. Hiç bir şeyim yok anlamında değildir, bilâkis, irade, bilim, görüş ve sorumluluktan yansıyan her şeyim var ve bütün bunları haBöylece, ekzistansiyalizm de insan varlığına dayanmakla işe başlar. «Bak ve, ne olduğunu gör; kendine dön ve bak» der insana. (5) Niçin? Çünkü, o hep kendi dışındaki şeylere, tanrılara, hayır ve şer ruhlara bakıyor. Ve şimdi, var olan sistemde bile, dini bir yana attıktan sonra da, bakışları maddî hayata çakılmış kalmış durumda; bütün zamanı bu şeyi ve sonra da, bakışları maddî hayata çakılmış kalmış durumda; bütün zamanı bu şeyi ve sonra şu şeyi aramakla geçiyor. Kendi benliğinden uzaklaşmış ve kendisinin dışındaki maddelerin peşinde koşuyor. Güvenip, dayanabileceği bir şeyler arıyor. Burada unutulan, kişiyatımın iyiliği için kullanmam gerekir anlamındadır. Ama, felsefî açıdan, bütün bu sahip olduklarımı Allah'ın kuvvetinden bilmem gerekir. Onları inkâr etmemeliyim. Ama, günümüzdeki din, Kur'an'm onayladığı ve kuvvetle belirttiği insanlığın değerlerini ve soylu niteliklerini inkâr ediyor. Hazretler, şefaatçiler ve gözyaşlarmdan başka başvuracak hiç bir şeyimizin olmadığını söylüyor. Dünyanın her yanındaki dînî görüş, üç aşağı, beş yukarı/birbirinin aynıdır.

(5) Maide Sûresi'nin 105'inci âyetinde Allah mü'minlere şöyle seslenir: «Ey îman edenler! Siz nefisleriniz (i islâh etmey) e bakın. Kendiniz doğru yolu bulunca, sapanlar size zarar vermez. Hepinizin dönüp varacağı nihayet Allah'dır. Artık O, neler yapıyordunuz size haber verecektir.; İslâm insanı kendine iade eder; insan neye sahip olursa kendinden olduğunu ve kendi çabalarıyla uğraşılarının ürünü olduğunu kabul eder. Herkes, bir gün kendi uğraşılarının sonucunu görecektir. Herkesin ne yaptığını ha. tırlayacağı, ne için çalıştığını, gücünü nerelerde kullandığını bileceği ve amellerinin karşılığını göreceği bir gün (öldükten sonra dirilme) geliyor. «İnsan için çalıştığından başka hiç bir şey yoktur. Hakikaten çalıştığı ileride görülecek.» (53: 3940), «İnsanın neye koştuğunu anlayacağı gün.» (79:35) (Muhammed Takî Şeriatî).

nin kendisi, bir varlık olarak «ben»dir. Bunu hiç düşünmüyorum; bozulan, parçalanan ve yok edilen kendi varoluş değerlerine baktığım bile yok. İşte böylece, ekzistansiyalizm, insan varlığına önceliğini vermenin bir başka yolu olmuş oluyor.

Gele gele üç temel akımımıza geldik.

İlk akım, insanlığı varlığa bağlayan manevî akımdır; insana dayalı bir dünya görüşü olarak bu büyük bağı öne süren mistisizm.

İkinci akım, sosyalizm'de, komünizm'de ve insan eşitliğinden, sınıf çatışmalarının yok edileceğinden söz eden bütün ekollerde ortaya çıkıyor. Bunlar, tek bir toplum örgüsü içinde iki grup, iki kutup arasındaki sınıfsal ilişkileri düzenleme sorunuyla

ilgileniyorlar: arazi sahibiyle köylü, kapitalistle işçi arasındaki ilişkiler ve bunların sosyal ilişkileri... Ama, mistisizm, dünya, insan ve varlık ilişkilerini konu alıyor.

Üçüncü akım, diğer iki ilişkiler sisteminin insanı unutup, bir dış soruna bağlanıp kaldığını; sosyalizmin adalet, sermaye, politika ve sınıf savaşlarıyla, mistisizmin görünmeyen, maneviyat vs.'yle ilgilendiğini, ama ikisinin de insanı bir yana ittiğini savunan ekzistansiyalizm'de tanıtıyor kendini.

Dolayısıyle, insana dönmek zamanıdır, diyor ekzistansiyalistler. «Dinin ve sosyalizmin bizden koparıp almaya çalıştığı şeylere bağlanalım. Kendi insanlık hürriyetimize yapışalım. Hürriyetim var, iradem var. Fakat, sosyalizm, insiyatifi ele geçirip, bunları devlete teslim ediverdi. Benim adıma kararlan o veriyor. Benim için programlar yapıyor, üretim ve tüketimimi tayin ediyor ve beni bir örgüt hiyerarşisi içinde bir yana itiyor. Böylece, hürriyetimi benden alıyor. Din ise, her şeyde Tanrı'ya yöneliyor, Tanrı insan özünün dışında bir varlık, dolayısıyle din, insanın hürriyetini olumsuzlaştırıyor. (6) Biz, insanlığın kendine dönelim; diyelim ki: «sen varsın. Bu tabiatın dünyasında tabiatta yabancısın. Ve, hiç tann yok, herhangi bir bağ da yok. Dolayısıyle, kendine has özünün parçası olan varoluş değerlerine yapış; bırak, onlar büyüsün ve gelişsin. Varoluş endişelerini yatıştır; onlara bak ve onları gider. Şeyler arasında bir şeyden başka bir şey değilsin; değerlerin de buradan kaynaklanıyor. Hürriyet ve iraden şartsız olarak şenindir. Bu hürriyet varolunca, bütün değerler de var olur; bu hürriyet senden çekip alındı mı, bu değerler de kaybolur; o zaman başka güçlerin bir kölesi olursun: Tanrı'nın veya devletin.'» ,

Şimdi de, bu üç akıma bir başka açıdan bakalım. Bunların zayıf noktalarını irdeleyelim.

Günümüzdeki kurulu dinin zayıf noktası şudur: insanı, gerçekte kendi insanlığından ayırır. Onu, can sıkıcı bir dilenci, kendi gücü ötesindeki görünmeyen güçlerin bir kölesi yapar; onu yerinden ederek, kendi iradesinden uzaklaştırır. Bugün karşılaştığımız ve din diye kabül ettiğimiz kurulu din budur.

Şu da sosyalizmin zayıf noktasıdır: materyalizme bağlıdır ve uygulanışta karşımıza, devlet önceliği ve devlete tapınma ve giderek, devletin başının, yani liderin önceliği olarak çıkıyor. Evet, bu lider Stalin

(6) Allah, insana hürriyet verdiği gibi, amellerinin sonucu başkalarına değil de, yalnızca kendine dönsün diye bu hürriyete sınırlar ve şartlar koymuştur. Hz. Ali der ki : «İnsan ruhu için seçtiği yerde, onu korursa ruhu yükselir, alçaltırsa ruhu alçalır.» Bu da açıkça gösteriyor ki, insanın mutlak bir hürriyeti varsa da, amellerinin sonucu tümüyle yükselmesini veya alçalmasını etkileyebilir. Metinde sözü edilen din, katı ve resmî dindir, yoksa gerçek İslâm dini değildir. (Muhammed Tâki Şeriatî)

gibi duygusuz bir eylem adamı da olsa, halk, bilimsel bir disiplin olan sosyalizmle ilgili bütün fikirlerini saym liderinden almalıdır! Onun yazıp söylediği her şeyin, sanki vahiymiş gibi bir gücü vardır.

Ekzistansiyalizmin zayıf yönü ise: insanın hürriyeti ve önceliğine ne kadar değer verirse versin, Allah'ı ve sosyal sorunları inkâr ettiğinden, insanı gün yarısında ortada bırakıverir. Her şeyi seçme hürriyetim mi var, ortada hiç bir ölçü de yok, o hâlde; neye dayanarak iyiyi seçecek ve kötüyü reddedeceğim? Ekzistansiyalizmin, bu soruyu cevaplandıracak herhangi bir dayanağı yoktur. Şimdi bir işe koyuluyorum; kendimi insanlar için feda edebildiğim gibi, insanları da kendim için feda edebilirim, madem ki hürüm; hangisini yapacağım? Ekzistansiyalizm buna cevap vermez, çünkü, ne tanrıcı, ne de sosyalist olduğundan cevap verecek hiç bir ölçüsü yoktur. Sonunda, insanı serbest bırakır; tıpkı Avrupalı ekzistansiyalistler gibi, insanlar da, hiç bakmaksızın her türlü kötü işe dalmakta serbest kalırlar. Çünkü, belli bir yönü olmayan kişisel hürriyet alçalacak ve gide gide pis bir lâğım çukuruna düşecektir; bunun da, hürriyetin kirletilmesiyle sona ereceği açıktır.

Bu üç önemli akımın olumlu yönlerine gelince : eğer, mistisizm olmamış olsaydı, eğer, insan bu sezgi duyusundan yoksun olmuş olsaydı, biz gerçekte insan olmuş olmayacaktık. Söz, düşünce ve bilinç insanlığın gerçek delilleri değildir. Şimdiye kadar ne denilmiş olursa olsun, hayvanların iç güdüleriyle, insanların da akıllarıyla hareket ettikleri iddialarının saçma olduğu ortaya çıkmıştır. Bugün, Sokrat ve Eflâtun'un yaklaşamadıkları bir akılla, hayvanların önermelerden sonuçlara varabildiğini gözlemliyoruz; bir olay karşısında, içgüdüsel olarak tarif edemiyeceğimiz yeni ve yaratıcı bir tepki gösterebilmektedir onlar. Aynı şey, konuşma açısından da ileri sürülebilir. Bana göre, insanı bütün hayvanlardan ayıran, görünmeyen karşısındaki sezgi duyusu, bir başka deyimle, olandan olması gerekene doğru kaçışı — olan veya 'olmayan'a değil, 'olması gereken'e doğru. İşte, insandaki maneviyatın ve yüceliğin delili budur.

Aşk, bir güç, yediğimiz proteinlerin ve kalorilerin üretmediği bir ısıdır. Onun bilinmeyen bir kaynağı vardır; bütün varlığımı yakıp eritebilir. Aşk, bana yarardan daha yüce ve daha yüksek değerler bahşeder; fizik, maddî veya biyokimyevî açıklamalar bunu kavrayamaz. Eğer, aşk insandan alınmış olsaydı, o, yalnız ve yalnızca üretim sistemlerine yararlı durgun bir varlık olacaktı. Belki bir mühendis veya doktor olabilirdi — ama, insana tarihi yazdıran ve büyük devrimler yaptıran bu 'bir insan

oluş niteliği', bu madde üstü enerji onun fitratında kaybolur ve bu yangın sönüp giderdi.

★

Hüseyniyei İrşad'da bir sorunu tartıştım ve sonra, onu öğrencilere aktardım. Pek çoğu cevapladı. Dedim ki, «hayır!» Zihinlerinde bir mücadele doğurmak istediğimden, herhangi bir cevap vermedim. Taşradan gelen bir kardeş karşı çıktı. Biri kalktı ve benden, herkesi rahatlatmam için derhal bir cevap vermemi istedi. Dedim ki; «Muhterem efendim, ben rahatlıkları bozmak için geldim. Benim, herkesi rahatlatıverecek bir eroin veya afyon olduğumu mu sanıyorsun? Ben, şu yazıların hepsine cevap verenlerden değiı lim.»

Eğer, bir kişi gerçekten hizmet etmek istiyorsa, rahattaki insanların rahatını kaçırmalı ve durgunları harekete geçirmelidir. Çürümüş insanların kalbine, çelişki ve çatışma tohumlan ekmelidir. Allah'a, yemin olsun ki, bu insanlardan bazılarında kuşkular doğurmak, kesinlikler kazandırmaktan bin kat daha büyük bir hizmettir, çünkü, bu kesinlik insanlara öyle bir hızla işler ki, uyuşturucu bir madde gibi etki eder; yararsızdır bu, boşunadır. Biz 700 milyon müslümanın iki meteliğe değmeyen kesin inançları var. Kuşku, endişe ve heyecandan doğan şeylerin değeri nedir ki? «İnkârdan sonra îman!»

Evet, inkârdan sonra gelen ve seçerek varılan kesinliğin bir değeri vardır. Öbür tür kesinliği ve ne kadar geçersiz olduğunu tarih boyunca hep görüyoruz. Şu, «Bütün insanlar tek bir ümmetti» (2:213) âyeti kesinliği olanlara saldmyor. Peygamberler aslında, zıtlıklar doğurmak için geldi. Yoksa, insanlar sersemlik ve budalalık içinde, kuzu kuzu otlamaya gideceklerdi.

★

Mümkün olduğu kadar özetlemeğe başlamamız gerek; ki, (varlık, adalet ve sevgiye öncelik veren) üç temel zihnî ve manevî akım ve özellikle mistisizm, daha açıkçizgilerle ortaya konabilsin. Mistisizm, aşkın peşinden gider. Aşk, insan davranışlannm kaynağı ve hareketli nedeni olan madde üstü enerjidir. İkinci akım, insanlar arasında eşitliğe ve adalete dayanır; üçüncüsü ise, insan hürriyet ve seçimini temsil eder.

Bu üç temel akımı, (diğer bütün akımlar, ya bu üçün kollandır veya önemsiz şeylerdir) üç kelimede toplamayı düşünüyorum: biri, mistik ekollerin temelinde yatan aşktır; din de onun bir dış yansımasıdır. İkincisi, sömürgeciliğe ve yerli sömürüye uygulandığmda, sınıflar ve uluslar arasında maddî adalettir. Üçüncüsü, İnsanî değerlerin temel ve öz çekirdeğine dönüp, dayanmak anlamında insan varlığına öncelik vermektir; büyümesi ve gelişmesi için İnsanî «ben» e hürriyetini ve iradesini bahşetmektir; gözlerimizi insanın özüne açmak; ve, kapitalist sistemde yitirilen, dinî sistemlerin açıkça reddettiği ve sosyalizmde tek boyutlu duruma düşen varoluş «ben» ini yüceltmek tir.

Konuyu daha da açıklamak için, kişiyi bir örnek olarak almamız gerek sanıyorum. Bu akımlardan her biri, insanın hem yükselmesinde, hem de alçalmasında birer faktördür. Yani, tek bir yönde gidip, diğerlerini ihmal ettikçe, hepsi de aldatıcı birer kılavuz durumuna düşerler.

Mistisizm, insanda, varlığını ve ruhunu besleyen yüce psikolojik ve manevî değerlerin yanısıra, manevî bir duyarlılık da oluşturur. Ama, çevresinde oluşan tehlikeli şartlar karşısında onu, kör ve vurdum duymaz yapar. Gerçekte bu, tam anlamıyla, manevî bir inziva durumunda, ruhen göklere, «yeryüzünün ötesindeki lotus ağacı» na çıkan adamın hâlidir. înziva yerinin duvarları ötesinde, zulüm, şeıiaet, yoksulluk, utanç verici hareketler, cehâlet, tefessüh ve her türlü bozulma, insanın bütün manevî değerlerini hiçe saymakta, aşağılamakta, fakat o, bunların hiç farkında olmamaktadır; yani, çevresinde olup bitenlerle bağlantısı tümüyle kopmuş durumdadır. Bu, böylesi bir insan kurtuluşu modelinin nasıl da bencilliğe dönüştüğünü gösterir; herkes, cennete tek başma gitmek için bir yol tutturmuş. Fakat, kalben, bir kötüden, bir materyalist, hattâ başkalarına karşı içten gelen bir sempati besleyen bir hayvandan bile daha sert olan böyle bir insan cennete nasıl girebilir? Allah'a ve Cennet'e götüren ibadet, sadakat ve dinî ameller yolunda yürüdüğü doğrudur; ama,, böyleyken bile o bencilin tekidir. Cenneti kazansa bile, yine bencildir ve bencil, hayvanlardan daha aşağılarda bir şeydir. Cennette hayvanlar da vardır. Önemli olan cennete gitmek değildir; insan 'olmak ve cennete ulaşmak önemlidir.

İnsanlara karşı, Şemsi Tebrizî ve Mevlâna Rumi'nin en derin inanç ve bağlılıklarından başka hiç bir şey duymadım.Onların karşısında dururken, sanki bir güneşin karşısmda durur gibi oluyoruz, böylesine büyük onlar. Mevlâna'ya bakıyoruz, manevî gelişme ve kişisel karakter yönünden, haklarında bir şeyler bildiğimiz insanların en önünde duruyormuş gibi geliyor bana. Fakat, Belh veya Konya'nın toplumu için, o günün İslâm toplumu açısından varlığıyla yokluğu arasında hiç bir fark yok. Çünkü, bir bakıma, manevî ve İlâhî bir karantinanın içine kapanmış, çevresinde olup bitenlerden — zulüm, Moğollarla savaşlar ve Haçlı Seferleri — hiç duygulanmıyor sanki. Aynı şeyi, bir zamanlar savaş döneminde şöyle diyen Fransız şair Gautier için de söyleyebiliriz: «Yatmayı oturmaya tercih ederim, oturmayı ayakta durmaya tercih ederim ve evde kalmayı dışan çıkmaya tercih ederim. Bir kurşun gelip de, evimin penceresini parçalamadıkça, bütün dünyayı kaplamış dedikleri savaş hakkında hiç bir

bilgim olmayacak.» Ama, nasıl olur da, bir yandan, bir insan manevî yönden böylesine gelişsin, ama öte yandan, böylesine açık ve basit manevî bir gerçek karşısında vurdumduymaz olsun?

Tek yönlü yargıda bulunan bir kişi, mistisizmin anlamsız ve aptalca bir bâtıl inanıştan çıktığını sanacaktır, fakat, biz bir sorunu bütün yönleriyle ele alıp, inceliyoruz. Bir açıdan, mistisizmin yüce bir bağ yarattığını görüyoruz; hiç bir ekolde, insan mistisizmde olduğu kadar yüceltilmemiştir. Bizim mistik ekollerimiz, bize, hiç bir ekol ve hiç bir devrimde benzerini görmediğimiz insanlar kazandırmıştır. Büyük devrimler büyük kahramanlar üretmiştir, ama onların İnsanî kişilikleriyle, bizim mistik geleneğimizin kişilikleri karşılaştırma bile kabûl etmez. Aynı yer ve zamanda anılmaya değmez onlar. Bencil itilimleri, zayıflıkları ve her birimizde yer eden özel hayalleri inkâr etmek, tabiatımızı oluşturan bütün güçlerle gerçekten savaşmak, aşkm ve mistisizmin köküne meyve verdirmek için insanm varlığında ve özünde ateş yakmak; bunlar öyle ufak tefek başarılar değildir. Ama, ne var ki, bunların, olumsuz ve boş, cellâtlar için, zulmün, geriliğin, sömürgeciliğin vb. ajanları için en büyük eğlence ve nimet türünde insanlar ürettiğini görüyoruz. Tarihin zâlimleri, başkalarının işlerine hiç burunlarını sokmadıklarından, böylesi insanlara her zaman borçlu ve minnettar kalmıştır.

Sosyalizm için de söylenecek farklı bir şey yok. Varlığını tepeden tırnağa, materyalist olsun, olmasın, (ama genellikle materyalist) sosyalizmin sardığı bir gençlik görüyoruz. Bu gençlik, kendini tümüyle, patronun işçinin otuz tümenlik ücretinden beş tümenini çalmamasına vermiştir; eğer çalacak olursa, zulüm gören işçinin, veya bir dereceye kadar köylünün hakkını almak için hayatını, varlığını, canını ve aşkını vermeğe hazırdır. Bu gençliğe bir insan gözü ile baktığımızda, onun yalnızca sosyalizm, ve iki smıf arasındaki ilişkiler sorununu düşündüğünü görürüz. Toplum içindeki bu sınıf ilişkisine dar ve tek yönlü bakışından dolayı, bir tek konunun içine kapanıp kalmıştır; bütün insanlık ve varoluş yönleri, değerleri ve ihtiyaçları yitirilmiştir onda. Doğru bir şey midir bu? Ne zaman, sınıf sömürüsü karşısında apışıp kalmış ve boy Sesine ..heyecanlı, dünyadaki bütün diğer sorunlara yalnızca bu delikten bakan ve gecegündüz başka hiç bir şey düşünmeyen bir tanıdık, dost veya öğrenci görsem, kendisini feda etmeğe böylesine istekli olduğu ve böyle bir istek ve manevî bir eğilim (7) gösterdiği için, ona acırım. O, bütün yaşantısını tek bir fikre adamıştır. Kültürde, tarihte ve dinde veya yalnızca hayatta görülebilen ve insanın diğer yönlerinin gelişmesini sağlayan bütün tecrübe ve olaylardan neden yoksun kalsın? Neden, başka bir şeyi değil de, yalnızca bu sorunu düşünsün? Bir politikacının gazetede çıkan basit bir sözünün, Mevlâna'nm tüm Mesnevî'sinden daha çok harekete geçirdiği bir kişi hâline gelmiştir o. Bütün bu söylenenler, insan tarihindeki bütün manevî değerler onun için hiç bir anlam ifade etmez; belli insanlardaki ahlâkî gelişme örneklerini bilmez o. Bu gençlik için, sosyalist olmadığına inandığı bir kimsenin — bir kahraman, kendini feda eden biri, sömürgeciliğe karşı da, olsa, bütün maddî hayatını inancı uğrunda feda ederek, ahlâkî açıdan, cesaretin zirvesine çıkmış da olsa — bir paralık değeri yoktur. Böyle bir kişinin meziyetlerini, o, imkânı yok, anlayamaz.

Sosyalizmin, bir tanesi dışında, insanın bütün kol ve bacaklarını koparıp attığını, fakat, bu bire de, körleştirip gövde verdirdiğini görüyoruz. Böylece, o insanı tek boyutlu yapar, bu tek boyut ne kadar yüce ve parlak olursa olsun. Bu bakımdan, mistisizmden pek de farklı değildir. İkisi de, küçük gözetleme delikleridir; şu kadarla ki, biri, sosyal bir duyarlılığa

(7) Çünkü, bu işçi için yalnızca maddî bir sorundur, fakat hayatına ve ruhuna manevî anlam veren gençlik içinse, manevî bir sorundur.

açılırken, diğeri evrensel ve varoluş duyarlılığına açılır.

Şimdi, görüyoruz ki, eğer insan göğe ve bilinmeyene tapınır, sosyalist bir ekole bağlanır veya bir diktatörlük altında yaşarsa kendinden uzaklaşmakta ve bilgisizleşmektedir. Ekonomik sistem açısından ise, para onun gözlerini kamaştırmış ve aliene etmiştir; sanki para onu tümüyle yutmuştur; tüketim ve zevk pe? şinde koşmak onu, varlığını yok edecek derecede yabancılaştırmıştır. Zevk ve tüketim onu kollarına alınca,, bir hiç olmuş ve ondan geriye kocaman bir sıfır kalmıştır.

Kapitalizmin, diktatörlüğün, yönetici bürokrasi nin ve materyalist tüketim yaşantısının kendinden uzaklaştırdığıbu insan, bugün yeniden kendi varoluş üstünlüğüne dönüyor ve bu, ekzistansiyalizmin insanlığa yaptığı en büyük hizmetidir. Ekzistansiyalizm, varlığın üstünlüğü, insan hürriyeti, insan iç dünyasının gelişmesi ve insanın yüce «ben»i sorunlarını yeniden gündeme getirmiştir. O, hep bu tür şeyler üzerinde durur ve bu konularda halkın duyarlılığını geliştirmeğe çalışır. Bu, insanın, yüzyıllardır, unutulmuş olan ben bilincine bir tür dönüşü demektir. Bu şekilde ekzistansiyalizm, bu sistemlerden, bu zihnî ve maddî bağlardan bir tür kurtuluş veya bir kurtuluş çağrısı olmaktadır. Ama, manevî açıdan konuya yaklaşacak olursak, işin bir de şu yönü karşımıza çıkıyor: Evet, ben şimdi hürüm, ama, ne yapacağım? Ekzistansiyalizm, buna cevap vermez. İki adım söz konusu burada: Beni, elimden tutup, bu zindandan çıkarmak isteyen kişinin, zihninde bir amacı ve kurtardıktan sonra bir programı olmalıdır; yoksa, ben ne yapacağım? Bu durumda, benim hürriyetim bir serseriliğe dönüşecek ve serbest bırakılmam yararıma mı oldu, yoksa zararıma mı oldu, anlaşılmayacaktır. Eğer, hürriyetin hiç bir amacı ve ölçüsü yoksa*, bu hürriyet değil, serseriliktir; sonra, saçma bir durum ortaya çıkacak ve bundan sonra da hürriyet, amacı Nepal'de veya Hayber geçidinde

haşhaş aramaya çıkmak olan Batı ekzistansiyalizmi şeklini alacaktır.

★

Her şeye rağmen, gerçek ve güncel bu üç temel akım, insan mizacının derinliklerinde var olup, insan varlığının, üç biçimde dışa yansıyan en temel ihtiyaçlarını sergilerler: bunlardan biri aşk ve mistisizmdir; İkincisi, ondokuzuncu ve yirminci yüzyıldaki hareketlerde görülen adalet arayışı; (8) üçüncüsü de, şu sıra Avrupa'lı aydınların ardından gittiği ekzistansiya lizmdir. Bunlar, insanı inkâr eden sistemlerden kurtuluş ve insana dönüş araçları olarak vardırlar.

Bu nedenle, insanı kurtarma amacı taşıyan en tam kişi veya ekol, bu temel boyutları kucaklayan kişi veya ekol olacaktır. Eğer, bu boyutların üçü de bir tek ekolde toplanırsa, buna herhangi bir ekolün olumsuz yönleri girme fırsatı bulamıyacak, çünkü, bir boyut bir diğer boyutun olumsuz yanını giderecektir. Bu üç boyut, ayrı ayrı birer ekol biçimine büründüğü zaman, olumsuz yanları ortaya çıkar, fakat bu üç boyut birleştiği zaman ise, bu olumsuz yanları kaybolur. Eğer, bir ekol, bir sosyalistten daha çok beni sosyal sorumluluğa çekmişse, mistisizm, artık daha fazla beni sosyal sorumluluğum karşısında vurdumduymaz yapa (8) Bunlar, ondokuzuncu yüzyılda Avrupa toplumunun, yirminci yüzyılda Asya toplumunun dışına taşarak, çok uluslu kapitalizmin sömürüsüne ve zulmüne kurban edilen Afrika ve Lâtin Amerika toplumlarmı da sardı.

rnaz. Yani, eğer mistisizm, sosyal sorumluluğumdan, veya başkalarına karşı sorumluluğumdan yoksun bırakma ve yalnızca varoluş ve manevî gelişimimle uğraşma eğilimini bende yaratacaksa, bu durumda, ekolümün diğer yönü, eşitlik inancı böyle bir şeye izin vermez. Kısaca, bir yandan, Sartre beni varoluş hürriyetime çağırır; bir yandan, sosyalizm sosyal sorumluluğa çağırır; evet, bir diğer yandan, mistisizm ve aşk, beni varlık ve hayat dünyasına, türümün ve varlığımın nihaî kaderine çağırır ve hepsi birden, bende, sosyal yaşantının ötelerinden ve hattâ kişisel ve varoluşçu benliğimden de ötelerinden yükselen bir ateş yakar.

Eğer, yirminci yüzyılda yaşayan ben, bu üç akımı bir ekolde toplayabilirsem, bu ekol, bana çok yönlü, dengeli ve ahenkli bir gelişme sağlayacaktır. Bence, buna örnek bulmak için öyle uzaklara gitmeğe gerek yok, İslâm karşımızda. İşte, bütün değerler toplamı — işte, üç boyutu da ahenkli bir biçimde bünyesinde birleştiren sistem. Bu .sistemin kaynağı, ruhu ve (Hristiyanlıkda içinde olmak üzere, bütün dinlerde görüldüğü gibi) özü mistisizmdir. Bunun yanısıra o, sosyal adalet ve diğerlerinin, öyle ki tek bir diğerin kaderi üzerinde de şiddetle durur, şöyle diyerek: «Bir başka kişiyi diriltir veya canlandırırsanız, bütün insanları diriltmiş gibi olursunuz; bir başka, kişiyi öldürürseniz, bütün insanları öldürmüş gibi olursunuz.» (9) Yani, o, başkalarıyla olan ilişkim konusunda böv(9) «Bundan dolayıdır ki, İsrail oğulları'na, şu hakikati hükmettik: Kim bir canı bir can mukabilinde veya yeryüzünde bir fesad çıkarmakdan dolayı olmayarak öldürürse, bütün insanları öldürmüş gibi olur. Kim de onu kurtarırsa, bütün insanları diriltmiş gibi olur.» (5:32) (Muhammed Tâki Şeriatî)

leşine duyarlıdır. Faiz, sosyal ve sınıfsal bir sorundur, fakat İslâm, müşrikten veya münafıktan nefret etmediği derecede faizciden nefret eder (10). Burada, sosyal sorunların, içinde yaşadığım toplumda başkalarıyla olan ilişkilerim üzerinde durmaktadır özellikle; bu sorun karşısındaki duyarlılığını göstermektedir. Sartre'ıı sözünü ettiği varoluş sorunuyla ilgili olarak, İslâm, kurulu dinlerin ve hattâ mistisizmin, insanı Allah yönünde kendi varlığından habersiz kılan ve Allah'ın varlığı önünde insanı olumsuzlaştıran yönlerine bütünüyle karşı bir tavır takınır. İslâmî 'tevhid', Allah önünde insanlığın varlığını onaylayan tek birleştirici inançtır. İslâm'ın Allah'ını, İslâm'ın O'ııu tanıttığı şekilde (Şiîlik'te ve Sünnilikte, gerçekte her yerde, süregelen dini duyarlılığın ortaya koyduğu biçimde değil) tam anlamıyla bilen, bu inancı İslâm'dan almış, bir yanda, yüksek hayvanlar düzeyinden İlâhî bir mertebeye doğru ileriye dönük gelişim yüceliğini yaşadığı hâlde, kendi varlığının yüceliğini, Allah'a olan yakınlığını kavramış hiç kimse yoktur. Ancak, İslâm'daki tevhidi inancın Allah'ıyla insan, böyle bir büyüklük; gelişme ve kemâle erişebilir. Aşkın gerçekleştirilmesinin yanısıra, O, insana alçakgönüllülük ve teslimiyetle birleşmiş bir büyüklük ve yücelik verir. Bu nitelikleri öyle bir şekilde bahşeder ki, insan mevcud varlık sınırlarının ötelerine geçer.

Feuerbach'm, «yoksulların güçlü tanrıları vardır; onlar yoksullaşıp, zavalhlaştıkça, tanrıları da güçle(10) Faizle ilgili olarak Allah şunu ilân eder: «Ey îman edenler! (Gerçek) mü'minler iseniz Allah'dan korkun, faizden (henüz alınmamış olup da) kalanı bırakın. îşte (böyle) yapmazsanız, Allah'a ve Peygamberi'ne karşı harb (e girmiş olduğunuzu) bilin.» (2:278279) (Muhammed Takî Şeriatı)

nir»diye niteliği biçimde, yalnız kendini düşünen ve güçlendiren kuvvetli tanrı. değildir bu. (Feuerbach'm adını ettiği, mistik dinlerde ve günümüzde kurulu dinlerde görülen ilişki biçimidir.) Aksine, 'tevhid'in insanı, yoksulluğunu algıladığı ölçüde servetini algılar; alçakgönüllülük duyduğu ölçüde, içinde bir gurur ve bir ihtişam hissi duyar* kendini Allah'ın hizmetine verdiği ölçüde, var olan diğer sistemlere, güçlere ve ilişkilere karşı ayaklanır. Demek oluyor ki, İslâm'da, insanla Allah

arasında zıtmış gibi görünen bir ilişki sözkonusudur — aynı anda, hem inkâr, hem tasdik; hem hiç, hem her şey oluş; tabiî, maddî hayatta, hem yok oluş, hem İlâhî bir varlığa bürünüş.

Mezhep tarafgirliğini bir tarafa bırakıp (11), her şeyi göz önüne aldığımızda, Ali'nin bize tanıtıldığı şekilde, bu üç temel yönün eksiksiz bir örneği ve aynası olduğunu görürüz. (12) Aşk mı dediniz, yani, şu insanı

(11) Her ne kadar tersiyle suçlanmışsam da, bir kimsenin beni burada suçlayabileceğini sanmıyorum. (Bazıları, Şeriatî'yi Şiî olmamakla suçlamışlardı, (ç.))

(12) Nehc'ülBelâğa'nm yetmiş dördüncü «hikmet»i'nde, Hz. Ali'nin (s.) sezgisi, ruhî çalkalanışı, Allah'a ibadet ve itaat denizinde boğulmasıyla ilgili olarak şunları görüyoruz : İmam'm en çok övdüğü arkadaşlarından biri olan Dırar İbni Hamza Debbahi, Muaviye'ye varıp, kendisine Hz. Ali'nin refah ve zenginliğiyle ilgili olarak sorulduğunda, şöyle cevap verir: «Bazen, ibadet ederken onu gözlerim. Gece karanlık örtüsünü örttüğünde, o ibadet 'mihrabı'nda durur, sakalını avuçlar, yılan tarafından ısırılmış biri gibi iki büklüm olur, çok büyük acı ve ızdıraplar içinde kalmış bir kişi gibi bağırır. Dünyayla ilgili olarak şöyle der: «Ey dünya! Ey dünya! Bana kendini mi sunuyorsun? îstemem, geç git. Arzuyla bana doğru mu eğiliyorsun? Aman, hilen yanıma yaklaşmasın; sana benim ihtiyacım yok. Git, başkasını aldat; benden öylesine uzaksın ki, seni üç kez boşadım ve geri dönüş de yok. Ha

sezgiye, yanmaya, maddi hayatta açlık ve susuzluğa çeken İlâhî enerji — tek kelimeyle, ondan fışkırıyor. Hiç kimse, onun kadar aşk ateşine yanmamıştır; bu yangın öylesine güçlüdür ki, bazen kendinden geçip, çölde bağırdığı olur. Biz, bilmeden, bunun Medine'de üzerine dökülen acılardan veya Fedek (13)'ten kaynaklandığını sanırız. Ama, gerçekte, onun kendi varlığı bir alevdir; bir volkan gibi kükrer o. Hayat ve varlığı taşıyamaz; aşk, yerin üstünden zamanın dışına, görünmeyene doğru fırlatır onu. Sonra, bir başka boyut onu geri yere çeker ve, hiç bir sosyalistin veya sorumlu devlet adamının ortaya koyamadığı biçimde, hükümetinin zulmüne uğrayan bir kadının (bir yahudi kadını) veya bir yetimin kaderine olan duyarlılığının derecesini gösterebilsin diye, politikanın ve günlük yaşantının görünür gerçeklerinden haberdar eder. Bu kadının acısı ona öyle dokunur ki, şöyle der: «Benim yönetimim altında, bir kadına zulmedilmiş ve hakkı çiğnenmiştir; bu durumda ölürsem, beni ayıplamayın; çünkü, bu yüz karası kötülüğün acısı, bir adamı öldürmek için yeterlidir.» Son olarak, varoluş açısından, o insan varlığının en iyi göstergesidir; yani, o başkalarını geçen bir insandır, ve insanın (ille temel örnek veya ruh olarak değil, et ve kan olarak insanın) görülebilir, maddî ve fıtrî değerlerinin en son gelişim noktası bakımından, o, insanların çok kemâle erenidir. Hayatında, başkalarından daha çok İnsanî değerlere ve soylu hareketlere dayanır ve güve nir.

yatın kısa, değerin az ve arzun bayağı. Dikkat! Azık kıt, yol uzun, yolculuk uzağa ve kararlaştırılan toplantının istekleri fazla!» » (Muhammed Takî Şeriatî)

(13) Yani, bu köyün tasarruf hakkıyla ilgili anlaşmazlıklardan. (ç.)

Üç temel boyut olan, varlığın önceliği, adalet ve mistisizm (insan özünün iç ışığı) açısından Ali'nin bu ekolünü gerçekten gözönüne alırsak, zamanımızın ihtiyaçlarını mümkün olan en iyi şekilde doyurabileceğimiz inancındayım. Çocuklarımız sosyalist, olurken, mistik duyguları ve maneviyatları kayboluyor. Mistik olurlarken, sosyal sorunlar karşısında öylesine umursamaz bir tavır takmıyorlar ki, mistisizmleri yalnızca tiksinti uyandırıyor. Bunların ikisini de arkaya atıp, varoluş «ben» ine ve varoluşçu hürriyete vardıklarında, hippilere, Batı'lı ekzistansiyalistlere ve değersiz mağara adamlarına dönüşüyorlar.

Ve, evet, bu üç boyut, insanlığımızın özünde ve çağımızda var olan ihtiyaçları temsil eder. Eğer, kendimizi her şeyimizle bunlardan birine adarsak, bir kuyuya düşüp, diğer iki İnsanî yönden yoksun kalacağımız inancındayım. Önerdiğim ekole bilinçli ve dengeli bir bağlanış, sadece İslâm'ı keşfetmekten ve iç gerçeğe ibadetçe bir saygıdan daha çok şeyler ifade eder. Gerçekte, bugünkü insanın ihtiyaçlarını doyurmak için, bir pınardan çıkan bu üç derenin hepsinden kaynaklanır ve İslâm'ı bu üç görüş noktasından ele alırsak, sosyal sorumluluğumuzun gerektirdiği biçimde davranmaya hazırız demektir.